SIMETRIA&ARCUB

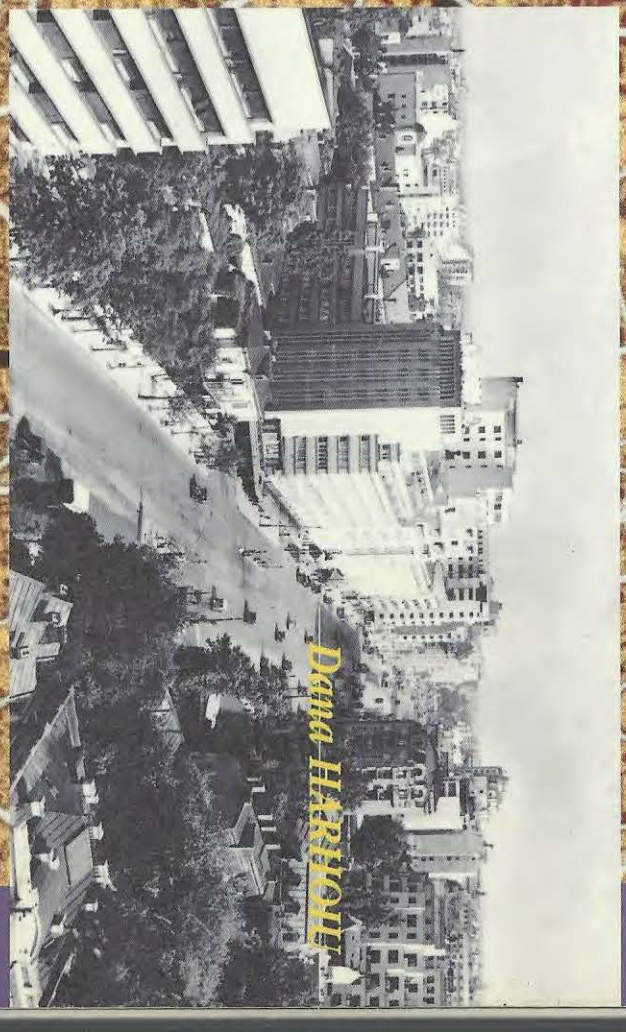

BUCUREȘTI,
UN ORAȘ ÎNTRE ORIENT ȘI OCCIDENT

BUCAREST,
UNE VILLE ENTRE ORIENT ET OCCIDENT

Bucureștiul, oraș al destinului și vocației europene, oraș martirizat de puterea totalitară, rămâne încă un oraș care trebuie înțeles, gândit și refăcut. Capitală a României și centru al romanității orientale (pentru că funcțiunea spirituală a orașului îi exprimă destinul), situat într-un spațiu de confluență al civilizațiilor, Bucureștiul s-a dezvoltat asimilând influențe europene și orientale, printr-o capacitate de integrare naturală care i-a susținut vocația de a fi un oraș între Orient și Occident.

Anii puterii comuniste au marcat organismul cetății prin intervenții urbane de proporții, care trebuie înțelese în adevărata lor semnificație, și anume aceea de tragedie culturală, căci a acționat în două direcții esențiale: pe de o parte, s-a procedat la distrugerea valorilor tradiționale consacrate aparținând memoriei orașului, și, pe de altă parte, s-a implantat în situl generator al orașului un ansamblu gigantesc al cărui unic țel a fost preamărirea puterii. Atributele acestui ansamblu subliniază incompatibilitatea sa funciară cu structura și spiritul orașului: amplasat arbitrar în raport cu topografia sitului natural, el distruge continuitatea structurii urbane, dislocă trama, blochează străzile, transformă agresiv scara și impune simbolul totalitarismului în ambianța orașului (Pl.1). În afara unor detalii de factură postmodernistă, trebuie percepută mediocritatea crasă a proiectului de urbanism care a stat la baza unei asemenea intervenții.

Astăzi, în condițiile dificile ale trecerii spre economia de piață, Bucureștiul se confruntă cu reintegrarea unor sute de hectare în structura centrului orașului, cu investiții și lucrări pe termen lung. Dar acuitatea acestui demers este periclitată de o oarecare confuzie a valorilor care persistă încă după aproape cincizeci de ani de totalitarism, și care riscă să deschidă calea diletantismului, și, totodată, să valideze trăsăturile totalitare în spațiul citadin.

Poate fi înlăturat acest risc? Garanția competenței profesionale nu este, ea însăși, suficientă. Condiția eliberării de confuzie este găsirea sau regăsirea libertății interioare, și, în consecință, asumarea gestului creator.

Această alegere existențială presupune, mai mult ca oricând, „perspectiva istorică": un raport între vechea istorie și cea recentă, și, mai ales, asimilare în spirit critic a acesteia din urmă. Studiul pentru identificarea urmelor istoriei în organismul viu al orașului răspunde necesității imperioase de a lumina prezentul, prin medierea valorilor și a punctelor de referință, deseori ignorate, ale trecutului, pentru a putea dărui un sens viitorului capitalei noastre.

Vom prezenta aici direcțiile de cercetare pe care le-am urmărit pentru a înțelege Bucureștiul în trecerea sa prin civilizații succesive, care și-au pus amprenta asupra structurii și spațiului său, pentru a decoda filiațiile și permanențele (Pl.2).

Bucarest, ville de destin et de vocation européens, ville martyre d'un pouvoir totalitaire, reste encore une ville à comprendre, à penser et à refaire. Capitale de la Roumanie et centre de la romanité orientale, (la fonction spirituelle de la ville exprimant son destin), située dans un espace de confluence des civilisations, Bucarest s'est développé en assimilant des influences européennes et orientales, faisant preuve d'une capacité naturelle d'intégration qui a renforcé sa vocation de ville de synthèse entre Orient et Occident.

Les années du pouvoir communiste ont marqué la cité par des interventions urbaines importantes dans leur vraie signification, et qui est celle d'une véritable tragédie culturelle à double sens: d'une part, la destruction des valeurs traditionnelles consacrées, appartenant à la mémoire de la ville, et d'autre part, en même temps, l'implantation, dans le site vital de la cité, d'un ensemble gigantesque dont la seule finalité était la célébration du pouvoir en place. Les caractéristiques de cet ensemble soulignent son incompatibilité foncière avec la structure et l'esprit de la ville: arbitrairement situé par rapport à la topographie du site naturel, il rompt la continuité de la structure urbaine, il en disloque la trame, bloque les rues, modifie l'échelle du tissu architectural, détruit la cohérence de l'espace urbain environnant et impose ce symbole du totalitarisme à l'atmosphère de la ville (Pl.1). Au-delà des détails architecturaux qui se réclament du postmodernisme, il faut constater la médiocrité du projet urbain qui est à la base d'une telle intervention.

Bucarest est confronté à la nécessité urgente de réintégrer quelques centaines d'hectares dans le tissu du centre-ville et d'effectuer des travaux à long terme. Mais la légitimité d'une telle démarche est mise en danger par une certaine confusion des valeurs qui persiste après presque cinquante ans de pouvoir totalitaire, ce qui risque d'ouvrir la voie à l'incompétence et de valider de façon définitive les traces du totalitarisme dans l'espace de la ville.

Ce risque est-il évitable? La garantie offerte par la compétence professionnelle n'est pas suffisante. Il faut aussi trouver ou retrouver le chemin de la liberté intérieure pour, ensuite, assumer le geste créateur.

Ce choix existentiel suppose plus que jamais une "perspective historique": Un certain rapport avec l'histoire ancienne et récente et surtout l'assimilation critique de celle-ci. La démarche visant à identifier les traces historiques dans l'organisme vivant de la ville répond à la nécessité d'apporter au contemporain un éclairage à partir de valeurs et de références souvent méconnues du passé, pour redonner un sens au futur de notre ville.

Nous présentons ici les directions de recherche suivies, pour comprendre Bucarest à travers les civilisations successives qui ont marqué sa structure et son espace, et pour en décoder les filiations et les permanences (Pl.2).

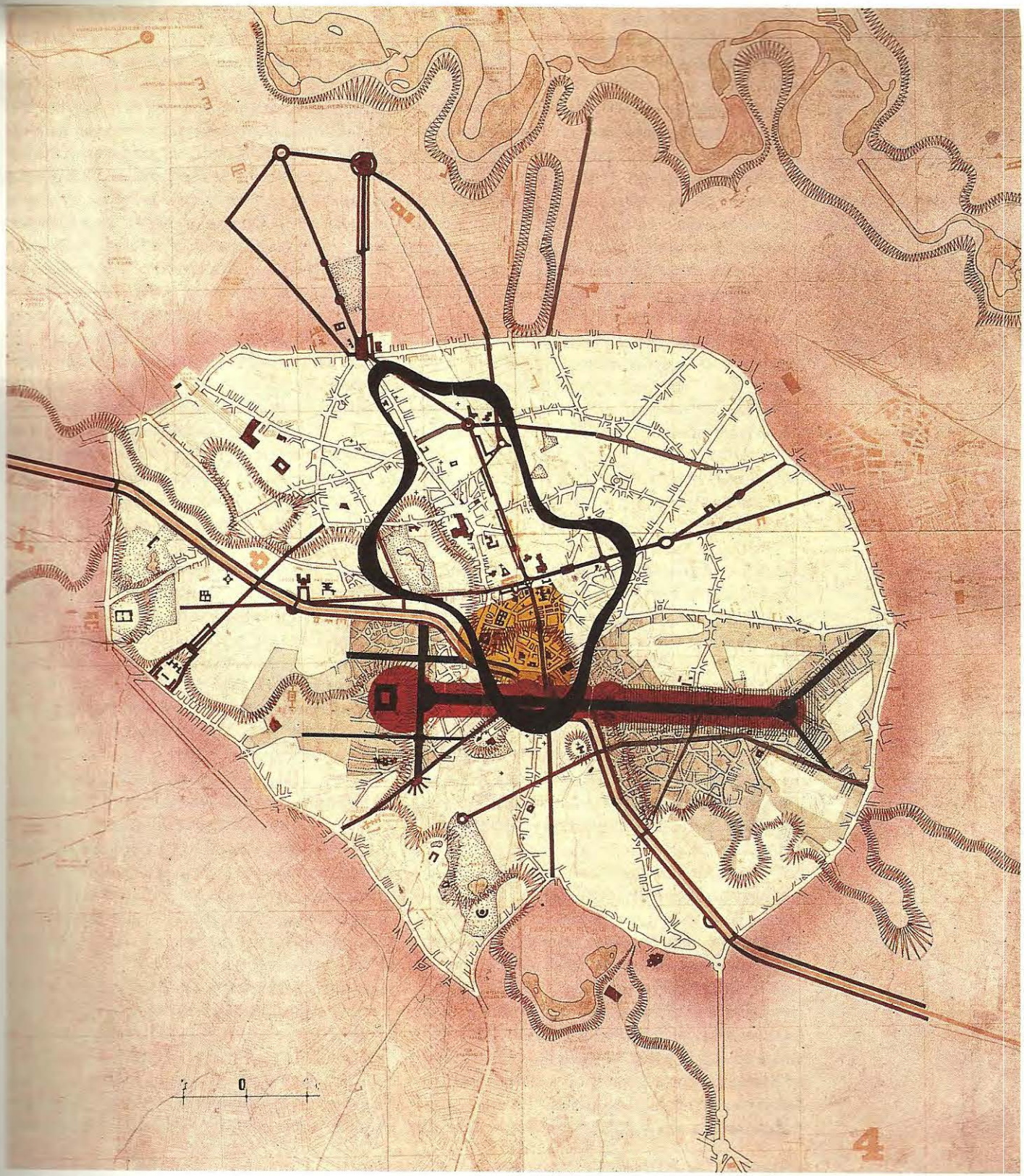

PL.1
București. Planul zonei istorice a orașului cu reprezentarea (în roșu) a zonei demolate pentru amplasarea noului centru civic.
Bucarest. Le plan de la zone historique de la ville avec représentation (en rouge) de la zone démolie pour emplacer le nouveau centre civique.

PL.2
București. Etape evolutive: leagănul istoric al orașului (galben), tendința naturală de dezvoltare spre nord (bandă neagră) și intervențiile din anii 1980-1989 (roșu).
Bucarest. Etapes évolutives: le berceau historique de la ville (jaune), la tendance naturelle du développement vers le nord (bande noire) et les interventions des années 1980-1989 (rouge).

DIFICULTĂȚI ALE DEMERSULUI

DIFFICULTES DE LA DEMARCHE

Materialitatea arhitecturii și a cadrului fizic în care ea a fost plasată antrenează o încărcătură importantă de memorie colectivă, simboluri, istorie, nevoi ale corpului social.

Aceasta presupune un anumit tip de analiză. Este vorba de un demers, de o investigație care poartă numele de studiu de morfologie urbană[1], și convingerea noastră este că forma urbană – respectiv volumul construit și spațiul liber - deține o anumită autonomie față de factorul social, economic sau politic. Tocmai această autonomie îndreptățește studiile de morfologie urbană, care, în consecință, pot juca un rol important în a înțelege structura orașului prin prisma evoluției și a etapelor succesive de civilizație și de cultură urbană care l-au marcat[2].

În anul 1935, Nicolae Iorga, afirmând teza acelui „Bizanț după Bizanț", preciza rolul voievozilor români suverani și autonomi care, sub „acțiunea bizantinilor greci", au devenit adevărați succesori ai împăraților Bizanțului, protectori ai patriarhatelor ortodoxe și ai lăcașurilor sfinte din Balcani[3].

O întrebare decurge, în consecință, în mod evident: există oare o moștenire „post-bizantină" în structura actuală a orașului București?

Demersul analitic necesar pentru a răspunde la această întrebare implică unele dificultăți pe care inevitabil le întâmpini atunci când te apropii de acest oraș, în care urmele istoriei stau sub semnul efemerului și al instabilității. Este suficient să amintim că:

- prima atestare documentară apare abia în anul 1459.
- cele mai vechi edificii din zid păstrate încă (biserici și mănăstiri) sunt datate după mijlocul secolului al XVI-lea.
- există numai atestări documentare cu privire la existența unor fortificații, din lemn, ale căror urme în teren au fost distruse de războaie, cutremure sau incendii.
- începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fondul construit edificat anterior a fost aproape integral înlocuit.

La aceasta se adaugă faptul că primele planuri ale orașului apar foarte târziu, abia în secolul al XVIII-lea. Sunt planuri realizate de austrieci, și care prezintă mai mult un fel de situații ale teritoriului decât detalii explicite ale orașului. Dincolo de valoarea lor documentară, aceste planuri nu pot fi deci folosite pentru o analiză a formelor urbane[4].

Primul plan care permite o asemenea citire este planul maiorului Borroczyn realizat la mijlocul secolului al XIX-lea, și care, de fapt, este prima ridicare cadastrală a orașului și mărturia cea mai completă a orașului istoric preindustrial, anterior epocii moderne[5] (Pl.6). În alte țări, unde se întreprind asemenea studii de morfologie urbană, la

La matérialité de l'architecture et de son cadre physique fait référence à un important substratum de mémoire collective, de symboles, d'histoire, de besoins du corps social.

Ceci implique un certain type d'analyse. Il s'agit, en effet, d'une démarche d'investigation qu'on appelle étude de morphologie urbaine[1], et notre conviction est que la forme urbaine, notamment le volume construit et le vide qui l'accompagne conservent une certaine autonomie par rapport aux facteurs sociaux, économiques et politiques. C'est précisément cette autonomie qui justifie des études de morphologie urbaine qui peuvent jouer un rôle important dans le décodage de la structure de la ville, au cours des différentes étapes culturelles et historiques qui ont marqué son évolution[2].

En 1935, l'historien roumain Nicolae Iorga a formulé la thèse d'une „Byzance après Byzance" et précisé le rôle des *voïvodes*, princes roumains, souverains et autonomes qui sous „l'influence des Byzantins grecs", sont devenus les vrais successeurs des empereurs de Byzance, protecteurs des patriarcats orthodoxes et des lieux saints des Balkans[3].

Ainsi se pose une question évidente: existe-t-il un héritage post-byzantin dans la structure de Bucarest?

Répondre à cette question implique une démarche analytique présentant certaines difficultés qu'on rencontre inévitablement dès lors qu'on tente une approche de cette ville dont les traces historiques sont placées sous le signe de l'éphémère et de l'instable. Il suffit de rappeler que:

- l'attestation la plus ancienne de l'existence de la ville est un document date de 1459.
- les plus anciens bâtiments „en dur" conservés (églises et monastères) remontent à la deuxième moitié du XVI-ème siècle.
- les fortifications en bois ont été complètement détruites par les guerres, les tremblements de terre ou les incendies et seuls les documents attestent leur existence.
- à partir de la deuxième moitié du XIXème siècle, le fond antérieur à été presque complètement renouvelé.

Il faut ajouter que les premiers plans connus de la ville datent du XVIIIème siècle. Ce sont des plans relevés par les autrichiens et qui présentent plutôt une transcription générale du site que des détails de la ville. Malgré leur valeur documentaire, ces plans ne peuvent pas être utilisés pour une analyse des structures urbaines[4].

Le premier plan autorisant une telle utilisation est celui du commandant Borroczyn, relevé au milieu du XIXème siècle. Il constitue le premier relevé cadastral de Bucarest et le témoignage le plus complet que nous possédons antérieurement à l'époque moderne, sur la ville historique

îndemâna cercetării stau planuri executate cam la o sută de ani odată, uneori începând chiar cu secolul al XIII-lea. În aceste condiții, o comparație de la un secol la altul este sensibil facilitată...

În al doilea rând, un alt aspect al dificultăților pe care le întâmpină cel care se apropie de istoria Bucureștiului, privită din acest punct de vedere, și nu numai din acesta, izvorăște din generalizarea acelei mentalități conform căreia la noi nu ar fi existat orașe, și că orașele noastre au fost, de fapt, un fel de sate mai mari. Ne permitem să citâm dintr-o revistă de elită: „Noțiunea de oraș este străină românului. Aglomerațiile urbane n-au fost, până la începutul secolului al XX-lea, decât târguri cu schimburi comerciale în diferitele regiuni geografice. Iașul, Târgoviște și Bucureștiul erau reședințe domnești și centre ecleziastice, care nu făceau decât să întărească autoritatea târgului. Nimic preconceput, prestabilit și organizat în acele urbi pitorești și patriarhale. Așezarea românească e dezorientată... caracterele așezării românești nu s-au găsit, mărturisind neputința noastră de a cristaliza formele orașului propriu"[6]. O asemenea viziune, aparținând reprezentanților de seamă ai arhitecturii românești exprima, la vremea respectivă, nivelul cercetării privind istoria vieții urbane în așezările din zona extracarpatică și reflectă, în domeniul urbanului, o anume mentalitate mediată în cultura românească de „ispita occidentului". Este vorba de reflectarea absenței unui program de cercetare a fenomenului urbanistic specific acestei zone. Judecarea așezărilor noastre după criteriile bine stabilite ale orașelor occidentale a condus la crearea unui „complex" al târgului și al mahalalei însoțit de o condescendentă resemnare, evident nu lipsită de un nostalgic atașament față de realitatea formelor „pitorești" de viață ale așezărilor românești.

Pe acest fond labil al cercetării s-a grefat „construirea socialismului la orașe și sate", care a angajat arhitecții în mrejele entuziasmului constructiv pentru crearea noilor centre civice. „Într-o epocă de schimbare, arhitectul nu trebuie să fie prizonierul tradiției" era parcă deviza furiei constructive cu care au fost atacate în special orașele din Moldova și Muntenia, ignorându-se spiritul și caracterul structurilor preexistente. Se ignora de fapt ideea că, în afara propriei vocații, arhitectul nu trebuie să fie prizonier în nici un fel, deci nici sclav necondiționat al „schimbării", ci el trebuie să fie spirit creator și liber.

În anul 1989 Franța sărbătorea împlinirea a 200 de ani de la Revoluție, și președintele Franței inaugura în axul Défenseului La Grande Arche, o arhitectură vizionară, dar, în același timp, o arhitectură care vine să încununeze axul istoric al Parisului: Curtea Pătrată a Louvre-ului, Tuilleries-ul, Place de

préindustrielle[5] (Pl.6). De semblables études de morphologie urbaine pour des époques remontant parfois au XIIIème siècle ont pu être réalisées pour d'autres pays en utilisant des plans réalisés approximativement à une centaine d'années d'intervalle. Dans de telles conditions, la compréhension de l'évolution d'une ville est nettement facilitée....

Pour celui qui veut approcher l'histoire de Bucarest, une deuxième difficulté découle d'une croyance assez générale selon laquelle, en Roumanie, dans l'espace extra-carpatique plus précisément, il n'existerait pas de véritables villes, mais seulement de gros bourgs. Nous nous permettons de citer une revue faisant autorité: „La notion de ville est étrangère aux Roumains. Jusqu'au début du XXème siècle, les agglomérations urbaines n'ont été que des foires, des lieux d'échanges commerciaux, dans différentes régions géographiques. Iași, Târgoviște et Bucarest étaient des résidences princières et des centres ecclésiastiques qui ne faisaient que renforcer la notoriété du marché. Rien de préconçu, de préétabli et d'organisé dans ces pittoresques bourgs patriarcaux. L'agglomération roumaine n'a pas d'orientation propre, on ne peut indivi-dualiser aucun caractère spécifique, ce qui témoigne de notre incapacité à déterminer les critères des formes d'urbanisme typiquement roumaines"[6]. Une telle vision des choses, exprimée par d'importants représentants de l'architecture roumaine, traduit le niveau des recherches de l'époque sur l'histoire de la vie urbaine dans les localités du territoire extra-carpatique et reflète, dans le domaine de l'urbanisme, une certaine mentalité induite dans la culture roumaine par la „tentation de l'Occident". Elle témoigne de l'absence d'un programme de recherche sur la spécificité du phénomène urbain dans cette zone. Evaluer les loca-lités roumaines selon les critères des villes occidentales a engendré un „complexe" du bourg et de la *mahala**, mis en avant avec une condescendance et une résignation non dépourvues d'attachement nostalgique à la réalité du pittoresque de la vie dans les agglomérations roumaines.

Sur ce fonds labile de recherche s'est greffée „la construction du socialisme dans les villes et les campagnes", qui attirait les architectes dans une effervescence constructrice à l'occasion de la création de nouveaux centres civiques. „Au cours d'une époque de changements, l'architecte ne doit pas être le prisonnier de la tradition", était, semble-t-il, la devise dans cette fureur de construire, sous les auspices de laquelle on a dirigé l'attaque contre les villes, surtout en Moldavie** et en Valachie***, en méconnaissant l'esprit et le caractère des structures préexistantes. On négligeait en fait l'idée que l'architecte, au-delà

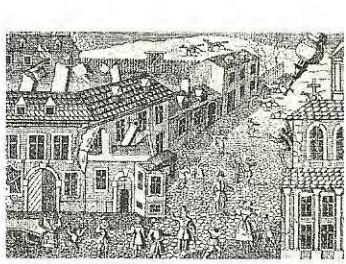

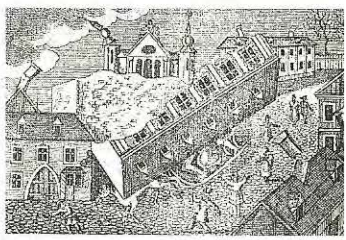

Cutremurul din București, la 23 ianuarie 1838. Gravură în lemn dintr-o publicație a epocii.
Tremblement de terre à Bucarest, en 1838. Gravure sur bois, d'une publication de l'époque.

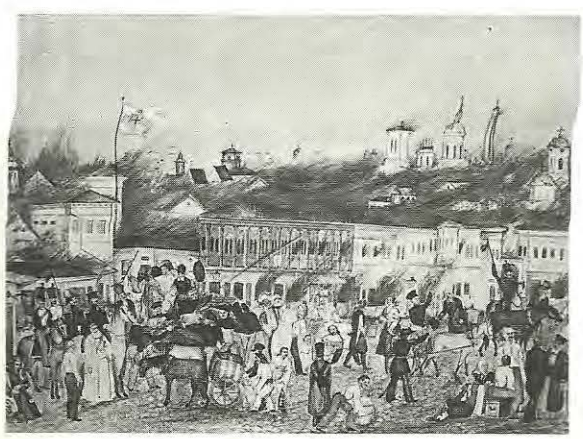

Marele foc din București, la 1847. Acuarelă originală de Mustacoff.
Le grand incendie de Bucarest, en 1847. Aquarelle par Mustacoff.

*mahala = faubourg dans la tradition urbaine roumaine (en roumain ancien)
**Moldavie = la principauté roumaine située à l'est des Carpates
***Valachie = la principauté roumaine située entre les Carpates, le Danube et la Mer Noire, dont la capitale est Bucarest depuis le XVIIème siècle

la Concorde, Champs Elisée, L'Arc de l'Etoile, adică axa creată de arhitectul Le Nôtre, continuată apoi în afara limitei istorice cu Défense-ul și încununată cu această arhitectură care dă axului respectiv deschiderea spre viitor.

În același an, 1989, se săvârșea la București ultima și cea mai brutală intervenție asupra structurii orașului și se impunea un ax urban arbitrar, al cărui scop nu era decât preamărirea puterii, introducându-se în spațiul orașului acest simbol al totalitarismului, care încerca astfel să înlocuiască un simbol anterior, și anume Mitropolia, mărturie a patru sute de ani de evoluție a orașului București. Bucureștiul a fost astfel orașul cel mai lovit, martirizat printr-o intervenție de mari proporții care angajează, cum afirmam anterior, timpul orașului în dublu sens:

- pe de o parte, s-au distrus valori consacrate aparținând unei experiențe a spațiului care venea spre noi dintr-un timp al memoriei colective; s-a anihilat, deci, acea experiență acumulată care garanta orașului actual profunzimea sa temporală;
- pe de altă parte, s-a implantat în nucleul generator al orașului un ansamblu gigantic, ideologizat, fundamentat prin glorificarea puterii și care, odată întrupat material, își proiectează prezența asupra viitorului orașului într-o manieră mult mai durabilă decât ne putem astăzi imagina.

Distrugerea continuității temporale și spațiale sunt, de fapt, atribute grave care caracterizează intervenția efectuată și care subliniază incompatibilitatea funciară a acestui ansamblu cu spiritul orașului.

Afirmam anterior că, situat arbitrar în raport cu topografia sitului, „marele ax" rupe continuitatea structurii urbane, dislocă trama, o blochează, schimbă scara țesutului construit preexistent, se opune coerenței spațiului urban înconjurător și impune simbolul totalitarismului în ambianța orașului. Acest din urmă obiectiv a fost susținut de o premeditată anulare a prezenței bisericilor în ambianța urbană prin demolări, translatări sau printr-o modificare a perspectivei (cum s-a întâmplat în cazul Mitropoliei), fapt care echivalează, cum spuneam, cu anihilarea simbolului arhitectural-urbanistic sub al cărui semn s-au scurs patru sute de ani din viața acestui oraș. Spunem aceasta deoarece edificiul de cult, împreună cu nucleul urban de locuire, căruia îi exprimă emblematic tipul de organizare, formulează urbanistic „enoria", care reflectă de fapt însuși principiul de organizare al teritoriului premodern.

Această ruptură afectează nu numai zona istorică în perimetrul căreia a fost operată, ci întreg organismul viu al orașului. Cei cărora le revine misiunea de a reface aceste multiple continuități trebuie să discearnă în mod responsabil asupra potențialității locului.

de sa propre vocation, ne doit être ni prisonnier du passé, ni esclave du changement, mais qu'il doit être un esprit créateur et libre.

En 1989, la France fêtait les 200 ans de sa Révolution; le Président de la République inaugurait, sur l'axe de la Défense, la Grande Arche, d'une conception architecturale visionnaire, mais en même temps d'une architecture qui se soumet à l'axe historique de Paris: La Cour Carrée du Louvre, le Jardin des Tuileries, la Place de la Concorde, les Champs-Elysées, l'Arc de Triomphe de l'Etoile, c'est-à-dire „la voie triomphale", constituent un axe pensé par Le Nôtre, et prolongé plus tard au-delà de la limite historique de la ville par la Défense, puis couronné par le bâtiment qui confère à cet axe une ouverture vers l'avenir.

En cette même année 1989, Bucarest subissait la dernière et la plus brutale des interventions sur sa structure urbaine, qui la balafrait d'un axe de circulation dont la seule finalité était la glorification du pouvoir en place, imposant à la ville ce symbole du totalitarisme en remplacement d'un symbole antérieur, l'Eglise Métropolitaine, qui avait veillé pendant 400 ans sur l'évolution de Bucarest. Ainsi, Bucarest a été une ville martyre, mutilée par une intervention de grande envergure qui engage, comme nous l'avons déjà dit, la temporalité de la cité dans un double sens:

- en premier lieu, des valeurs consacrées tenant d'une expérience de l'espace qui venait d'un temps appartenant à la mémoire collective ont été détruites; cette expérience accumulée, qui était pour la ville le garant de ses racines temporelles, a donc été annihilée.
- en second lieu, on a implanté dans le coeur de la ville un ensemble idéologique gigantesque, fondé sur la glorification du Pouvoir, qui, une fois matérialisé, projette sur l'avenir de la ville une présence sans doute plus durable que nous ne pouvons l'imaginer aujourd'hui.

Ce qui caractérise cette réalisation, c'est la destruction de la continuité temporelle et spatiale du tissu urbain, soulignant encore davantage l'incompatibilité foncière de cet ensemble avec le génie de la ville.

Arbitrairement situé par rapport à la topographie du site, le „grand axe" rompt la continuité de la structure urbaine, en disloque la trame, la bloque, change l'échelle du tissu construit préexistant, s'oppose à la cohérence de l'espace urbain avoisinant et impose le symbole du totalitarisme dans l'ambiance de la ville. Cet objectif s'est appuyé sur l'effacement prémédité des églises pour modifier l'atmosphère de la ville, soit en les démolissant, soit en les transférant vers la périphérie, en des lieux secondaires, cachés, ou en modifiant leur perspective d'approche (comme dans le cas de l'Eglise Métropolitaine, pour la subordonner au

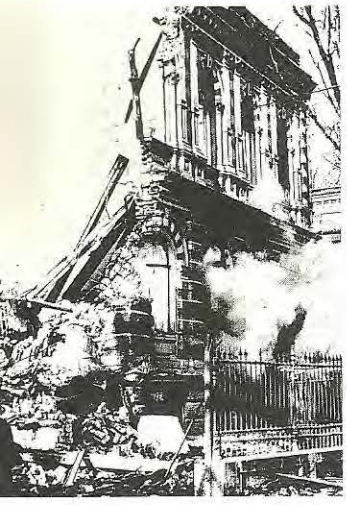

Spitalul Brâncovenesc în timpul demolării (imagine din ianuarie 1985).
L'hôpital Brâncovenesc pendant la démolition (image de janvier 1985).

Spitalul Brâncovenesc în timpul demolării (imagine din ianuarie 1985).
L'hôpital Brâncovenesc pendant la démolition (image de janvier 1985).

La acest nivel, cunoașterea și înțelegerea spiritului orașului printr-o competentă lectură istorică a formei urbane (plin construit și spațiu liber), care să conducă spre o descifrare a permanențelor și a filiațiilor, devine o condiție a demersului creator, și aceasta nu numai pentru că forma urbană este obiectul preocupărilor teoretice ale urbanismului, ci chiar subiectul, materia vie asupra căreia intervin cei care „fac" orașul.

grand axe), ce qui équivaut à l'annulation du symbole architectural et urbanistique sous le signe duquel s'étaient écoulés 400 ans de la vie de notre ville. „L'effacement" des églises est d'autant plus grave qu'il destructure la ville par rapport aux principes d'organisation urbaine de la cité prémoderne, dont les noyaux sont constitués par les paroisses, groupes d'habitations centrées sur leurs églises, qui les déterminent de façon emblématique.

Cette déchirure ne touche pas seulement le centre historique, qui l'a directement subie, mais tout l'organisme vivant de la ville. Ceux à qui incombera la tâche de rétablir ces multiples continuités devront distinguer de manière responsable les différentes potentialités du lieu.

A ce niveau, s'imposent comme conditions d'une démarche créative la connaissance et la compréhension de l'esprit de la ville à travers une lecture attentive de l'histoire des formes urbaines (volumes construits et vides intercalés) pouvant conduire à un déchiffrage des permanences et des filiations, non seulement parce que la morphologie urbaine est une des préoccupations théoriques principales de l'urbanisme, mais aussi parce qu'elle est le sujet, la matière vivante sur laquelle interviennent ceux qui „font" la ville.

SUFLETUL ȘI SPIRITUL LOCULUI

L'AME ET L'ESPRIT DU LIEU

„Înaintea istoriei este mitul. Orice mit este tăcut."
„Avant l'histoire, il y a le mythe. Tout mythe existe surtout par ses non-dits."

În anul 1761, călugărul franciscan Blasius Klainer consemna pentru prima oară în scris tradiția despre întemeierea orașului București de către Bucur, ciobanul care a zidit o biserică pe locul unde-și păstorea oile[7]. Romantismul secolului al XIX-lea a interpretat această tradiție aproape în exclusivitate în legătură cu viața pastorală la români. Abia perspectiva mitico-religioasă a lui Mircea Eliade a restabilit dimensiunea mitică a acestei tradiții și a identificat în Bucur-păstorul pe „precursorul" cunoscător al semnelor, sortit să vadă în emergența cosmică a locului întruparea unei energii spirituale superioare[8].

Logica noastră este mult mai grosieră decât acea logică pe care o implică mitul sau legenda, și, în consecință, omului modern îi este necesară o anumită intropatie pentru ca, dincolo de nostalgia unui mesaj uitat, să recunoască în gestul fondator al păstorului mitic manifesterea unei realități superioare prin actul deschiderii „unui centru al Lumii".

Asemenea moșteniri există în cazul tuturor orașelor „sfinte" și locurilor celebre de pelerinaj (Theba, Troia, Delfi, Roma, Ierusalim, Kiev, Constantinopol, Chestochowa, Compostella etc.), și ele poartă spre lumea modernă memoria sufletului locului, pentru care manifestarea sacrului fondează ontologic lumea[9]. Această înțelegere superioară a actului fondării nu a fost străină unor istorici moderni care au recunoscut și subliniat sacralitatea inițială a spațiului așezărilor urbane[10].

Gestul fondării și-a căpătat dintotdeauna o legitimare în transcendent, fapt ce nu este lipsit de semnificații pentru istoria civilizațiilor. Să ne aducem aminte că Titus Livius își începe cartea sa despre fondarea Romei: „Ad urbe condita libri" (I, 1-4) cu „Troia capta". Cu alte cuvinte: „originea Romei și sfârșitul Troiei, condiția și începutul... Căderea cere o fundare și fundarea o cădere... Timpul istoriei este în căutarea punctului zero... Un oraș cheamă un alt oraș, o istorie cere o altă istorie", ne spune filozoful, decodificând din legendă semnificațiile fondării Romei[11].

Și dacă acceptăm ideea unei filiații simbolice pentru acele timpuri legendare, cu atât mai mult suntem îndreptățiți să o recunoaștem în timpurile istorice cărora le aparține și fondarea Bucureștiului. Bucureștiul este ceea ce francezii numesc „une ville nouvelle". Prima atestare documentară a Bucureștiului apare în anul 1459, deci la șase ani după căderea Constantinopolului. Căderea Constantinopolului, capitala religioasă a Orientului creștin, considerat cel mai frumos și mai bogat oraș al Evului Mediu, a fost drama supremă a creștinătății la anul 1453. Destinul acestui oraș se va schimba profund sub dominația otomană.

Ori, știm că, în condițiile ofensivei turcești, țările române

En 1761, le moine franciscain Blasius Klainer [illegible] pour la première fois la tradition sur la fondation de [illegible] de Bucarest par Bucur, un berger qui bâtit une église sur le lieu où il gardait ses moutons[7]. Le romantisme du XIXème siècle a interprété cette tradition dans un rapport exclusif avec la vie pastorale des Roumains. Seule la perspective mythique et religieuse de Mircea Eliade a rétabli la dimension mythique de cette tradition et a identifié en Bucur le connaisseur des signes, qui était prédestiné à reconnaître dans l'émergence cosmique du lieu, l'incarnation d'une énergie supérieure[8].

Notre logique moderne est beaucoup plus pragmatique que celle impliquée par le mythe ou par la légende; par conséquent, l'homme contemporain doit faire preuve d'une certaine démarche d'introspection pour reconnaître dans le geste fondateur du berger mythique, au-delà de la nostalgie d'un message oublié, la manifestation d'une réalité supérieure consistant en l'ouverture d'un „Centre du Monde".

On retrouve de semblables traditions mythiques dans le cas de toutes les „villes saintes" et de tous les lieux de pèlerinage célèbres (Thèbes, Troie, Delphes, Rome, Jérusalem, Kiev, Czestochowa, Compostelle, etc.) et l'homme moderne hérite de la mémoire de l'âme de ces lieux, qui sont la manifestation d'un Sacré fondant ontologiquement le monde[9]. Cette compréhension supérieure de l'acte de fondation n'est pas inaccessible aux historiens modernes, qui ont reconnu et souligné le caractère sacré initial du lieu d'implantation des établissements urbains[10].

L'acte de fondation a toujours cherché une légitimation par le transcendant, ce qui n'est pas sans signification pour l'histoire des civilisations. Tite-Live débute „Ab urbe condita libri" (I , 1-4), son livre sur la fondation de Rome par „Troia capta", autrement dit la fin de Troie et le commencement de Rome, la fin et le début.... „La chute appelle une fondation et la fondation une chute... Le temps de l'histoire est la recherche du point zéro... Une ville appelle une autre ville, une histoire appelle une autre histoire...", nous dit le philosophe en décodant les significations de la légende de la fondation de Rome[11].

Si l'on accepte l'idée d'une filiation symbolique pour les temps légendaires, on est d'autant plus en droit de la reconnaître pour les temps historiques auxquels appartient la fondation de la ville de Bucarest. Bucarest est ce que les Français nomment „une ville nouvelle". La première attestation documentaire date de 1459, soit six ans après la chute de Constantinople, la capitale religieuse de l'Orient chrétien, qui était alors considérée comme la ville la plus belle et la plus riche du Moyen-Age; c'est un drame effroy-

ortodoxe, păstrându-și autonomia, au devenit nu numai teritoriul de refugiu al unei elite bizantino-slave și bizantino-grecești, ci și spațiul de iradiere a culturii pentru tot Răsăritul ortodox. Iar voievozii valahi, adevărați succesori ai împăraților bizantini, erau protectori ai patriarhatelor ortodoxe și ai locurilor sfinte din Balcani, de fapt protectori ai popoarelor creștine din această zonă.

Bucureștiul, care se aprinde pe harta Europei între secolele al XIV-lea și al XV-lea, a fost fondat de acei „ultimi cruciați", voievozii valahi care au vrut să facă din linia Dunării o linie de rezistență în fața turcilor, pentru Creștinătate, pentru Europa. Întemeierea Bucureștiului se înscrie în acea strategie a teritoriului care a aparținut organizării statului feudal Țara Românească sau Moldova, strategie care caracteriza politica de rezistență antiotomană, care a condus la înscrierea țărilor române necatolice în idealul de unitate europeană pe care l-a reprezentat „Republica Christiana" a Occidentului latin[12].

Această dublă circumscriere la Occidentul latin și Orientul ortodox (bizantino-slav și bizantino-grec) caracterizează lumea românească a secolelor XV-XVI, perioadă în care Bucureștiul, orașul principilor valahi, crește de la o simplă cetate de scaun până la a deveni capitala Țării Românești, centru al romanității orientale ortodoxe, care vine să împlinească în spațiul sud-est european o vocație istorică.

able pour la Chrétienté que marque cette date de 1453. L'évolution de cette ville subira de profonds changements sous l'occupation ottomane.

Nous savons qu'à l'époque de l'offensive turque, les pays roumains, tout en sauvegardant leur autonomie, sont devenus non seulement des terres d'asile pour une élite byzantino-slave et byzantino-grecque, mais aussi l'espace de rayonnement de la culture orthodoxe pour tout le Levant. Les princes valaques, les *voïvodes**, en vrais successeurs des empereurs byzantins, deviennent les protecteurs, non seulement des patriarcats orthodoxes et des lieux saints des Balkans, mais aussi de tous les peuples chrétiens de ces contrées.

La ville de Bucarest, qui s'illumine sur la carte de l'Europe des XIVème et XVème siècles, a été fondée par ces „derniers croisés", les princes valaques, qui ont voulu faire du tracé du Danube une ligne de résistance face aux Turcs, pour le Christianisme, pour l'Europe. La fondation de Bucarest s'inscrit dans cette stratégie du territoire qui a été spécifique pour l'organisation des états féodaux de Valachie et de Moldavie; cette stratégie caractérise une politique de résistance anti-ottomane qui a amené une participation des pays roumains non catholiques à un idéal d'unité européenne, représenté par la „Republica Christiana" de l'Occident Latin[12].

Cette double appartenance, à l'Occident Latin et à l'Orient Orthodoxe (byzantino-slave et byzantino-grec), caractérise le monde roumain du XVème au XVIIème siècle. Cette époque est aussi celle d'une expansion de Bucarest, ville des princes valaques. De simple résidence princière, elle accède au statut de capitale de la Valachie et devient le centre de la romanité orientale orthodoxe, accomplissant, dans l'espace de l'Europe du sud-est, une vocation historique.

*voïvode = prince régnant en Valachie et Moldavie

DETERMINISM GEOGRAFIC ȘI ISTORIC. LINIILE DE FORȚĂ ALE LOCULUI

DETERMINISME GEOGRAPHIQUE ET HISTORIQUE. LES LIGNES DE FORCE DU LIEU

Bucureștiul, un oraș între Orient și Occident... pentru că Bucureștiul așa s-a constituit, și anume între târgurile din Imperiul Otoman și orașele germane. Există o legătură evidentă între dezvoltarea Bucureștiului și problema ofensivei otomane în spațiul sud-est european, și anume în momentul în care cade Constantinopolul apare prima atestare documentară a Bucureștiului, și tot atunci turcii ajung de fapt la Belgrad; la mijlocul secolului al XVI-lea, când sunt atestate primele edificii de zid la București, turcii ating Budapesta, iar când are loc asediul Vienei, Bucureștiul devine capitală a Țării Românești. În același timp, ofensiva turcilor spre nordul Mării Negre blochează legăturile drumului Moldovei cu cetățile genoveze de pe coasta nord-pontică și face să crească importanța acestui drum, care lega prin Lvov orașele germane de sudul otoman, ceea ce explică de ce Bucureștiul se află înscris tocmai pe această direcție comercială. Semnificația acestui drum de importanță vitală explică stabilirea capitalei aici, mai ales dacă avem în vedere că celelalte reședințe de scaun, care erau situate în zona subcarpatică, se aflau pe drumuri de o utilitate mai mult locală, și nu de importanță europeană (Pl.3).

Perspectiva arheologică a identificat liniile de forță care au generat primele forme de viață acolo unde drumurile istoriei nescrise, care legau Marea Baltică de Bosfor, întâlneau, în Câmpia Dunării, cursul meandrat al Dâmboviței, la limita sud-estică a pădurilor carpatine și la limita vestică a orizontului stepei[13].

Așezarea medievală este, însă, pentru urbanismul istoric, „une ville nouvelle", întemeiată inițial ca reședință de scaun. P.P.Panaitescu susținea că Bucureștiul a apărut aici ca o consecință a unei politici strategice otomane: turcii ar fi dorit situarea capitalei Țării Românești cât mai aproape de Dunăre. Este un punct de vedere care trebuie înțeles cât mai nuanțat. Trebuie subliniat că ideea strategiei teritoriului nu era numai un apanaj al puterii otomane. O aveau și principii valahi. „Cruciada" prin rezistență și apărarea liniei Dunării au fost liniile directoare ale politicii antiotomane a lui Mircea cel Bătrân (1386-1418). Chiar dacă atributele ctitoricești ale voievodului la Curtea de la București nu au fost atestate arheologic, o serie de argumente par a sprijini o întemeiere în secolul al XIV-lea, ridicând parcă conul de umbră pe care istoria îl aruncă mereu asupra începuturilor Bucureștiului[14]. Ceea ce trebuie pus în evidență este mai ales importanța drumurilor care traversau Câmpia Română, asigurând legătura între reședințele de scaun din zona subcarpatică (Curtea de Argeș, Târgoviște, Pitești[15]), și posesiunile lui Mircea din stânga, dar și din dreapta Dunării: Silistra, Giurgiu (unde

Entre Orient et Occident, Bucarest a été conçu comme un compromis entre les foires de l'Empire Ottoman et les villes allemandes. Il y a un lien évident entre le développement de Bucarest et le fait historique de l'offensive ottomane dans l'espace du sud-est européen: la première attestation documentaire de la ville date de l'époque de la chute de Constantinople et de l'arrivée des Turcs à Belgrade. Au milieu du XVIème siècle, quand les documents attestent l'existence des premiers bâtiments en „dur" à Bucarest, les Turcs arrivent à Budapest et c'est pendant le siège de Vienne que Bucarest devient la capitale de la Valachie. L'offensive des Turcs au nord de la Mer Noire bloque les voies de liaison moldaves avec les cités génoises de la côte nord-pontique et augmente l'importance de la voie qui passe par Lvov et assure les communications des villes allemandes avec le sud ottoman, ce qui explique l'implantation de Bucarest sur cette voie commerciale. Le nouvel emplacement de la capitale se justifie par l'importance vitale de cette voie, les autres résidences princières valaques se situant dans la zone sous-carpatique, sur des routes d'utilité plutôt locale qu'européenne (Pl.3).

La perspective archéologique a identifié les lignes de force qui ont généré les premières formes de vie urbaine, dans le lieu même où des voies, qui ne sont pas mentionnées dans les écrits historiques et qui reliaient la Mer Baltique au Bosphore, rencontraient, dans la plaine du Danube, le cours sinueux de la Dâmbovița, à la limite des forêts carpatiques vers le sud-est et de la steppe vers l'ouest[13].

La cité médiévale reste, pour l'urbanisme historique, „une ville nouvelle", fondée initialement comme résidence des *voïvodes*. P.P.Panaitescu soutient l'idée que Bucarest est apparu là, à la suite d'une politique stratégique ottomane: Les Turcs auraient souhaité que l'emplacement de la capitale de la Valachie se situe le plus près possible du Danube. C'est un point de vue qui ne peut être admis que de manière très nuancée. En effet, il faut souligner que la stratégie du territoire n'était pas l'apanage exclusif du pouvoir ottoman, les princes valaques la pratiquaient aussi et la „croisade" de résistance et de défense de la vallée du Danube a été menée contre les Ottomans par le prince Mircea cel Batrîn (1386-1418). Même si l'archéologie n'apporte aucune preuve de la fondation de Bucarest par Mircea cel Bătrân, il existe toute une série de présomptions qui semblent aller dans le sens d'une telle fondation au cours du XIVème siècle et qui soulèvent le voile jeté depuis toujours sur l'histoire des origines de Bucarest[14]. Ce qui doit être particulièrement souligné, c'est l'importance primordiale des voies qui traversaient la plaine roumaine et assuraient la liaison entre, d'une part, les résidences

Mircea construiește o cetate de piatră), Turnu, Vidin[16] (PL.4). Motivația situării unor cetăți pe malul drept al Dunării nu este numai o expresie a expansionismului valah la sud de Dunăre, ea ține mai ales de linia strategică pe care malul drept, mai înalt, o deține în lungul fluviului. Deci, pe aceste drumuri care coborau spre Dunăre, urmând direcția râurilor din Câmpia Română (Argeș, Dâmbovița) era firesc să apară așezări „la drumul jumătate", avanposturi de supraveghere pentru cetățile de scaun din zona subcarpatică. Exact pe acest traseu se regăsește și Bucureștiul, apărut, deci, ca un asemenea avanpost, pentru a fi apoi inclus într-o linie strategică care închide parcă accesul spre zona subcarpatică, linie care leagă localitățile Târgșorul Vechi, Snagov, București, Comana, și pe care tradiția o atribuie lui Vlad Țepeș (1456-1462). Este, deci, evident că această linie venea, într-un fel sau altul, să apere și să protejeze zona reședințelor de scaun, situate în zona subcolinară a Munteniei (Pl.4). În timpul lui Mircea Ciobanul (1545-1554, 1558-1559) se poate fixa prima delimitare cunoscută a orașului, iar pe la 1545 orașul este fortificat cu trunchiuri de stejar; o asemenea incintă este atestată și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de călătorul străin Pierre Lescalopier, aflat în drum de la Constantinopol spre Europa de Apus[17].

În timpul luptelor lui Mihai Viteazul (1593-1601), conștienți de amploarea pericolului nord-dunărean, turcii vor impune așezărilor urbane din Țara Românească interdicția executării de fortificații civile, chiar dacă în anul 1595 Sinan Pașa a mai fortificat încă orașul cu două rânduri de țăruși de lemn, spațiul dintre ele fiind umplut cu pământ[18]. Din acest moment, mănăstirile, singurele care mai păstrează dreptul de a se înconjura cu fortificații, devin, pe lângă simple lăcașuri de cult, acele edificii care vor constitui sistemul strategic de apărare a țării.

După ce turcii au ocupat linia Dunării, linia de defensivă și de control a teritoriului valah s-a mutat în interiorul câmpiei. Matei Basarab (1632-1654) - fost oștean al lui Mihai Viteazul și poate „cel mai mare ctitor al poporului în epoca medievală" - a fost animat de o gândire strategică atunci când a construit mănăstirile din câmpie de la Măxineni, Slobozia, Negoiești, Sadova sau din jurul Bucureștiului, de la Cotroceni, Plumbuita sau Plătărești[19] (Pl.5).

Transformarea Bucureștiului și fixarea aici a capitalei, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, trebuie evident pusă în legătură cu deschiderea drumului de pe valea Prahovei spre Brașov, prin mușchii de reședință ale Cantacuzinilor (Pl.5). Când au fost de asemenea reședințe în jurul Bucureștiului și apoi în lungul văii Prahovei[20]. Privind în acest context mutarea Curții Mogoșoaiei de către Constantin Brâncoprincières de la zone sous-carpatique (Curtea de Argeș, Târgoviște, Pitești[15]), et d'autre part, les possessions de Mircea cel Batrân situées sur les deux rives du Danube: Silistea, Giurgiu (où il a construit une cité en pierre), Turnu et Vidin[16] (PL.4). La justification de l'emplacement de cités sur la rive droite du Danube ne tient pas seulement à un expansionnisme valaque vers le sud, mais elle est surtout l'expression de l'existence d'une ligne stratégique représentée par l'existence d'une corniche, plus haute, le long de la rive droite du fleuve. Il est donc normal que - sur les routes qui descendaient vers la plaine le long des affluents du Danube (Argeș, Dâmbovița) - apparaissent des sites urbains „à mi-chemin" ayant le rôle d'avant-postes destinés à protéger les résidences princières situées au pied des Carpates. On trouve Bucarest sur un tel tracé, comme avant-poste; plus tard, la ville sera incluse dans une ligne stratégique destinée, d'une certaine manière, à interdire l'accès à cette zone sous-carpatique, ligne qui joint entre elles les localités de Târgșorul Vechi, Snagov, Bucarest et Comana, et attribuée par la tradition à Vlad Țepes (1456-1462). Il s'agit donc, de toute évidence, d'une ligne défensive, destinée à protéger, d'une façon ou d'une autre, les résidences princières de la zone sous-collinienne de Valachie (Pl.4). C'est sous le règne de Mircea Ciobanul (1545-1554, 1558-1559), qu'on peut dater la première délimitation connue de la ville. Vers 1545, Bucarest est entouré d'une fortification en bois de chêne. Une telle enceinte en bois est également signalée pendant la deuxième moitié du XVIème siècle par un voyageur étranger, Pierre Lescalopier, qui se rendait de Constantinople en Europe Occidentale[17].

A la suite des guerres menées par Mihai Viteazul (1593-1601), les Turcs, tout en ayant conscience de l'ampleur du danger nord-danubien, vont imposer aux localités urbaines de Valachie l'interdiction de construire des fortifications civiles, même si, pendant l'année 1595, Sinan Pacha fortifie de nouveau la ville en construisant un système formé par deux rangées de poteaux de bois avec un remplissage de terre entre elles[18]. C'est à partir de ce moment-là que les monastères, qui conservent le privilège d'édifier des fortifications, formeront la trame du système stratégique défensif du pays.

A la suite de l'occupation de la vallée du Danube par les Turcs, la ligne de défense du territoire se déplace à l'intérieur de la plaine. Mateï Basarab (1630-1654), ancien soldat de Mihai Viteazul, et peut-être „le plus grand bâtisseur roumain de l'époque médiévale", a été animé d'une intention stratégique lors de la construction, dans la plaine valaque, des monastères de Măxineni, Slobozia, Negoiești,

PL.3
Bucureștiul la confluența unor mari drumuri comerciale europene.
Bucarest au croisement d'importantes routes commerciales européennes.

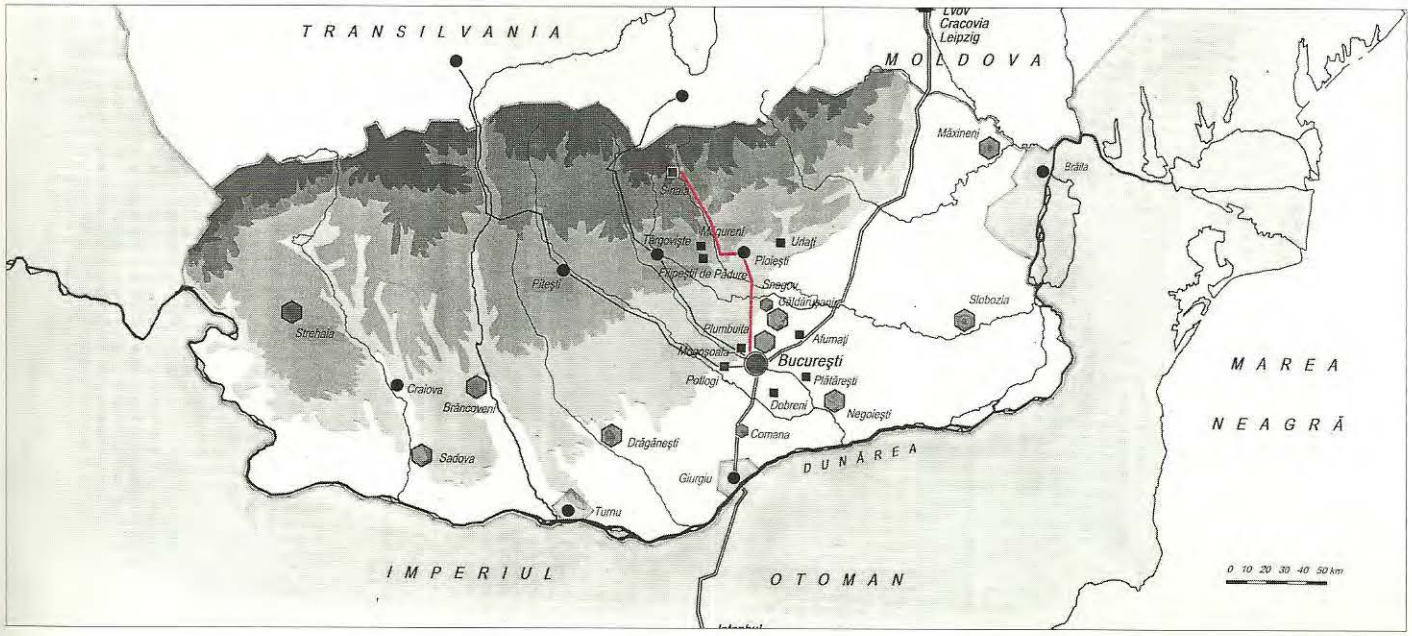

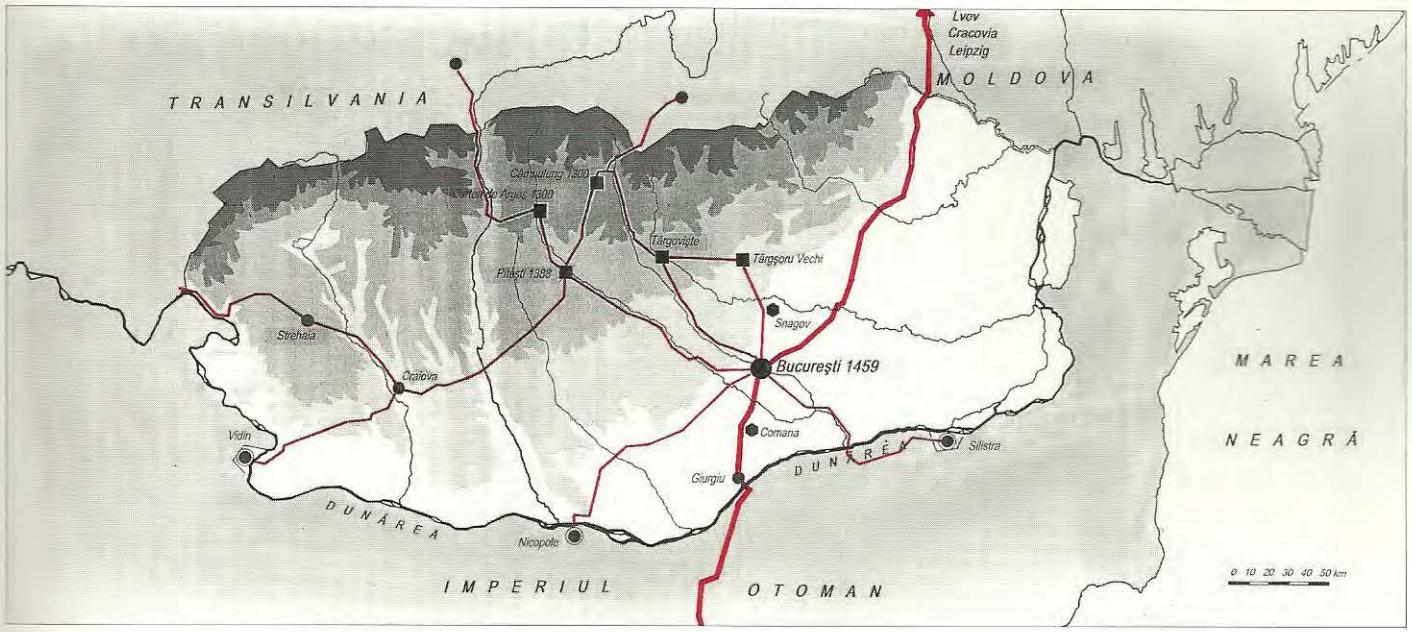

PL.4
Țara Românească.
Strategia teritoriului:
■-reședințe domnești din secolele al XIV-lea - al XVII-lea;
◉-posesiuni ale lui Mircea cel Bătrân pe malul drept al Dunării;
⬢-fondări atribuite lui Vlad Țepeș.
Valachie. La stratégie du territoire:
■-résidences des voïvodes des XIVème et XVIIème siècles;
◉-possessions de Mircea cel Bătrân sur la rive droite du Danube;
⬢-fondations attribuées à Vlad Țepeș.

PL.5
Țara Românească.
Strategia teritoriului:
■-reședințe cantacuzine;
⬢-mănăstiri ctitorite de Matei Basarab.
Valachie. La stratégie du territoire:
■-résidences cantacuzènes;
⬢-monastères fondés par Matei Basarab.

Mănăstirea Mihai Vodă la 1794.
Aquatinte de W.Watts, după L.Mayer.
Le monastère Mihai Vodă, en 1794.
Aquatinte par W.Watts, d'après L.Mayer.

PL.6
București. Planul Borroczyn: străzi și maidane (alb), monumente de cult și edificii civile (roșu), terenuri de cultură (punctat).
Bucarest. Le plan Borroczyn: rues et *maïdans* (blanc), églises et édifices civils (rouge), terrains cultivés (pointillé).

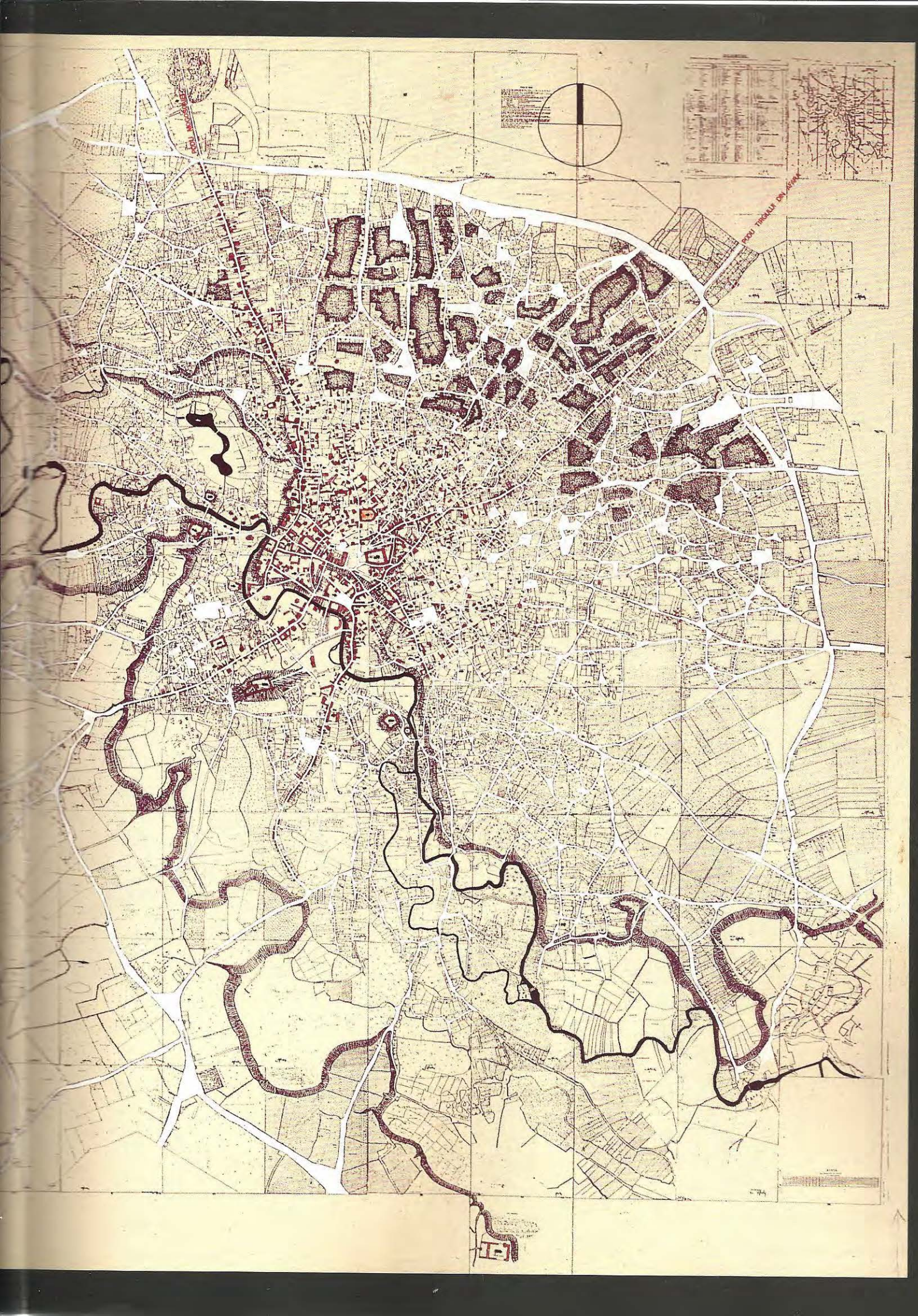
PIOU TIROLLIU ON ASFALT

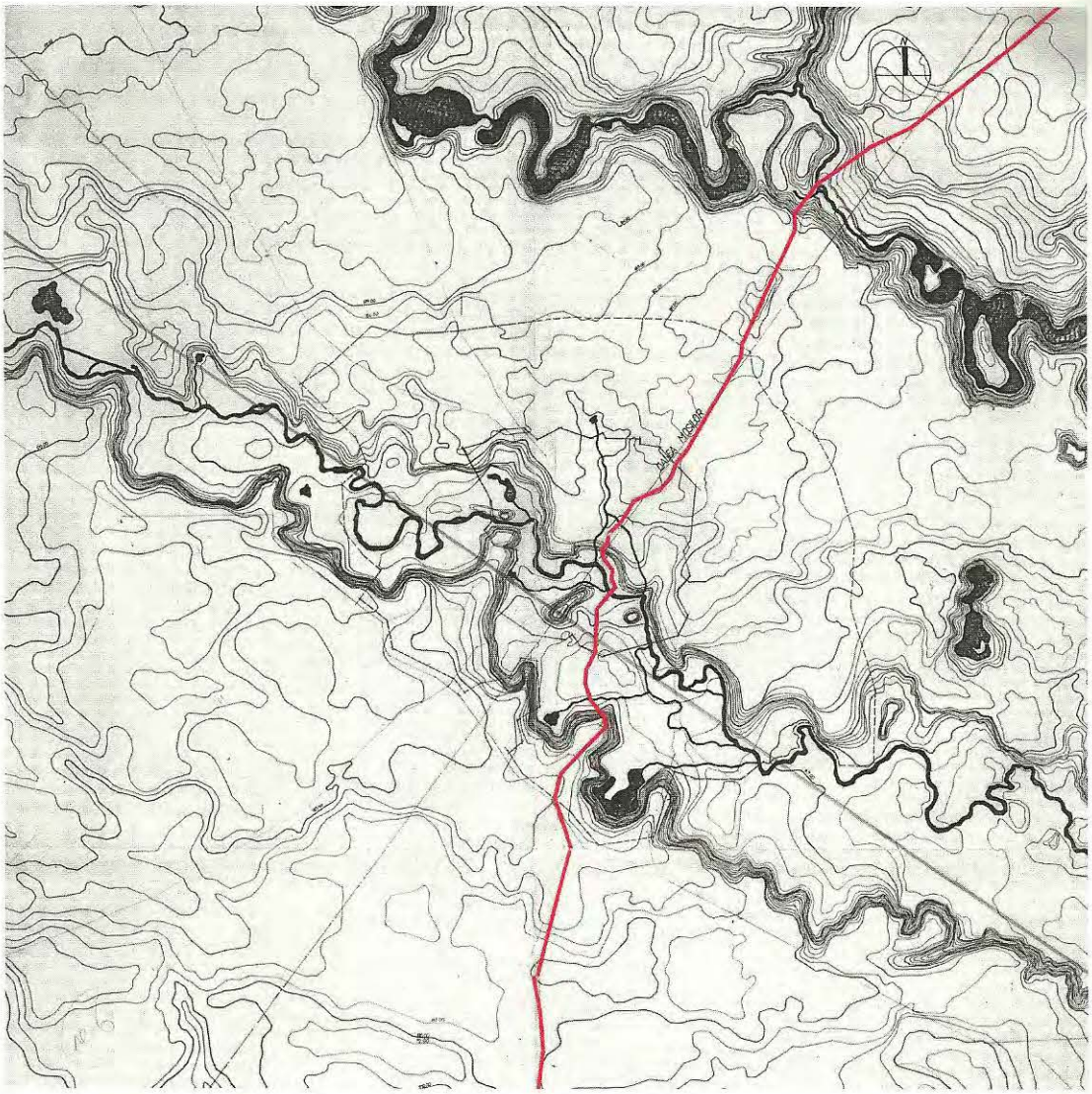

PL.7
București. Liniile de forță ale orașului.
Bucarest. Les lignes de force de la ville.

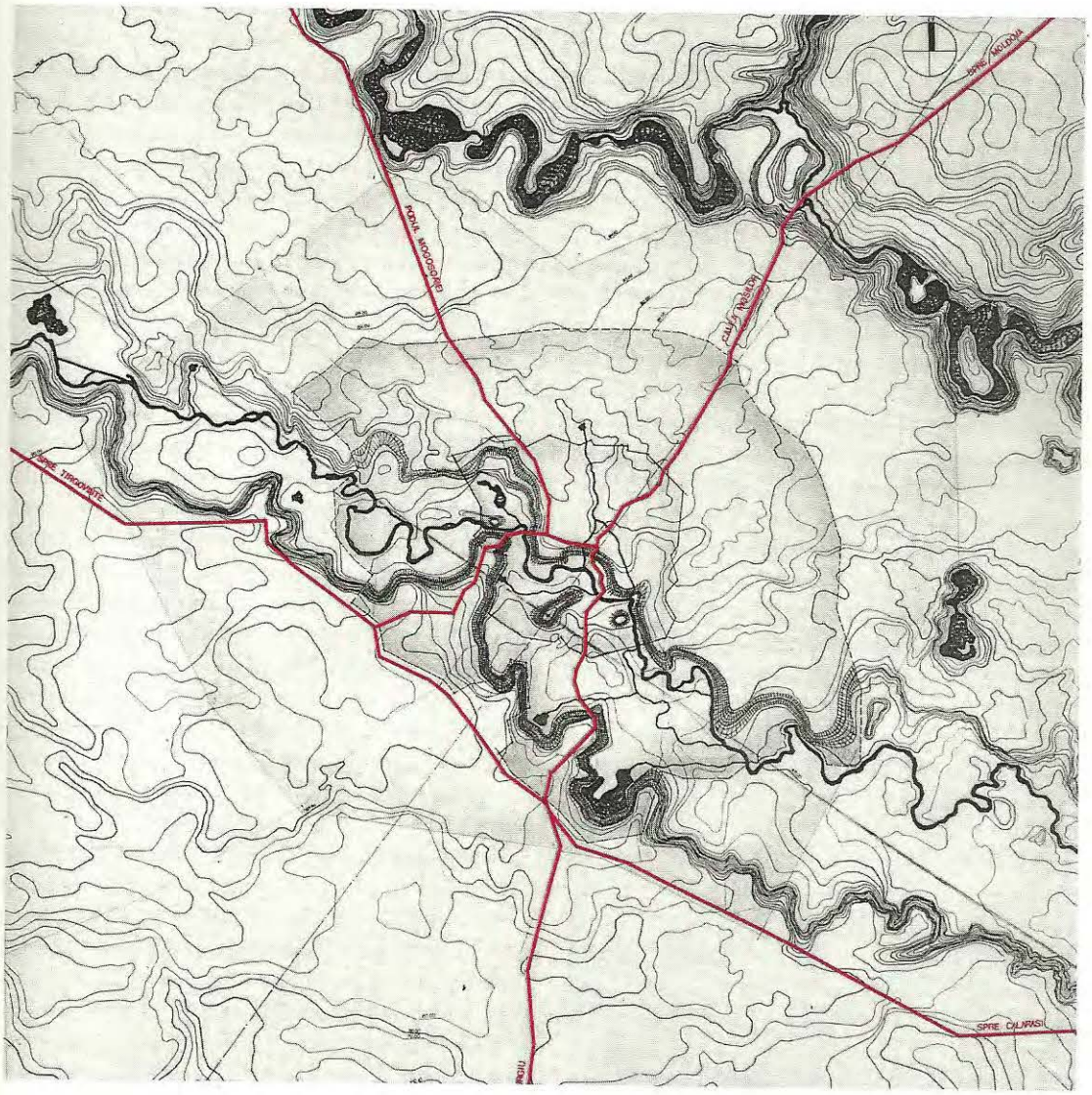

PL.8
București. Axele generatoare ale orașului.
Bucarest. Les axes génératrices de la ville.

veanu, se poate afirma că ea s-a împlinit nu numai pentru a lega reședința domnitorului cu Mogoșoaia; această dintotdeauna importantă cale comercială a orașului trebuie neapărat pusă în legătură cu noul drum de penetrație spre București.

Planul care ne permite abordarea unui studiu de morfologie urbană a orașului București este, după cum s-a mai arătat, planul executat de maiorul Borroczyn în anul 1846 (Pl.6). Se poate observa linia Dâmboviței cu cele două cornișe: cea dreaptă mai înaltă și cea stângă mai joasă, cu colinele pe care au fost amplasate mănăstirile Radu Vodă, Mitropolia, Mihai Vodă, Cotroceni. Trebuie arătat imediat că un asemenea plan este foarte dificil de citit, ceea ce impune în mod necesar o defalcare a informației.

În primul rând, am procedat la o evidențiere a reliefului, deci a văii Dâmboviței cu cele două cornișe, cu colinele și cu drumul care vine din Moldova. Se pot reliefa, în consecință, cele două direcții generatoare ale orașului: direcția reprezentată de valea Dâmboviței și direcția drumului din Moldova, care, după cum se poate observa, realizează un unghi apropiat de nouăzeci de grade, iar axul acestui drum trece - fapt demn de reținut - prin colina pe care a fost așezată Mitropolia (Pl.7). „Există o relație între drum și apă, și noi știm bine că orașele care oferă cea mai mare rezistență la descifrarea semnificației lor și care, în rest, pretind adesea dificultăți de adaptare pentru cetățenii lor sunt într-adevăr orașele private de apă... toate aceste orașe prezintă dificultăți de viață, de lizibilitate"[21].

Acest drum este evident cel mai important, dar alături de el mai există câteva ce se cuvine a fi reținute: drumul care însoțește cornișa înaltă a Dâmboviței cu cel două puncte de traversare (Podul Mihai Vodă și Podul Șerban Vodă) și apoi Podul Mogoșoaiei, deschisă de Brâncoveanu, care și ea urmărește cornișa. Se obțin în acest fel axele importante, acele axe care, de fapt, au generat orașul (Pl.8).

Biserica lui Bucur și mănăstirea Radu Vodă pe la 1860. Desen de C.Pop de Szathmary.
L'église de Bucur et le monastère Radu Vodă, vers 1860. Dessin par C.Pop de Szathmary.

Biserica Curtea Veche, cel mai vechi edificiu de zid al orașului (imagine de la 1940).
L'église de Curtea Veche, le plus ancien édifice de la ville (image de 1940).

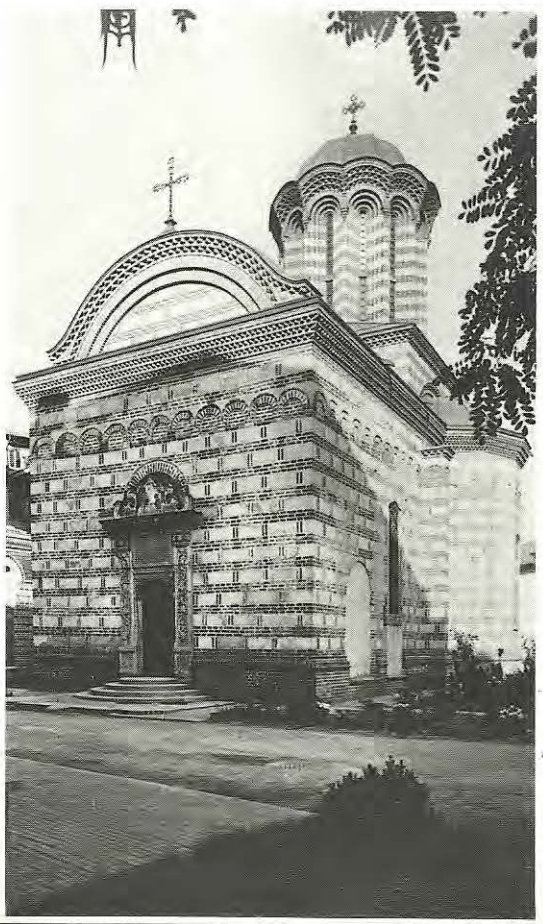

Sadova, et des monastères des environs de Bucarest - Căldărușani, Plumbuita ou Plătărești[19] (Pl.5).

Le développement de Bucarest et sa transformation en capitale vers le milieu du XVIIème siècle sont évidemment liés à l'ouverture de la voie vers Brasov, route suivant la vallée de la rivière de Prahova, en traversant les terres des résidences des *boyards** Cantacuzino et reliant les résidences cantacuzènes (Pl.5). De telles résidences sont disposées, aussi, en cercle tout autour de Bucarest, et, plus tard, dans la vallée de la Prahova[20]. Dans ce contexte, l'ouverture de la Calea Mogoșoaiei a été réalisée, non seulement pour relier à la ville la résidence princière de Mogoșoaïa, mais aussi pour établir une nouvelle voie d'entrée dans Bucarest.

Comme on l'a déjà signalé, le plan réalisé par le commandant Borroczyn en 1846 nous permet d'aborder l'étude de la morphologie urbaine de la ville (Pl.6). On peut y observer le cours de la Dâmbovița et ses deux corniches: celle de droite, plus haute, celle de gauche, plus basse, et les collines sur lesquelles ont été édifiés les monastères de Radu Vodă, Cotroceni, Văcărești et l'Eglise Métropolitaine. On peut aussi voir la limite de la ville au début du XIXème siècle, ce qui permet au chercheur de se faire une image de ce qu'était la ville au XVIIIème siècle. Cependant, il faut noter qu'un tel plan est difficilement lisible, ce qui impose une défalcation de l'information.

D'abord, nous avons mis en évidence le relief, donc la vallée de la Dâmbovița avec ses deux corniches, les collines et la voie qui arrive de Moldavie. C'est la délimitation du creuset dans lequel est éclose la ville, avec ses deux directions génératrices de la cité : celle représentée par la vallée de la Dâmbovița et celle représentée par la route vers la Moldavie, dont l'axe passe par la colline de l'Eglise Metropolitaine, directions qui se croisent formant un angle d'à peu près 90° (Pl.7). „Il existe une relation entre la route et l'eau, et on sait que les villes dont la signification oppose le plus de résistance au déchiffrage et qui sont la cause de difficultés d'adaptation pour leurs citoyens sont en fait les villes privées d'eau. Toutes ces villes apportent souvent des difficultés de vie, mais aussi de lisibilité."[21]

La route vers la Moldavie est évidemment la plus importante, mais d'autres voies méritent notre attention : d'abord celle qui suit la corniche haute de la Dâmbovița, avec deux points de traversée, le pont Mihai Vodă et le pont Șerban Vodă, mais aussi la voie Podul Mogoșoaiei, ouverte par Brâncoveanu, qui suit aussi la corniche. On obtient ainsi les tracés des axes importants, en fait, les axes générateurs de la ville (Pl.8).

**boyard* = noble, en Valachie et Moldavie

a. ORAȘUL POSTBIZANTIN (sec. al XV-lea - al XVIII-lea). UN ORAȘ PRINCIAR SACRU.

Istoricii leagă în general începutul orașului București de Curtea Domnească. Se poate observa - pe planul Borroczyn (Pl.6) - biserica de la Curtea Veche a lui Mircea Ciobanul și poziția aproximativă a ruinelor Curții Domnești. Întotdeauna am considerat ciudat că această Curte Domnească este amplasată jos, și nu sus, pe cornișa înaltă. În această dispunere este posibil să fi jucat un rol fie considerente de ordin strategic, fie unele particularități ale terenului, nefiind exclus ca această Curte să fi fost înconjurată de ape. Pentru o reședință princiară, acest din urmă argument poate fi luat în seamă, ceea ce nu poate însemna, însă, că el poate fi luat în considerare și pentru un oraș: niciodată un oraș nu a fost așezat într-o zonă inundabilă.

În aceste condiții se impune întrebarea: unde trebuie de fapt căutat începutul orașului București? Pentru cercetarea moștenirii postbizantine este necesar să se urmărească, în primul rând, ctitoriile voievodale din oraș: curtea voievodală, bisericile și mănăstirile, singurele edificii de zid care se păstrează pentru perioada secolelor XVI-XVIII. Ele reprezintă acele edificii care constituiau rețeaua de puncte fixe în jurul cărora s-au organizat cartierele de locuit, fapt dovedit și de un document din secolul al XVI-lea, din timpul lui Mircea Ciobanul, care atestă denumirea de enorii pentru cartiere[22]. Așadar, principiul de organizare teritorială a orașului era cel al unității parohiale, iar expresia simbolică și formală a acestora în structura urbană a timpului era apanajul exclusiv al bisericilor, verticale ale orașului, cu monumentalitatea lor punctată. Concentrarea locuințelor în jurul acestor verticale a imprimat un anume caracter de discontinuitate structurii urbane. Acest fenomen este reflectat și de numele sub care apar numeroase cartiere (începând mai ales cu Matei Basarab ele se numesc mahalale), aflat în directă legătură cu bisericile din cartierele respective: mahalaua Sf.Gheorghe Vechi (335 case), mahalaua Sf.Gheorghe Nou (209 case), mahalaua Sf.Sava, mahalaua Bisericii Grecilor, mahalaua Bisericii de Jurământ, mahalaua Sărindarului, mahalaua Sf.Nicolae din Șelari etc.[23]. Respectivele cartiere erau delimitate de străzi, iar centrul unui asemenea sector administrativ era reprezentat de lăcașul de cult eponim. Se poate obține astfel o interesantă rețea virtuală de cercuri în măsură să deseneze structura orașului, sugerând o posibilă dirijare a planimetriei (Pl.9). În plus, dacă luăm în considerare atât faptul că societatea secolelor XVI-XVII era esențialmente rurală chiar și în interiorul orașului, unde grădinile și grajdurile impuneau ritmul solar al economiei țărănești, cât și gradul de libertate permis extinderii în te-

a. LA VILLE POST-BYZANTINE (XVème-XVIIIème siècles). UNE VILLE PRINCIERE ET SACREE.

Pour les historiens, la naissance de la ville de Bucarest est habituellement liée à l'emplacement et au moment de l'apparition de la Cour Princière (l'Ancienne Cour). Sur le plan Borroczyn (Pl.6) on peut observer l'église de l'Ancienne Cour, édifiée par le *voïvode* Mircea Ciobanu, ainsi que la position approximative des ruines de la même Cour Princière. Cette position de l'Ancienne Cour en contrebas par rapport à la haute corniche avoisinante m'a toujours paru étrange. Car une position plus haute d'un tel ensemble aurait semblé plus logique. Je crois que cette disposition aurait pu être dictée soit par des considérations d'ordre stratégique, soit par certaines particularités du terrain, car on ne peut pas exclure l'hypothèse que la Cour ait pu être entourée d'eau.

Dans ces conditions, une question se pose: où faut-il réellement chercher le point d'origine de la ville? Pour mener à bien l'étude de l'héritage post-byzantin, il est nécessaire de repérer les fondations *voïvodales* de la ville: la Cour Princière, les églises et les monastères sont les seuls édifices en „dur" qui ont été conservés de la période des XVIème et XVIIIème siècles. Ce sont ces bâtiments qui constituaient le réseau des points fixes autour desquels se sont accrochés les faubourgs. Ceci est attesté par un document du XVIème siècle, du temps de Mircea Ciobanul, qui mentionne que les faubourgs de la ville portaient le nom de paroisses[22]. Le principe d'organisation territoriale de la ville était donc celui d'unités paroissiales, et l'expression symbolique et formelle de la structure urbaine de l'époque était l'apanage exclusif des églises, monuments disséminés qui dessinaient les verticales de la ville. La concentration des habitations autour de ces verticales a imprimé un certain caractère de discontinuité à la structure urbaine. Ce phénomène est également reflété par le choix des noms des nouveaux quartiers (à partir de l'époque de Matei Basarab on les nomme *mahala*), noms qui sont directement liés au nom des églises qu'ils entourent: le faubourg Sf.Gheorge Nou (209 maisons), le faubourg Sf.Sava, le faubourg de l'Eglise Grecilor, le faubourg de l'Eglise de Jurământ (du Serment), le faubourg du Sărindar, le faubourg Sf.Nicolae Șelari, etc.[23]. Les faubourgs sont délimités par des rues, et le centre d'un tel secteur est représenté par l'édifice religieux éponyme. C'est ainsi qu'on peut obtenir un intéressant réseau virtuel des cercles, capable d'offrir une image de la structure urbaine et de suggérer l'idée d'une planimétrie dirigée de la ville (Pl.9). On doit aussi tenir compte du fait que la société des XVIème-XVIIIème siècles était essentiellement rurale et

MOȘTENIREA IREGULARULUI; O DEZORDINE APARENTĂ

L'HERITAGE DE L'IRREGULIER; UN DESORDRE APPARENT

„Nu putem înțelege trecutul decât prin dezvăluirea a ceea ce este viu din el în vremea noastră."

„On ne peut comprendre le passé qu'en dévoilant ce qui, en lui, est encore vivant."

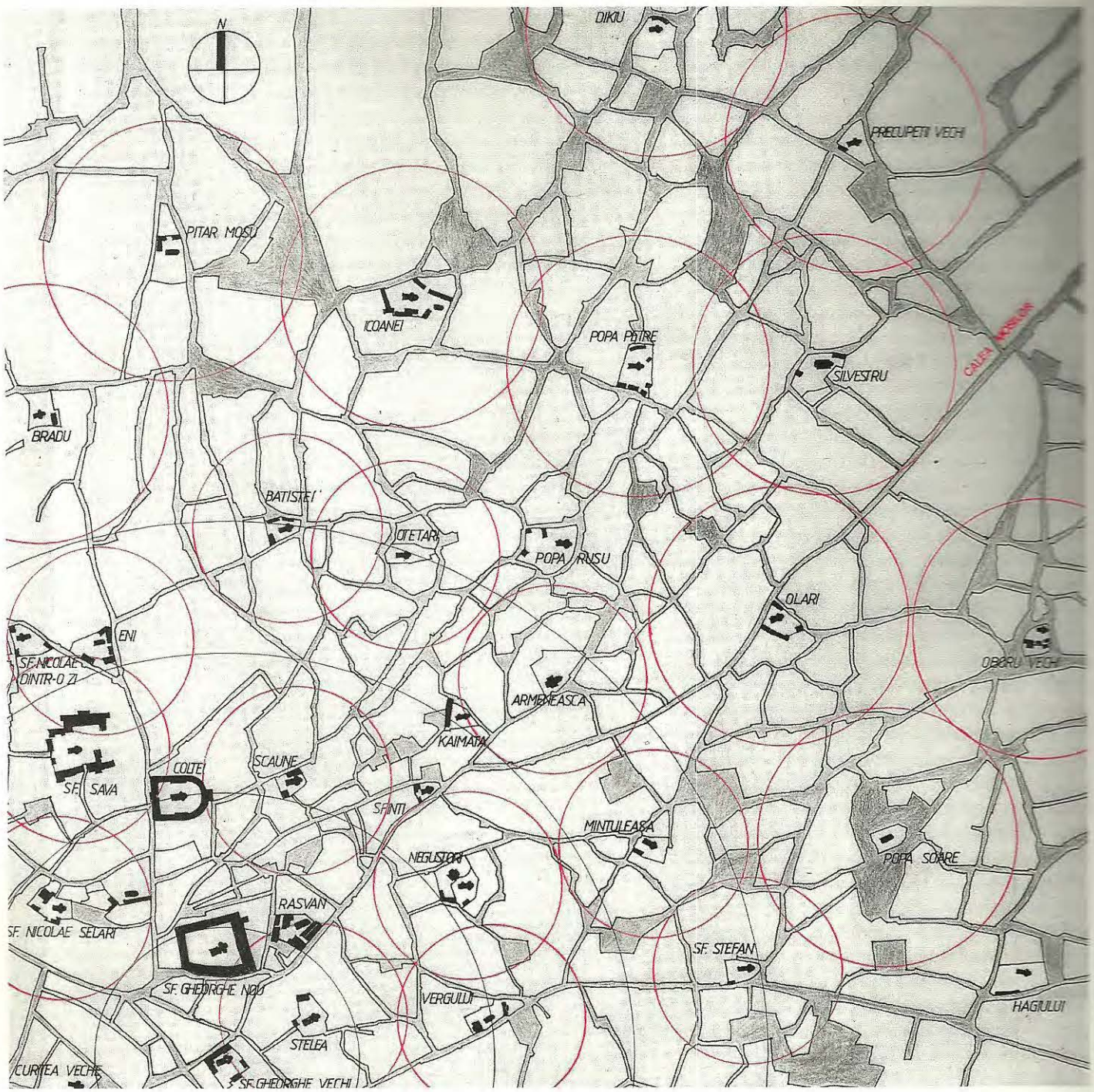

PL.9
Bucureşti. Ipoteză de organizare în teritoriu a oraşului în funcţie de distribuirea parohiilor.
Bucarest. Hypothèse d'organisation de la ville dans le territoire par rapport à la distribution des paroisses.

PL.10 ▷
Bucureşti. Principiul geometric care leagă biserica Sf. Gheorghe Vechi, mănăstirea Radu Vodă, mănăstirea Mihai Vodă şi ansamblul Mitropoliei.
Bucarest. Le principe géométrique qui relie l'église Sf.Gheorghe Vechi, les monastères Radu Vodă et Mihai Vodă et l'ensemble Métropolitain.

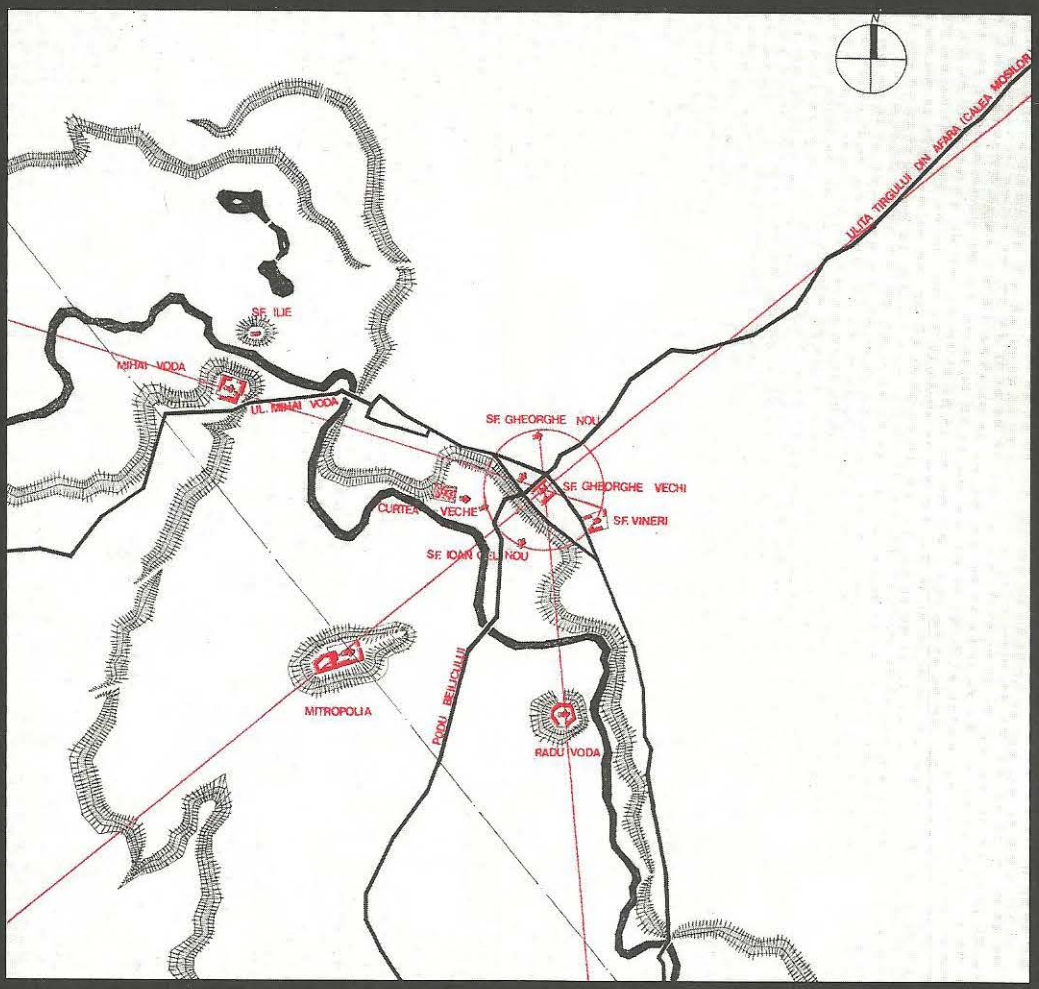
N
ULITA TIRGULUI DIN AFARA (CALEA MOSILOR)
SF. ILIE
MIHAI VODA
UL. MIHAI VODA
SF. GHEORGHE NOU
SF. GHEORGHE VECHI
CURTEA VECHE
SF. VINERI
SF. IOAN CEL NOU
MITROPOLIA
PODU BELICIULUI
RADU VODA

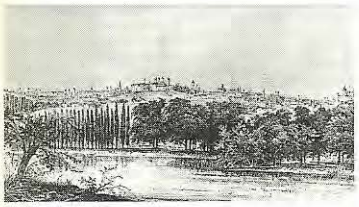

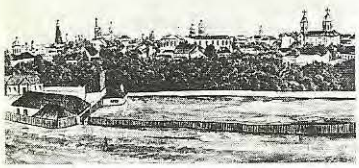

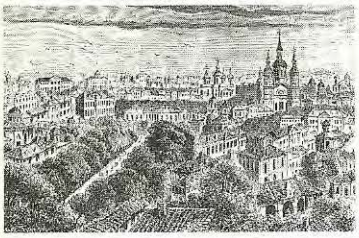

De sus în jos/De haut en bas
Bucureștii pe la mijlocul sec. al XIX-lea, văzuți din Dealul Filaret. Litografie de Czerny, după R.Bielitz.
Bucarest vers le milieu du XIXème siècle. Lithographie d'après R.Bielitz.

Bucureștii pe la 1856, văzuți din Dealul Mitropoliei. Acuarelă de lt.Ferel.
Bucarest en 1856. Aquarelle par le Lieut. Ferel.

Bucureștii la 1859, văzuți din Dealul Mitropoliei. Gravură în lemn publicată în *„Le Monde illustré"* la 1859.
Bucarest en 1859. Gravure sur bois parue dans *„Le monde illustré"* en 1859.

ritoriu în lipsa unei incinte fortificate (deși limitarea extinderii prin măsuri restrictive, pentru a asigura controlul acceselor în oraș prin puncte de vamă-barieră, este luat în considerare), atunci obținem elementele ce definesc o structură urbană aparent discontinuă, rarefiată, dar totuși ritmată. Aceste aspecte i-au determinat pe unii să identifice acest tip de structură citadină mai curând cu o structură de tip rural decât cu o structură propriu-zis urbană. În acest context este locul să amintim, însă, că mediul rural a avut un puternic impact chiar și asupra peisajului urban al orașului medieval de tip apusean. Se știe că, până în secolul al XVIII-lea, orașele occidentale și-au conservat activitățile rurale, posedînd, atât în exteriorul, cât și în interiorul zidurilor de incintă centuri de grădini și de livezi. Se spune, de altfel, că la Ulm, Augsburg sau Nürnberg „...cocoșii viețuiau în libertate pe străzile care, din cauza uriașelor bălțoace, puteau fi traversate numai cu ajutorul unor prăjini..."[24].

Analiza atentă a zonei istorice a orașului pune, însă, în evidență o anume geometrie extrem de revelatoare. Nu poate fi întâmplător faptul că mănăstirile Radu Vodă, Mihai Vodă și Mitropolia sunt așezate pe coline, pentru că, pe lângă rolul strategic, colinele au avut întotdeauna și un sens sacru. Dar ceea ce devine foarte interesant și relevant în același timp, este modul în care biserica Sf.Gheorghe Vechi (ctitorie a vornicului Bălăceanu, sfetnicul lui Mircea Ciobanul de la Curtea Veche), situată pe axul Căii Moșilor, centrează toată această geometrie (Pl.10). Astfel, biserica Sf.Gheorghe Vechi reprezintă vârful unghiului pe ale cărui laturi se află, sau mai bine zis au fost poziționate, bisericile mănăstirilor Radu Vodă și Mihai Vodă. Bisectoarea acestui unghi poate fi asimilată practic cu axul Căii Moșilor, ax care unește Mitropolia cu biserica Sf.Gheorghe Vechi. În afara faptului că această geometrie sugerează preexistența unei scheme generale de luare în posesie a teritoriului, de ordonare a spațiului urban, ea mai are importanta calitate de a evidenția un principiu observat atât în Evul Mediu creștin, cât și în cel musulman, și anume că edificiile religioase sunt singurele în amplasarea cărora se aplică orientarea sacră. Acest tip de orientare implică, de fapt, aplicarea teoriilor astronomice și astrologice care plasează orașul în ansamblul Pământului și al Universului[25]. În cadrul unui asemenea demers, nu avem voie să uităm „că sacrul și religia au fost în mod tradițional marii ordonatori ai spațiului uman, prin jocul cuvântului sau al scrisului care, în timpuri arhaice, derula asupra monumentelor prescripțiile zeilor"[26] (Pl.10).

Biserica de la Curtea Veche este atestată documentar în anul 1559, iar biserica Sf.Gheorghe Vechi - distrusă de

que, même à l'intérieur de la ville, jardins et écuries imposaient le rythme solaire de l'économie paysanne. De plus, on doit relever le degré de liberté dû à l'absence de fortifications sur ce territoire - même si on sait qu'il existait une limitation des superficies, du fait des mesures restrictives destinées à assurer le contrôle de l'accès à la ville par l'intermédiaire des points de douane-barrières. Le repérage de ces éléments définit une structure urbaine apparemment discontinue, raréfiée, mais toujours rythmée. Ces aspects ont fait que ce type de structure citadine a été identifié à une structure de type rural plutôt qu'à une structure de type urbain. Il est notoire que le milieu rural a eu une forte influence sur le paysage urbain de la ville médiévale occidentale. En effet, jusqu'au XVIIIème siècle, les villes occidentales ont conservé leurs activités rurales, implantant, tant à l'extérieur qu'à l'intérieur de leurs enceintes, des ceintures de potagers et de vergers. On dit qu'à Ulm, Augsbourg ou à Nüremberg... „les coqs vivaient en liberté dans les rues qui, à cause d'immenses flaques, ne pouvaient être traversées qu'à l'aide de perches..."[24].

L'analyse attentive de la zone historique de la ville met en évidence une géométrie très révélatrice. Les monastères Radu Vodă et Mihai Vodă ne se trouvent pas sur des collines par hasard; hormis leur rôle stratégique, les collines ont toujours eu un sens sacré. Ce qui devient très intéressant, et révélateur en même temps, c'est la façon dont l'église Sf.Gheorghe Vechi (Sf.Gheorghe Vechi a été fondée par le *boyard* Bălăceanu, conseiller de Mircea Ciobanul), située sur l'axe de la voie Calea Moșilor, est le centre de toute cette géométrie (Pl.10). Ainsi, l'église Sf.Gheorghe Vechi représente le sommet d'un angle formé par les deux lignes sur lesquelles ont été positionnées les églises des monastères Radu Vodă et Mihai Vodă. La bissectrice de cet angle coïncide presque exactement avec l'axe de la Calea Moșilor, axe qui va de l'Eglise Métropolitaine à l'église Sf.Gheorghe Vechi. Cette géométrie met en évidence non seulement la préexistence d'un schéma général de prise de possession du territoire et d'une organisation de l'espace urbain, mais aussi l'application d'un principe observé au Moyen-Age chrétien, aussi bien qu'aux constructions musulmanes contemporaines, selon lequel les édifices réligieux sont les seuls à avoir une orientation sacrée. Cette orientation procède en fait de l'application des théories astronomiques et astrologiques qui situent la ville dans l'intégralité de la Terre et de l'Univers[25]. Ce type de démarche ne doit pas omettre que „le sacré et la religion ont été traditionnellement les grands organisateurs de l'espace humain par le jeu des mots et de l'écriture qui, aux temps archaïques, déroulaient sur les

incendiul din 1847 - la anul 1562, ceea ce ne permite să le considerăm practic contemporane. Nu este exclus ca sub biserica de la Sf.Gheorghe Vechi să se afle un lăcaș de cult mai vechi, care ar urma să fie scos la lumină de viitoare cercetări arheologice. Nu ni s-a păstrat, din păcate, o imagine a bisericii Sf.Gheorghe Vechi, dar ne este permis să presupunem că se va fi asemănat, poate, cu biserica de la Curtea Veche, cu care trebuie să fi fost contemporană.

Locul central pe care această biserică îl ocupă în geometria sesizată mai sus pare a fi confirmat de următoarele trei împrejurări importante care indică faptul că începuturile orașului ar putea fi localizate exact în acest punct:

1. Pe acest loc s-a aflat prima Mitropolie a orașului, înainte de apariția lăcașului construit de Constantin Șerban pe colina unde se află ea și astăzi.
2. Aici s-a aflat inițial Academia Domnească, ulterior mutată de Brâncoveanu la Sfântu Sava.
3. În timpul lui Șerban Cantacuzino funcționa aici Academia Domnească de Slavonie.

Este locul să amintim și relatările catagrafilor din secolul al XVIII-lea (din jurul anului 1789), care spun că mahalaua de la Sf.Gheorghe Vechi deține numărul cel mai mare de case și anume 335, urmând apoi Sf.Gheorghe Nou al lui Constantin Brâncoveanu cu peste 200 de case, în timp ce restul mahalalelor cuprind numai 160-180 de case. Diferența între ele, sub aspectul densității de locuire, apare cu evidență (Pl.11). Deși extrase din planul Borroczyn, executat mult mai târziu, planurile din planșele nr.11-12 sugerează limpede situația respectivă.

Argumentul densității sporite de locuire prezentă în jurul bisericii, coroborat cu relația geometrică descrisă anterior, ne permite să localizăm aici, la Sf.Gheorghe Vechi, acel *axis mundi* al orașului București. Trebuie precizat și subliniat în mod deosebit că actul de orientare presupune existența unui punct de plecare fix în spațiu și timp. În diverse tradiții, acest reper inițial este înțeles ca un centru (ombilic) traversat de o verticală numită axa lumii (*axis mundi*). Acest ax are calitatea de a lega lumea superioară de cea inferioară, respectiv domeniul subteran de domeniul ceresc, traversând planul terestru. Cele două direcții cardinale, completate de *axis mundi*, constituie un sistem de coordonate înglobând cele trei dimensiuni ale spațiului euclidian[27].

[illegible] în continuare această geometrie, se poate con[illegible] [illegible] bisericilor (verticale ale orașului și sin[illegible] [illegible] sacre pe cercuri concen[illegible] [illegible] această centralitate (*axis* [illegible] [illegible] de fapt, timpul și cerul, fiind [illegible] [illegible] absolut al unității și perfecțiunii,

monuments les commandements des dieux"[26] (Pl.10).

L'église de Curtea Veche (Ancienne Cour) est mentionnée dans un document en 1559 et celle de Sf.Gheorghe Vechi en 1562 (elle a été détruite par un incendie en 1847), ce qui nous permet de les considérer comme pratiquement contemporaines. Il est très probable que l'église Sf. Gheorghe Vechi ait été bâtie à l'emplacement d'un édifice religieux encore plus ancien, qui pourrait être retrouvé en effectuant des fouilles archéologiques. On n'a conservé aucune image de l'église Sf.Gheorghe Vechi, mais on suppose qu'elle ressemblait à l'église de Curtea Veche, qui datait de la même époque.

La situation centrale occupée par cette église dans l'étude géométrique ci-dessus semble être confirmée par trois éléments importants qui vont dans le sens de la naissance de la ville à partir de ce point :

1. C'est là qu'était située la première église métropolitaine orthodoxe de la ville, avant la construction de l'édifice fondé par Constantin Șerban (sur la colline où elle se trouve actuellement).
2. C'est là que se trouvait l'Académie Princière, ultérieurement transférée, par Brâncoveanu, à Sf.Sava.
3. C'est là, encore, que fonctionnait l'Académie Princière de Slavonie au temps de Șerban Cantacuzino.

Il est temps de mentionner les inventaires du XVIIIème siècle (aux environs de 1789) qui comptaient pour le faubourg Sf.Gheorghe Vechi le plus grand nombre de maisons, soit 335, suivi par le faubourg Sf.Gheorghe Nou de Constantin Brâncoveanu avec plus de 200 maisons, alors que les autres faubourgs étaient constitués de 160 à 180 maisons tout au plus. Les variations de densité du bâti les différencient nettement (Pl.11). Même les extraits d'un plan exécuté plus tard - le plan Borroczyn - suggèrent clairement une telle situation (PL.11-12).

L'argument d'une densité accrue de l'habitat autour des églises, mis en rapport avec la relation géométrique antérieurement décrite, nous permet de localiser à Sf.Gheorghe Vechi *l'axis mundi* de la ville de Bucarest. Précisons et soulignons particulièrement que l'orientation indique l'existence d'un point de départ fixe dans l'espace et dans le temps. Ce type de repère initial est considéré, dans les différentes civilisations, comme un nombril traversé par une verticale appelée l'axe du monde (*axis mundi*). Cet axe a la propriété de relier le monde supérieur au monde inférieur, respectivement le domaine céleste et le domaine souterrain, en traversant le plan terrestre. Les deux directions cardinales et *l'axis mundi* constituent un système de coordonnées conforme aux trois dimensions de l'espace euclidien[27].

Bucureștii la 1868, văzuți din Turnul Colței. Acuarelă de Preziosi.
Bucarest en 1868. Aquarelle par Preziosi.

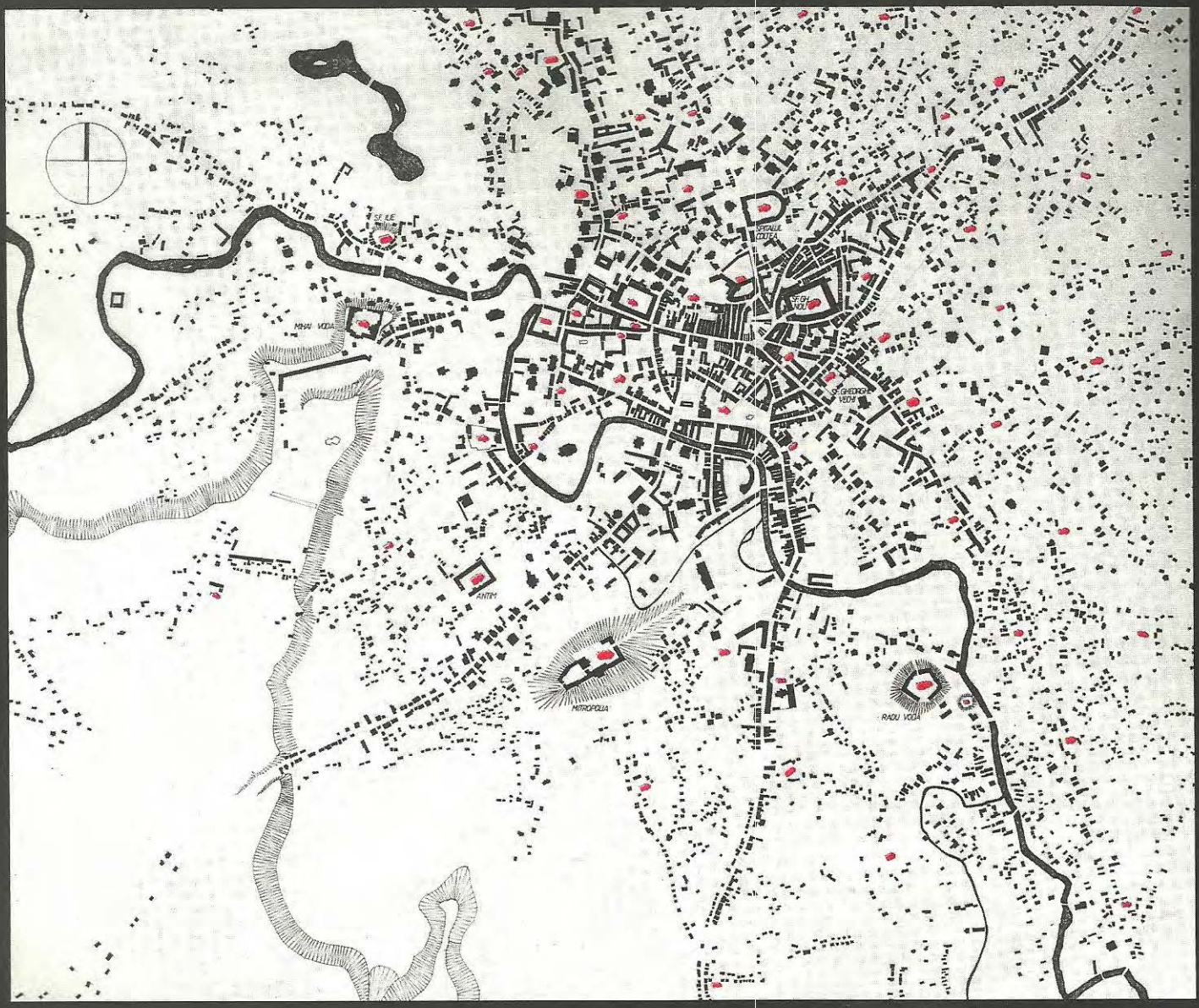
MIHAI VODA
MITROPOLIA
RADU VODA

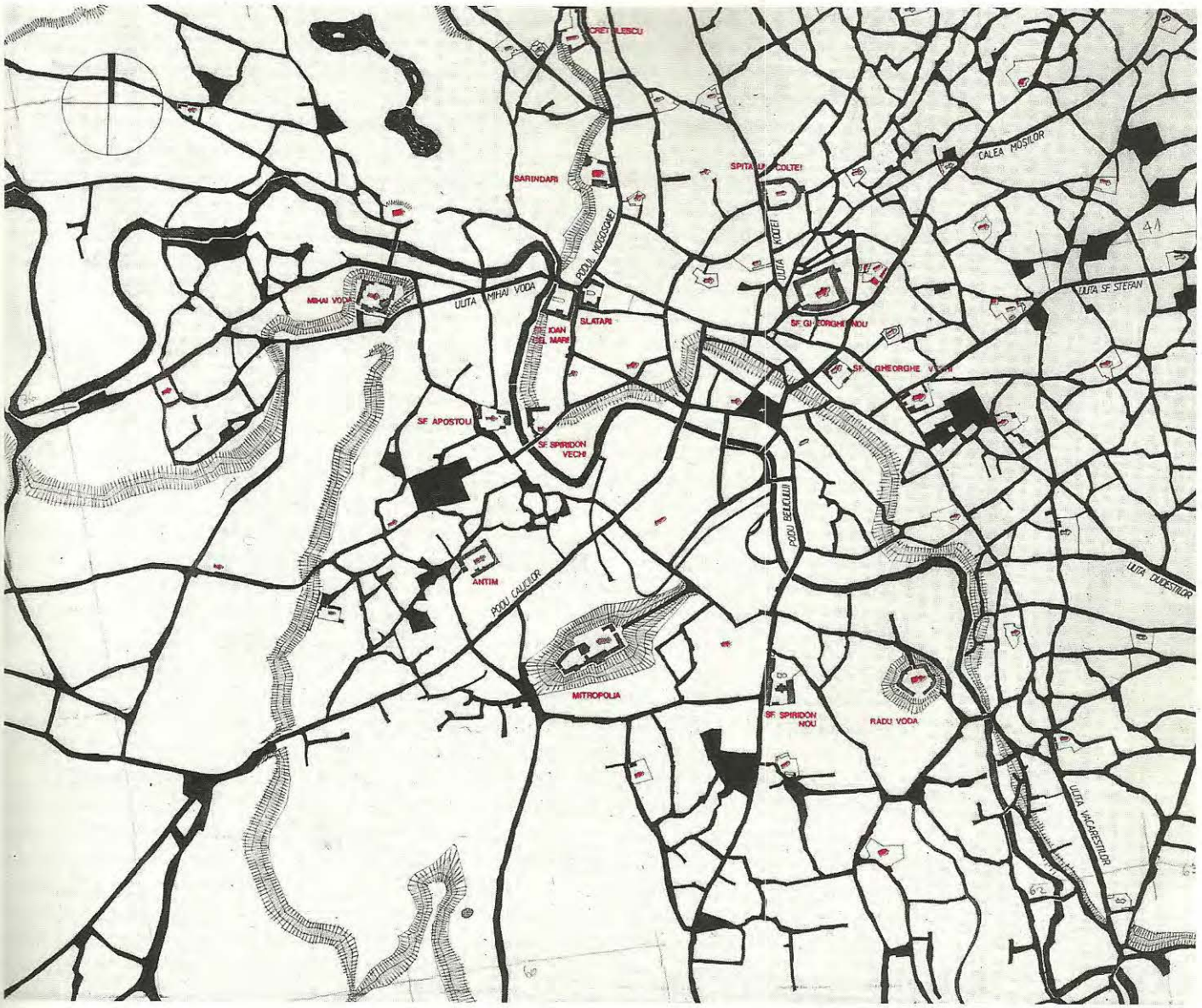

PL.12
București. Rețeaua stradală a centrului vechi: străzi, maidane, edificii de cult.
Bucarest. Le réseau des rues du centre historique de la ville: rues, *maïdans*, églises.

dezvoltarea punctului central, manifestarea sa[28]. Aceste cercuri concentrice exprimă una din componentele de bază ale schemei geometrice sau relației geometrice în virtutea căreia s-a luat în posesie teritoriul și s-a dezvoltat orașul postbizantin și fanariot până la începutul secolului al XIX-lea (Pl.13).

În ordinea temporală, se pot distinge în această schemă geometrică mai multe etape, determinate cronologic de anul ridicării bisericilor (Pl.14). Astfel, o primă etapă pare a fi marcată de cercurile cu numerele 1 și 2, pe care au fost amplasate bisericile Sf.Gheorghe Nou (1675), Răzvan (1595), Stelea (ultima parte a secolului al XV-lea), Sf.Vineri (1645) și biserica de la Curtea Veche (1559), respectiv bisericile Colțea (1690), Scaune (1734), Sf.Nicolae Jitniță (1560), Sf.Dumitru (a doua jumătate a secolului al XVI-lea), Stavropoleos (1724), Ghiormea Banul sau Hanul Grecii (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)[29]. Datarea cercurilor pe care au fost amplasate bisericile se obține, deci, prin cele mai vechi biserici care, respectiv, le determină: bisericile Răzvan, Stelea și biserica de la Curtea Veche, pentru cercul numărul 1, Sf.Nicolae Jitniță, Sf.Dumitru și Ghiormea Banul pentru cercul 2, toate atestate documentar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Amplasarea unor biserici din secolul al XVII-lea sau chiar din vremuri mai noi pe același traseu circular nu face decât să demonstreze strictețea cu care s-a respectat tradiția. Pe de altă parte, se poate presupune că în multe din aceste cazuri există, cel puțin teoretic, posibilitatea ca ele să se suprapună unor edificii mai vechi sau să fi înlocuit biserici de lemn. Viitoare, și, în acest sens, orientate cercetări arheologice ar putea aduce confirmări surprinzătoare[30].

Dacă limita orașului secolului al XVI-lea, perioadă care se încheie odată cu domnia lui Mihai Viteazul (1593-1601), nu se poate citi cu toată limpezimea dorită, limita orașului din secolul al XVII-lea este deosebit de clară. Este perioada care începe, de fapt, cu domnia lui Matei Basarab[31] (1632-1654) și își atinge apogeul în timpul când pe tronul Țării Românești s-au aflat Șerban Cantacuzino (1678-1688) și Constantin Brâncoveanu (1688-1714). În anul 1660 a fost zidită biserica Batiștei, în anul 1681 biserica Oțetari, biserica Armenească a fost ridicată în anul 1685, Slobozia în anul 1632, iar Mitropolia, începută în anul 1654 de către Constantin Șerban[32] (1654-1658), a fost terminată patru ani mai târziu de către Mihnea al III-lea (1658-1659). Toate aceste edificii se află pe cercul numărul 4, cerc de la care a început să se dezvolte apoi înspre exterior orașul fanariot, care și el a respectat cu strictețe principiile de bază de dezvoltare urbanistică fixate în vremurile de întemeiere și croire a orașului.

En poursuivant cette démarche géométrique, on peut constater une disposition des églises (qui représentent donc les verticales de la ville et qui sont les seuls édifices à respecter l'orientation sacrée) sur des cercles concentriques qui respectent strictement le point central qu'est *l'axis mundi*. Le cercle symbolise en fait le temps et l'espace céleste, mais c'est aussi un symbole absolu de l'unité et de la perfection, le développement du point central, sa manifestation[28]. Ces cercles concentriques constituent une des principales composantes du schéma géométrique ou de la relation géométrique qui est à l'origine de la prise de possession du territoire et du développement de la ville post-byzantine et phanariote, jusqu'au début du XIXème siècle (Pl.13).

Dans l'ordre temporel, on peut reconnaître sur ce schéma géométrique plusieurs étapes, chronologiquement déterminées par les dates de fondation des églises (Pl.14). Une première étape semble correspondre aux cercles N°1 et N°2 sur lesquels se trouvent les églises Sf.Gheorghe Nou (1657), Răzvan (1595), Stelea (fin du XVème siècle), Sf.Vineri (1645) et les églises Curtea Veche (1559), Colțea (1690), Scaune (1734), Sf.Nicolae Jitniță (1560), Sf.Dumitru (deuxième moitié du XVIème siècle), Stavropoleos (1724), Ghiormea Banul ou Hanul Greci (deuxième moitié du XVIème siècle)[29]. On peut dater ces cercles à partir des plus anciennes églises qui les délimitent: les églises Răzvan, Stelea et Curtea Veche, pour le cercle N°1, et les églises Sf.Nicolae Jitniță, Sf.Dumitru et Ghiormea Banul pour le cercle N°2, toutes mentionnées dans des écrits de la deuxième moitié du XVIème siècle. L'emplacement de certaines églises du XVIIème siècle, ou d'autres, plus récentes, sur le même tracé circulaire ne fait que démontrer la rigueur avec laquelle la tradition a été respectée. Cependant on suppose que la possibilité existe, au moins en théorie, que les nouvelles églises se situent sur l'emplacement d'anciens édifices ou qu'elles aient remplacé des églises en bois. Des fouilles archéologiques pourraient sans doute apporter des confirmations surprenantes[30].

Si les limites de la ville du XVIème siècle (pour l'époque qui s'achève avec le règne de Mihai Viteazul) ne peuvent être déterminées avec la clarté désirée, celles du XVIIème siècle, en revanche, sont très lisibles. Il s'agit de la période qui commence avec le règne de Matei Basarab (1632-1654)[31] et atteint son apogée à l'époque de Șerban Cantacuzino (1678-1688) et de Constantin Brâncoveanu (1688-1714). En 1660 a été construite l'église de Batiștei, en 1681 l'église Oțetari, en 1685 l'église Arménienne, en 1632 l'église Slobozia, tandis que la construction de l'Eglise Métropolitaine, commencée en 1654, sous le règne de

Aceste cercuri nu reprezintă numai schema geometrică de amplasare a edificiilor de cult. Ele oferă posibile sugestii și asupra tramei stradale a orașului postbizantin, azi dispărută. O prețioasă sugestie în acest sens ne-o oferă, de exemplu, actualele străzi Smârdan și Ion Ghica care, urmărind traseul celui de-al doilea cerc, ies, în cele din urmă, la biserica Colțea (Pl.16). Sau poate este vorba aici de una din liniile de fortificații ale orașului medieval anterioare epocii lui Mihai Viteazul? În aceeași direcție indică și cele două linii de forță care au generat orașul: drumul spre Moldova (actuala Cale a Moșilor și bisectoarea unghiului cu vârful la Sf.Gheorghe Vechi, format de axele bisericilor Radu Vodă și Mihai Vodă) și drumul pe cornișa Dâmboviței sau cursul Dâmboviței (de fapt drumul de legătură cu cetățile de scaun din zona subcolinară a Valahiei mari) și care pot fi asimilate, în fond, unor diametre întretăiate sub un unghi apropiat de nouăzeci de grade ale cercurilor reprezentând orașul medieval. Există în această tramă radial-concentrică o legitate interioară, care este respectată câteva secole în șir și care exclude noțiunea de spontaneitate, de dezvoltare haotică[33].

Această geometrie decodată în plan și posibil de verificat în teren permite nu numai o interesantă discuție teoretică, dar și introducerea orașului București în problematica orașelor europene din secolul al XV-lea. Discuția se poate purta pe trei coordonate.

O primă coordonată este determinată de împrejurarea că un oraș poate fi considerat un organism viu, care nu își urmează evoluția într-un mod haotic, ci, asemenea oricărui organism viu, conform unei legități interioare. S-ar putea spune că ceea ce se vede aici, la București, poate fi expresia unei asemenea dezvoltări organice determinate, în mod necesar, conform unei legități interioare.

Nu trebuie ignorată nici problematica orașului ideal, mai precis teoriile despre orașul ideal dezvoltate în Evul Mediu și în Renaștere. Reamintim din nou că prima atestare documentară a Bucureștiului datează din anul 1459, iar primele edificii de zid sunt atestate în secolul al XVI-lea, adică într-un moment istoric când în Europa se vehiculau teoriile orașului ideal. În acest context, se cuvine a fi precizată poziția pe care o ocupă principalele edificii de cult ale orașului - Radu Vodă, Mitropolia, Sfinții Apostoli și Sărindar - și anume pe niște pătrate rotite la 45 de grade (Pl.15a).

Am aminti, cu această ocazie, că fundamentarea concepției care a stat la baza teoriei orașului medieval poate părea oarecum paradoxală în esența ei, având în vedere că apare în contradicție cu descrierea biblică a Ierusalimului ceresc: Apocalipsa după Ioan sugerează că acesta avea forma unui

Constantin Șerban (1654-1658)[32]; a été achevée quatre ans plus tard, pendant le règne de Mihnea III (1658-1659). Tous ces édifices se trouvent sur le cercle N°4, cercle d'où commence à se développer, vers l'extérieur, la ville phanariote, respectant, à son tour, le principes majeurs du développement urbain, notamment ceux du début de la fondation et de la structuration de la ville.

Ces cercles ne respectent pas seulement le schéma géométrique de l'emplacement des édifices religieux, mais ils suggèrent également une voirie post-byzantine, disparue de nos jours. Un très bon exemple en est fourni par les rues Smârdan et Ion Ghica, qui suivent le tracé du deuxième cercle et le brisent finalement à l'emplacement de l'église Colțea (Pl.16). Une autre explication peut être considérée. Il est fort possible que nous nous trouvions devant une des lignes fortifiées de la ville médiévale de l'époque de Mihai Viteazul. Pour cette hypothèse plaide l'existence des deux lignes de force à l'origine de la ville, d'une part la voie vers la Moldavie (aujourd'hui nommée Calea Moșilor), qui constitue la bissectrice de l'angle formé par les églises Radu Vodă, Sf.Gheorghe Vechi, comme sommet, et Mihai Vodă, et, d'autre part, le chemin qui suit la corniche de la rivière Dâmbovița et même tout son cours (en fait la voie qui relie les châteaux princiers situés dans la zone sous-collinaire de la Valachie). Ces deux routes peuvent être assimilées à deux diamètres de la ville médiévale qui se couperaient à un angle proche de 90°. Cette trame radiale et concentrique a des règles propres qui ont été respectées durant plusieurs siècles, ce qui exclut toute notion de spontanéité et de développement chaotique[33].

Cette géométrie, décodée sur le plan de la ville et vérifiable sur le terrain, n'occasionne pas seulement une très intéressante discussion théorique, mais permet aussi d'introduire la ville de Bucarest dans la problématique des villes européennes du XVème siècle. Le problème peut être posé selon trois coordonnées différentes.

La première considère la ville comme un organisme vivant, qui n'évolue pas de façon très lisible, mais en obéissant cependant à des lois internes. On peut dire que Bucarest est un bon exemple de développement organique déterminé par des lois internes.

Il ne faut pas ignorer ici la problématique de la ville idéale, notamment les théories sur la ville idéale développées au Moyen-Age et au temps de la Renaissance. Rappelons que la première mention de la ville de Bucarest dans un document date de 1459 et que les premiers édifices „en dur" datent du XVIème siècle, période pendant laquelle l'Europe est submergée par les théories sur la

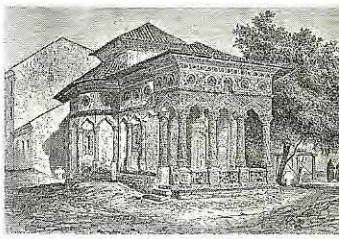

De sus în jos/De haut en bas
Mitropolia la 1837. Gravură în lemn după A.Raffet.
L'église Métropolitaine en 1837. Gravure sur bois d'après A.Raffet.

Biserica Stavropoleos la 1860. Gravură în lemn după D.Lancelot.
L'église Stavropoleos en 1860. Gravure sur bois d'après D.Lancelot.

Biserica Grecilor (a Gheormei Banul) în 1837. Litografie de A.Raffet.
L'église „des Grecs" en 1837. Litho. par A.Raffet.

Biserica și Hanul Sf.Gheorghe Nou la 1841. Gravură în lemn după M.Bouquet.
L'église et l'auberge St.Georges en 1841. Gravure sur bois d'après M.Bouquet.

PL.13
București. Schema radial-concentrică de amplasare a edificiilor de cult cu centrul la biserica Sf.Gheorghe Vechi.
Bucarest. Le schéma radial-concentrique d'emplacement des églises, centré sur l'église de Sf.Gheorghe Vechi.
▽

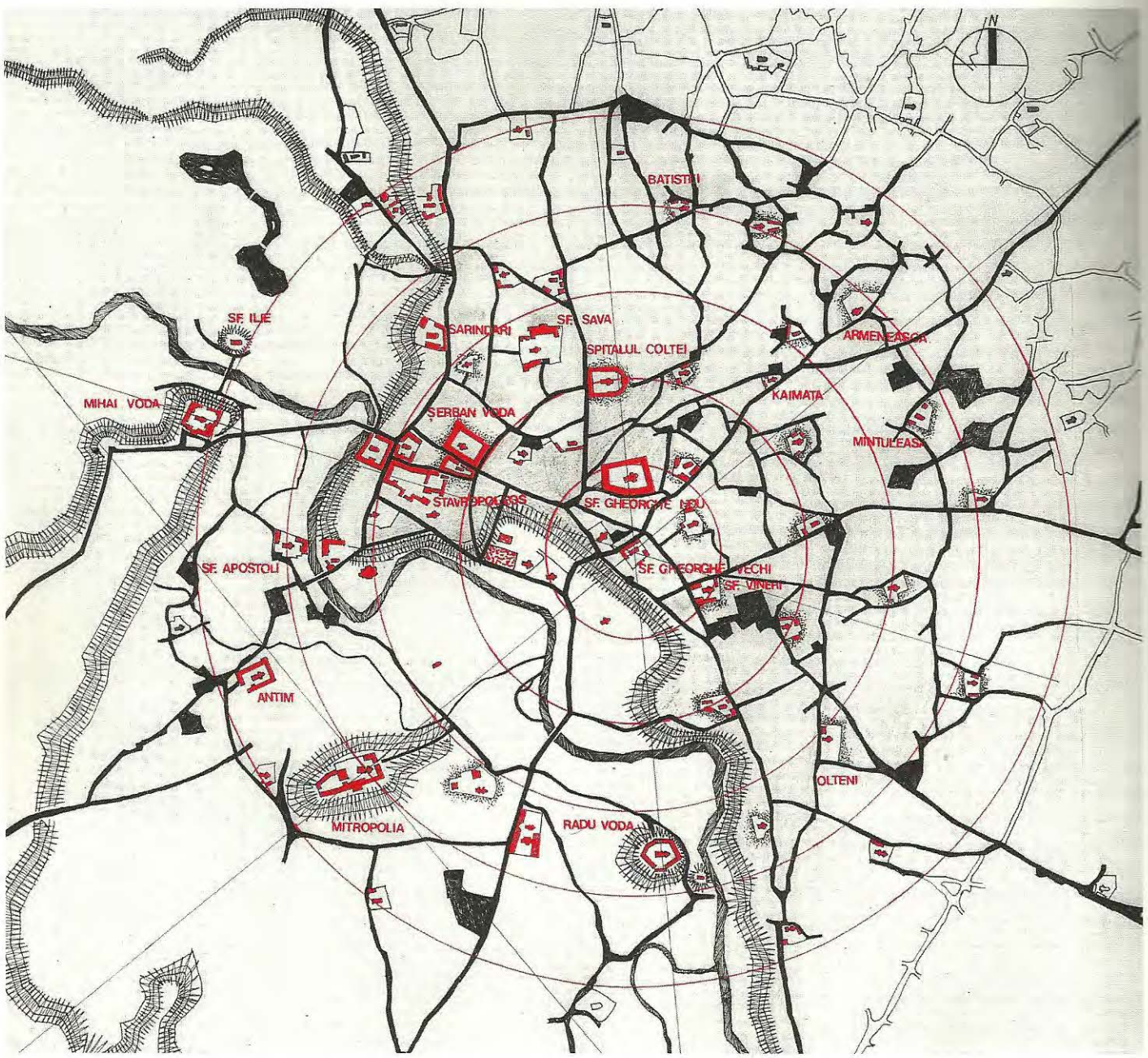

PL.14 ▷
București. Schema radial-concentrică de amplasare a edificiilor de cult cu indicarea fazelor cronologice ale orașului: secolele al XVI-lea (gri), al XVII-lea (roșu), al XVIII-lea, prima jumătate (galben), al XVIII-lea, a doua jumătate (verde);
Bucarest. Le schéma radial-concentrique d'emplacement des églises, avec indication des étapes chronologiques de la ville: XVIème siècle (gris), XVIIème siècle (rouge), la première moitié du XVIIIème siècle (jaune), la deuxième moitié du XVIIIème siècle (vert).

0.SF. GHEORGHE VECHI (1562)

CERCUL NR.1 (CERCLE N°1):

1.Sf.Gheorghe Nou (1670); 2.Răzvan (1595); 3.Stelea (sf. sec. al XVI-lea); 4.Sf.Vineri (1645); 5.Sf.Ioan cel Nou (1766); 6.biserica de la Curtea Veche (1559)

CERCUL NR.2 (CERCLE N°2):

7.Colțea (1690); 8.Scaune (1675); 9.Negustori (1696); 10.Vergului (1725); 11.Udricari (1734); 12.Sf.Nicolae Jitniță (1590); 13.Domnița Bălașa (1751); 14. Sf.Dumitru (1674); 15.Stavropoleos (1724); 16. Greci, a lui Gheormea Banul (a doua jumătate a sec. al XVI-lea); 17.Șerban Vodă (1686); [18.Sf.Nicolae Șelari (a doua jumătate a secolului al XVII-lea)]

CERCUL NR.3 (CERCLE N°3):

[19.Doamnei (1683); 20.Sf.Sava (sec. al XVI-lea)]; 21.Enei (1724); 22.Kaimata (1732); [23.Sfinți (1696)]; 24.Lucaci (1769); 25.Olteni (1696); 26.Sf.Ecaterina (sec. al XVI-lea); 27.Sf.Ilie (1745-48); 28.Sf.Spiridon Vechi (1680); 29.Sf.Ioan cel Mare (1590); 30.Zlătari (1650); 31.Sărindar (sec. al XVI-lea);

CERCUL NR.4 (CERCLE N°4):

32.Batiștei (1660); 33.Otetari (1681); [34.Armenească (1685); 35.Mânțuleasa (1732)]; 36.Sf.Ștefan (1764); 37.Ceauș Radu 1752); [38.Sf.Nicolae Sârbi (1696)]; 39.Bucur (1743); [40.Radu Vodă (sec. al XVI-lea)]; 41.Slobozia (1632); 42.Sf.Spiridon Nou (1765); 43.Mitropolia (1654); 44.Sf.Apostoli (sec. al XVI-lea); [45.Sf.Nicolae dintr-o Zi (1702)];

CERCUL NR.5 (CERCLE N°5):

46.Bradu (1760); [47.Popa Rusu (1718)]; 48.Olari (1758); 49.Popa Soare (1744); [50.Oltenii cu Bezzi (sec. al XVIII-lea); 51.Dobroteasa (1736)]; 52.Broșteni (sec. al XVIII-lea);

53.Săraca sau Flămânda (1766); 54.Albă sau Sf.Nicolae din Postăvari (1787); [55.Antim (1714)]; 56.Albă (sec. al XVI-lea); 57.Curtea Arsă (sec. al XVIII-lea); 58.Mihai Vodă (1594); 59.Sf.Ilie-Gorgani (1745/48); 60.Brezoianu (1702); [61.Sf.Ion (1743); 62.Cretulescu (1722)];

CERCUL NR.6 (CERCLE N°6):

63.Pitar Moș (1795); 64.Icoanei (1776); 65.Popa Petre (sec. al XVIII-lea); 66.Hagiului (sec. al XVIII-lea); 67.Schitul Maicilor (1726); [68.Stejar (1743)]; 69.Calvină (1751); 70.Episcopia Râmnicului (1768-75);

CERCUL NR.7 (CERCLE N°7):

[71.Albă (sec. al XVIII-lea); 72.Silvestru (1743); 73.Oboru Vechi (1768); 74.Sf.Troiță-Dudesti (1804); 75.Sf.Apostol (1765)]; [76.Amzei (1780/); /77.Popa Nan (1719)/; 78.Manu Kavaf (sec. al XVIII-lea); /79.Dealu Spirii Vechi (1765); 80.Izvor (1789)/; 81.Sf.Constantin (1785); 82.Schitu Măgureanu (1756); 83.Fântâna Boului-Popa Tatu (1760)]; 84.Precupeții Noi (1713); 85.Dichiu (1773); 86.Precupeții Vechi (1773); 87.Pantelimon (ante 1782); 88.Delea Veche (1773); 89.Delea Nouă (1798); 90.Brutaru (1777);

CERCUL NR.8 (CERCLE N°8):

[91.Sf.Visarion (1797); 92.Iancului (anterior 1782); 93.Sf.Ștefan (1764), 94.Popa Cosma (1710); 95.Sf.Vasile (sf. sec. al XVIII-lea); 96.Ion Moș (sec. al XVIII-lea); 97.Foișor (1746); 98.Dealul Spirii Nou (1727); 99.Sf.Voievozi (1817)];

[ ] sau / / indică poziția bisericii în interiorul cercului respectiv.

[ ] ou / / indique la position de l'église à l'intérieur du cercle respectif.

pătrat (Ioan, Apocalipsa: 21, 10-21). Deși cruciații care au avut contact direct cu Ierusalimul terestru au putut să-și dea seama că Ierusalimul real nu era dezvoltat pe o schemă circulară, totuși teoriile orașului ideal concepute în Evul Mediu se bazează într-o asemenea măsură pe această schemă circulară, încât, pe hărți ale Palestinei din secolul al XIII-lea, Ierusalimul, Orașul Sfânt, este figurat printr-un cerc tăiat de două diametre în cruce. Imaginația omului medieval descria orașul ideal ca un cerc împărțit în patru sectoare. Efectul acestei fantezii ni se dezvăluie poate cel mai surprinzător într-un codex de la Stuttgart din secolul al XV-lea, unde suprafața circulară a Ierusalimului - oraș ceresc - este alcătuită din trei cercuri concentrice. Aceeași forță de influențare a concepției medievale asupra orașului ideal ni-l oferă și așa-numitul „Glockendonscher Plan" din anul 1560, care înfățișează orașul Nürnberg descris în aceeași formă circulară, în totală contradicție cu planul său real, rectangular. Propensiunea acestei imagini formulată în planigrafia gotică și-a găsit ecou și în arhitectură, aceste fantazări aflându-și, în construcțiile de orașe ale goticului „o surprinzătoare paralelă mistico-religioasă"[34].

Revenind la geometria surprinsă la București, atragem din nou atenția asupra relației geometrice existente între traseele circulare concentrice pe care au fost amplasate cu strictețe edificiile de cult și liniile de forță determinante ale orașului. Imaginea cercului cu diametre întretăiate în cruce, provenită din planigrafia gotică, devine aproape obsesivă și, în consecință, devine justificată întrebarea dacă în procedeele de luare în posesie și de organizare a teritoriului n-au jucat un rol determinant și concepțiile de sorginte medievală asupra orașului ideal.

Dintre toate teoriile orașului ideal dezvoltate în Renaștere[35], deosebit de sugestivă apare în contextul discuției de față teoria lui Antonio di Piero Avelino, zis Filarete. Filarete (1400-1469)[36] a lucrat la Milano, unul dintre orașele italiene în care goticul a rezistat poate mai mult Renașterii. Filarete, însă, n-a dezvoltat o utopie, așa cum a procedat Tommaso Campanella; el a fost un arhitect practician, interesat mai ales de modul în care este necesar a fi amplasate edificiile importante într-un oraș al cărui amplasament era deja stabilit pe niște criterii anterior judecate. În acest sens, el oferă o schemă de amplasament în care se poate recunoaște nu numai dispunerea circulară, dar și pătratele rotite la 45 de grade (Pl.15b).

Nu trebuie să fim greșit înțeleși. Aducerea în discuție a tratatului lui Filarete nu vrea să sugereze că la București s-a aplicat ca atare modelul arhitectului milanez. Ceea ce, însă, se poate susține, și aceasta pe baza relațiilor geometrice descoperite, și desigur verificabile în teren, este faptul că principalele edificii religioase de la vechea ville idéale. Dans ce contexte, il faut préciser que les principaux édifices religieux de la ville, les églises Radu Vodă, Métropolitaine, Sf.Apostoli et Sărindar, sont situées sur des rectangles tournés de 45°(Pl.15a).

Le fondement de la conception de base de la ville médiévale peut paraître paradoxal dans son essence, compte tenu du fait qu'elle est en contradiction avec la description biblique de la Jérusalem Céleste: L'Apocalypse selon Saint Jean précise qu'elle avait la forme d'un rectangle (Saint Jean , Apocalypse, XXI, 10-21). Même si les Croisés qui sont entrés dans la Jérusalem terrestre ont pu se rendre compte que la Jérusalem de la réalité n'était pas organisée suivant un schéma circulaire, les théories médiévales de la ville idéale étaient à ce point prégnantes, que sur les cartes de Palestine du XIIIème siècle, Jérusalem, la Ville Sainte, est figurée par un cercle coupé par deux diamètres qui se croisent formant un angle de 90°. L'imagination de l'homme médiéval décrivait la ville idéale comme étant divisée en quatre secteurs. L'effet de cette fantaisie est encore plus surprenant dans le Codex de Stuttgart du XVème siècle, où la surface de la Jérusalem Céleste est représentée par trois cercles concentriques. On trouve la même forte influence des conceptions moyenâgeuses de la ville dans le Glockendonscher Plan, datant de 1560, où la ville de Nüremberg est décrite comme ayant cette même forme circulaire, assertion en formelle contradiction avec la réalité de son plan, qui est rectangulaire. Ce type d'imagerie, qui apparaît dans la planigraphie gothique, a eu des échos en architecture et les fantaisies trouvaient dans les constructions des villes gothiques „un surprenant parallèle mystico-religieux"[34].

A Bucarest il existe donc une relation géométrique entre, d'une part, les tracés circulaires concentriques sur lesquels ont été rigoureusement disposés les édifices religieux, et, d'autre part, les traits de force déterminants de la ville. L'image du cercle, avec ses diamètres entrecroisés, issue de la planigraphie gothique, devient presque obsessionnelle, et on s'interroge sur le rôle, peut-être déterminant, joué par les conceptions médiévales sur la ville, dans la prise de possession et l'organisation du territoire.

Parmi toutes les théories de la ville idéale apparues pendant la Renaissance[35], il en est une particulièrement suggestive, à savoir celle de Antonio di Piero Avelino, dit Filarete (1400-1469)[36]. Il a travaillé à Milan, une des villes italiennes où le gothique a le plus longtemps résisté à la Renaissance. Filarete n'a pas développé une utopie comme Tommaso Campanella; il a été un architecte praticien, s'intéressant surtout aux critères permettant de déterminer l'emplacement des édifices importants, dans une ville où

tul că acest spațiu apare contaminat de spiritul epocii, și că nici aici, în Țara Românească, nu se lucra într-un mod întâmplător[37].

Există unele indicii care ar putea argumenta ipoteza unei difuziuni a ideilor lui Filarete în spațiul est-european. Se știe, pe de o parte, că tratatul (redactat inițial în limba italiană și circulând în manuscrise) a fost tradus în limba latină la cererea regelui Ungariei Matei Corvin, iar, pe de altă parte, un alt manuscris al celebrului tratat al lui Filarete a fost descoperit chiar și în Rusia[38]. Toate aceste împrejurări nu vin decât să demonstreze că aceste idei au avut o largă difuziune în întrega Europă, deci și în spațiul est-european, neexistând nici un motiv fundamental care să ne indice că acest spațiu a reprezentat un baraj în difuziunea lor.

În sfârșit, o a treia dimensiune de care trebuie ținut seama este aceea a spațiului sacru. O asemenea geometrie, respectată în procesul evoluției urbane a Bucureștiului practic până la finele secolului al XVIII-lea (inclusiv în perioada fanariotă bisericile au fost dispuse pe cercuri concentrice) nu se poate discuta în afara unui profund sentiment religios, care caracteriza această lume, formulându-i o coordonată spirituală dominantă. Este necesar să depășim acel handicap - propriu omului contemporan - în deslușirea formelor de manifestare, în ordine temporală, ale omului religios. Omul religios nu a trăit și nu trăiește într-un haos, el trăiește într-un cosmos, definit de spațiul propriu, existențial, și care nu poate fi decât un spațiu organizat. Translatată la scara urbanului, organizarea poate fi relevată prin dependența față de un ax central, un *axis mundi*, care, în cazul Bucureștiului, apare fixat la biserica Sf.Gheorghe Vechi. Trebuie atrasă atenția că însăși luarea în posesie a unui spațiu în vederea locuirii implică o dimensiune gravă în existența omului religios, presupunând o raportare la transcendent.

Sugestive, în acest context, pot fi considerate și intervențiile lui Constantin Brâncoveanu[39] în schema urbană. O dimensiune interesantă a problematicii ni se dezvăluie prin urmărirea succesiunii temporale a spațiului construit în funcție de ctitori, căci orașul de factură bizantină are o evoluție strâns legată de ctitoriile voievodale și boierești. În consecință, se poate constata o concurență în „ale construcțiilor". Pentru ilustrare, notăm că, în momentul în care spătarul Mihai Cantacuzino, ctitorul mănăstirii Sinaia, ridică biserica Colțea, Constantin Brâncoveanu construiește biserica Sf.Gheorghe Nou; când spătarul Cantacuzino reface biserica Zlătari, Brâncoveanu reface biserica Sf.Ioan cel Mare. Se pare că au existat în permanență asemenea întreceri edilitare. Se

cet emplacement avait déjà été établi selon des critères antérieurs. Ainsi, il propose un schéma d'emplacements où l'on peut reconnaître, en plus de la disposition circulaire, des carrés tournés à 45° (Pl.15b).

Mais ne nous méprenons pas: la référence à Filarete ne signifie pas qu'à Bucarest le traité de l'architecte milanais ait été appliqué à la lettre. Ce qu'on peut cependant défendre, à la suite des relations géométriques découvertes et, bien sûr, vérifiables sur le terrain, c'est l'idée que cet espace nous semble contaminé par l'esprit de l'époque et qu'ici, en Valachie, on ne travaillait pas au hasard[37].

Certains indices corroborent l'hypothèse d'une diffusion des idées de Filarete dans l'espace est-européen. C'est un fait notoire que son traité, rédigé en italien et circulant sous forme de manuscrit, a été traduit en latin à la demande du roi de Hongrie, Matei Corvin. Un autre exemplaire du manuscrit a été découvert en Russie[38]. Tout cela ne fait que démontrer la large diffusion de ces idées dans toute l'Europe et, par conséquent, également dans les pays est-européens, puisqu'il n'existe aucun signe d'un quelconque obstacle à leur propagation dans cet espace.

Enfin, la troisième dimension dont il faut tenir compte est celle de l'espace sacré. Une telle géométrie a été, en effet, respectée dans le processus d'évolution urbaine de Bucarest jusqu'à la fin du XVIIIème siècle. Y compris pendant la période phanariote, les églises ont été disposées sur des cercles concentriques. Le profond sentiment religieux qui caractérisait l'époque apportait ainsi une coordonnée spirituelle dominante. Il faut surmonter le handicap caractéristique pour l'homme contemporain et qui consiste dans l'impossibilité de comprendre les manifestations de l'homme religieux dans l'ordre temporel. L'homme religieux n'a pas vécu et ne vit pas dans le chaos. Il évolue dans un cosmos défini par un espace spécifique, existentiel, et qui ne peut être qu'un espace organisé. Par extrapolation à l'échelle urbaine, l'organisation citadine peut être révélée par sa dépendance d'un axe central, un *axis mundi* qui, dans le cas de Bucarest, semble émerger de l'église Sf.Gheorghe Vechi. Il ne faut pas négliger le fait que la simple prise de possession d'un lieu d'habitation implique, pour l'homme religieux, une dimension profonde de son existence, supposant une relation avec le transcendant.

Dans ce contexte, les interventions de Constantin Brâncoveanu[39] sur le schéma urbain peuvent être considérées comme particulièrement suggestives. Une dimension intéressante de cette problématique surgit lorsqu'on observe la succession chronologique de l'espace construit en directe liaison avec les fondateurs des églises; car l'evo-

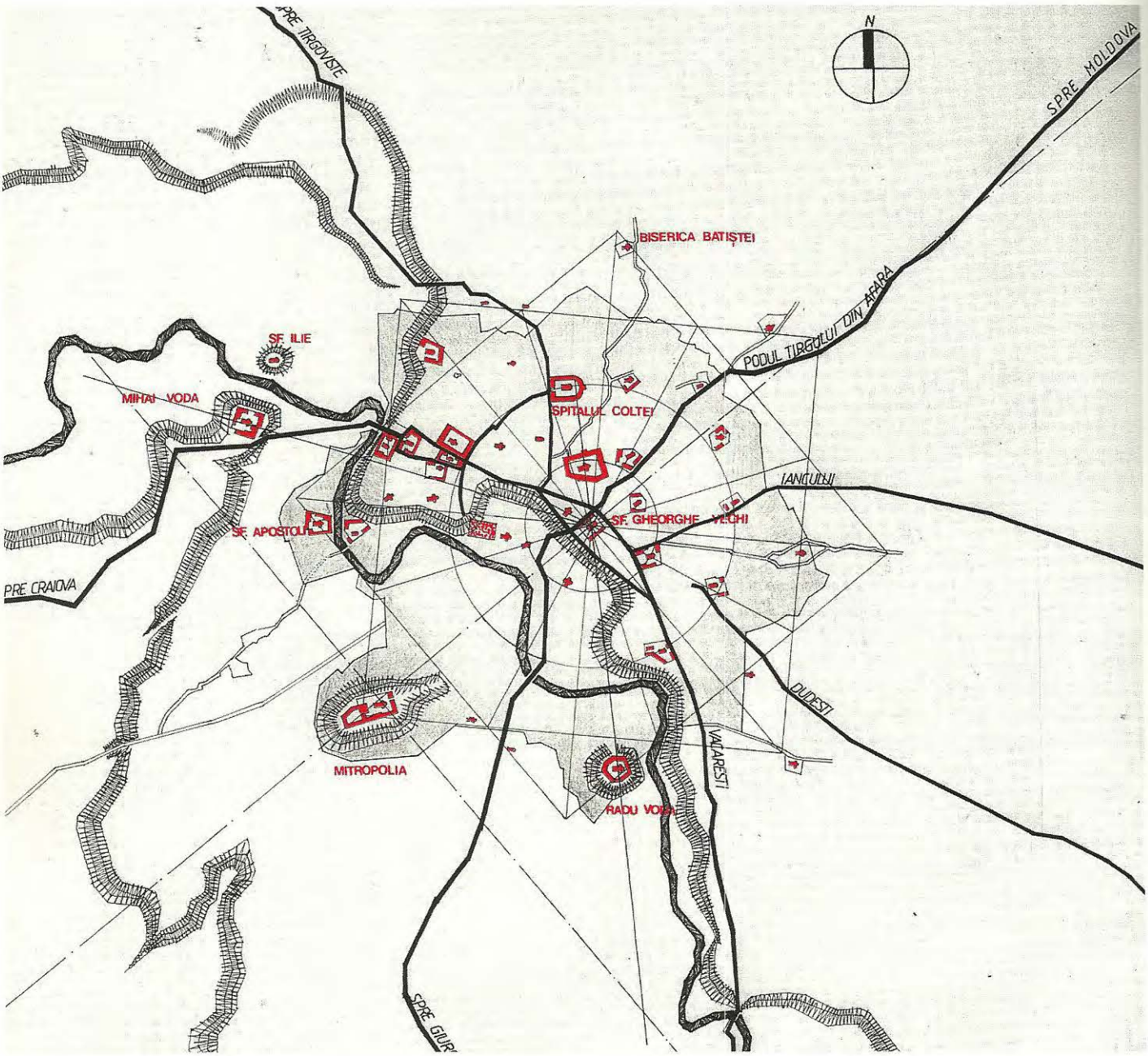

PL.15a
Bucureşti. Coincidenţe cu schema oraşului ideal.
Bucarest. Coïncidences avec le schéma de la ville idéale.

PL.15b ▷
Oraşul ideal din Renaştere după Filarete.
La ville idéale de la Renaissance d'après Filarete.

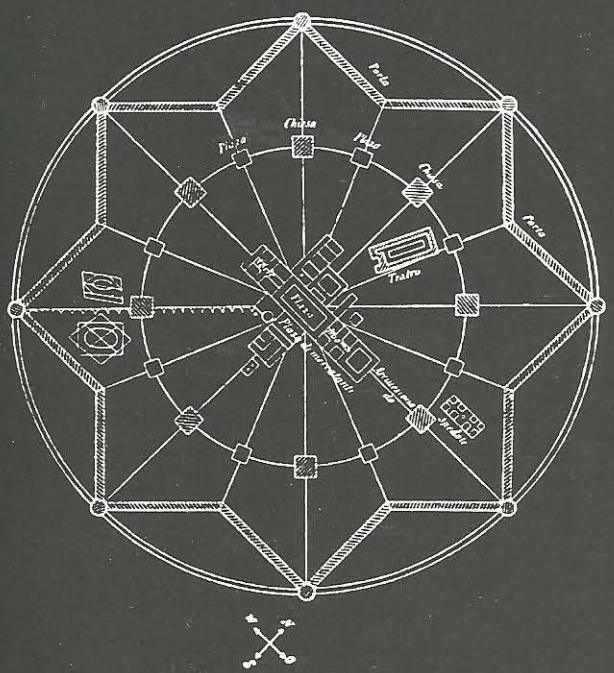
Porta
Chiesa
Porta
Porta
Porta
Porta
Teatro
Porta
Porta
Tempio
Porta
Anfiteatro

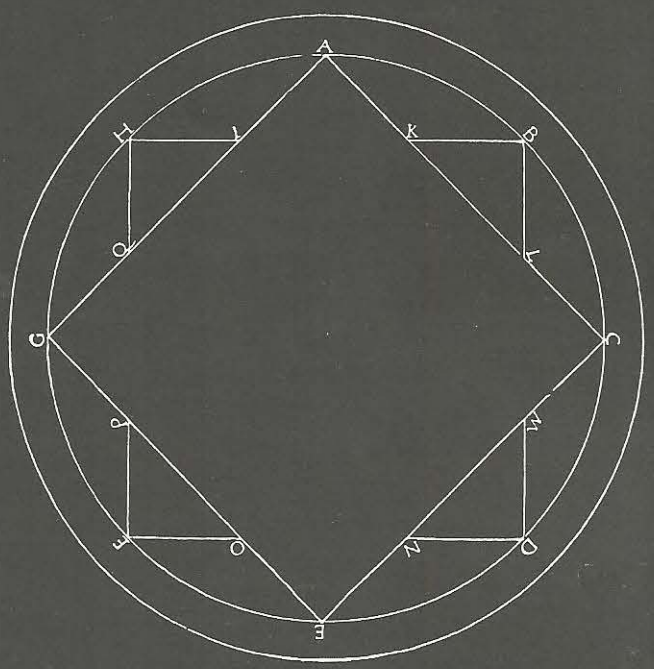
A
B
C
D
E
F
G
H
I
K
L
M
N
O
P
Q

pune atunci întrebarea: care este relația, din acest punct de vedere, dintre bisericile Sf.Gheorghe Nou și Sf. Gheorghe Vechi, adică între Sf.Gheorghe Vechi-Greci și Sf.Gheorghe Nou românesc? Un posibil răspuns ar fi că Biblia de la București - expresie a înfloririi culturale și spirituale a epocii - trebuie să-și fi aflat un corespondent într-un eveniment urban, și care nu putea fi marcat numai prin deschiderea Căii Mogoșoaiei[40]. Știm că atunci când a deschis Calea Mogoșoaiei (1692), Brâncoveanu a rechiziționat posesiunile boierului Bălăceanu, adversarul său politic. Putem, deci, admite că pe Brâncoveanu l-au deranjat atributele inițiale, în timp și în spațiu, ale bisericii de la Sf.Gheorghe Vechi, care aparținea familiei Bălăcenilor. Probabil la acest eveniment se referă balada culeasă de Grigore Tocilescu, pomenită recent și de Bălăceanu-Stolnici[41]:

„Frunză, foia pinului
În munții Gambinului
În pădurea Dinului
Ceartă-mi-se, bate-mi-se
Cei doi domni cu două oști:
Una e verde turcească
Și una roșie rusească.
Dar domnii cine era?
Era aga Bălăceanul
Cu Constantin Brâncoveanul
Credea-n Dumnezeu, sărmanul!
Dar pe ce se bătea?
Pe București a-l muta.
Foaie verde foi de fragi
Să-l aducă la Novaci.
Foaie verde bob năut
Și, frate, nu s-a putut;
Bucureștiul a stătut
Unde a stat el de mult."[42]

Acest „vodă" care, în disputa cu aga Bălăceanu, intenționează să mute Bucureștiul este, deci, Brâncoveanu. De fapt, nu să mute Bucureștiul dorea el, ci numai să desacralizeze punctul central al orașului, biserica Sf.Gheorghe Vechi, ctitorie a familiei Bălăceanu, și să creeze, printr-o ctitorie proprie, alt punct central, de fapt un alt *axis mundi*, marcând un nou început al orașului. Comportamentul omului modern poate rămâne, conștient sau nu, impregnat de această dimensiune religioasă: oare nu poate fi interpretat și în acest fel faptul că domnitorul Alexandru Ioan Cuza a pus „kilometrul zero" la biserica Sf.Gheorghe Nou?

O altă problemă importantă pe care o pune analiza orașului este și aceea a incintelor. Identificarea lor în peisajul

lution de la ville byzantine peut être reconstituée à partir des fondateurs - princes et *boyards* - des édifices religieux. En conséquence on peut observer une compétition des constructions successives. Au moment où le *boyard* Mihai Cantacuzino, fondateur du monastère de Sinaia, construit l'église Colțea, Constantin Brâncoveanu est en train d'édifier l'église Sf.Gheorghe Nou; et quand le même Cantacuzino restaure l'église Zlătari, Brâncoveanu reconstruit l'église Sf.Ioan cel Mare. Il semble que de telles compétitions entre édiles aient toujours existé. On peut alors se demander quelle relation peut exister, de ce point de vue, entre les églises Sf.Gheorghe Nou (la nouvelle église St.Georges) et Sf.Gheorghe Vechi (l'ancienne église St.Georges). Une des réponses possibles serait que la Bible de Bucarest – expression du développement culturel et spirituel de l'époque – pourrait correspondre à un événement urbain, célébré non seulement par l'ouverture de la Calea Mogoșoaiei[40]. On sait que, à ce moment (1692), Brâncoveanu a réquisitionné les possessions du *boyard* Bălăceanu, son adversaire politique. On peut donc admettre que Brâncoveanu n'ait pas accepté les attributs initiaux dans le temps et l'espace de l'église Sf.Gheorghe Vechi, qui appartenait à la famille Bălăceanu. C'est probablement à cet événement que fait allusion la chanson recueillie par Gr.Tocilescu, récemment mentionnée par Bălăceanu-Stolnici[41]:

„Feuille verte, aiguille de pin,
Dans les montagnes du Gambin,
Dans la forêt de Dinou,
Que se fâchent ou que se battent
Les deux princes et leurs deux armées.
L'une est verte, turque,
L'autre est rouge, russe.
Mais les princes, qui étaient-ils?
C'était *Aga* Bălăceanul
Et Constantin Brâncoveanul,
Qui était croyant, le pauvre.
Et pourquoi se battaient-ils?
Pour déplacer Bucarest.
Feuille verte, fraise des bois,
Pour le ramener à Novaci.
Feuille verte, grain de blé,
Mais, mon frère, ils n'ont pas pu.
Bucarest est donc resté,
Où depuis toujours il était."[42]

Ce prince qui se querelle avec *Aga** Bălăceanu, qui a l'intention de déplacer Bucarest, c'est donc Brâncoveanu. En fait, il ne voulait pas déplacer la ville, mais uniquement en délocaliser le centre, l'église Sf.Gheorghe Vechi, fondation

*Aga = grand *boyard*, chef de la police

urban actual este aproape imposibilă. Ipoteza enunțată mai sus în legătură cu actualele străzi Smârdan și Ion Ghica rămâne să fie confirmată de cercetările arheologice. La început, incintele au fost probabil construite din lemn, dar, datorită apocalipselor de tot felul ele au fost distruse, pentru ca la sfârșitul domniei lui Mihai Viteazul turcii să interzică ridicarea unor incinte fortificate în jurul Bucureștiului. Absența unor asemenea incinte a constituit unul dintre motivele esențiale care au generat impresia că Bucureștiul s-a dezvoltat liber, purtând pecetea unui haos total și, în concluzie, el nu poate fi comparat cu orașul occidental. Evident, nu poate fi comparat în totalitate, urmând criteriile care definesc orașul medieval occidental. Bucureștiul, ca și celelalte orașe din teritoriile extracarpatice ale României, dar și din alte zone ale Europei de Răsărit, apare constituit în funcție de criterii specifice. Problema care cere răspuns este tocmai aceea de a stabili care sunt aceste criterii, de a identifica elementele generatoare care au marcat întemeierea și dezvoltarea orașului. Ori, analizând fenomenul urban din acest punct de vedere, ideea unei dezvoltări haotice a Bucureștiului devine, dacă nu absurdă, în orice caz de nesusținut. Exista aici, fără putință de tăgadă, o viață economică, exista un schimb între zona urbană și cea rurală, exista un mare aflux de călători și negustori, iar intrarea în oraș trebuia în mod necesar să parcurgă niște puncte controlate, indiferent dacă administrația a reușit, într-o măsură mai mare sau mai mică, să țină în frâu, să controleze integral aceste puncte limită ale orașului. Această realitate poate fi evidențiată urmărind un plan al orașului pe care sunt reprezentate principalele drumuri împreună cu cercurile virtuale care marchează fazele evolutive ale orașului. Se poate observa că la întretăierea drumurilor importante cu cercurile respective se află, în general, câte o încrucișare de drumuri, am putea spune un fel de strungă. Ilustrative pentru cercul numărul 4, de exemplu, sunt „strungile" drumului care urmărește cornișa Dâmboviței, Podului Mogoșoaiei, Căii Moșilor etc. (Pl.16). Aceste „strângeri" de drumuri venind din direcții diferite, pot repezenta, de fapt, locurile pe unde se putea intra sau ieși din oraș, acele „streji" sau „bariere" amintite în Regulamentul Organic, și care la 1831 erau în număr de zece[43]. Această sugestivă relație dintre cercuri și drumurile de acces în oraș subliniază procesul controlat al evoluției urbane a Bucureștiului, evoluție în care bisericile se dovedesc adevărate puncte de reper pentru stabilirea hotarelor orașului[44]. Abia în timpul lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782) sunt atestate documentar „în chip de [illegible] ca acestea să fie hotar al orașului"[45].

de la famille Bălăceanu, pour créer, par une fondation personnelle, un autre point central, un autre *axis mundi* qui marquerait en fait un nouveau point de départ de la ville. Et le comportement de l'homme moderne peut rester, plus ou moins consciemment, imprégné de cette nouvelle dimension religieuse: n'est-ce pas dans ce sens qu'on peut interpréter le fait que le prince Alexandre Ioan Cuza* ait placé le „kilomètre 0" de la ville à l'endroit même où s'élève l'église Sf.Gheorghe Nou?

Un des problèmes importants posés par l'analyse de la ville concerne ses enceintes. Leur identification dans le paysage urbain est presque impossible. L'hypothèse déjà énoncée à propos des rues Smârdan et Ion Ghica mériterait d'être confirmée par des fouilles archéologiques. Les premières enceintes ont probablement été construites en bois; à la suite d'avatars de toutes sortes, elles ont été maintes fois détruites, pour aboutir, à la fin du règne de Mihai Viteazul, à l'interdiction, par les Turcs, de construire des enceintes fortifiées autour de Bucarest. D'ailleurs, l'absence de fortifications autour de la ville est une des raisons principales de l'impression que Bucarest donne de s'être librement développée, avec les apparences d'un chaos total, qu'elle ne peut être, en aucun cas, comparée à une ville occidentale; où, plus nuancée, une telle comparaison ne peut s'appuyer sur les caractéristiques des cités médiévales occidentales. Tout comme les autres villes situées dans le territoire extra-carpatique de la Roumanie et comme, généralement, celles situées en Europe de l'Est, l'édification de Bucarest résulte de critères spécifiques. Il serait intéressant de retrouver les critères, les éléments qui ont présidé à la naissance et à l'évolution de la ville. En analysant dans cette optique le phénomène urbain, l'idée d'un développement chaotique de Bucarest devient indéfendable, voire absurde. On y constate, bien sûr, une vie économique, des échanges entre zone urbaine et zone rurale, un afflux important de voyageurs et de commerçants; aussi la voie d'entrée de la ville devait parcourir des points de contrôle, contrôle plus ou moins réussi, d'ailleurs, mais qui détermine pourtant les limites de la ville. Ce fait peut être mis en évidence en examinant un plan sur lequel sont tracés les principales voies d'accès et les cercles qui délimitent les phases évolutives de la ville. On peut observer que chacune des intersections de ces tracés avec les cercles est l'emplacement d'un carrefour, comme, par exemple, l'intersection du cercle N°4 avec la voie qui suit la corniche de la Dâmbovița ou avec Podul Mogoșoaiei ou Calea Moșilor, etc. (PL.16). Ces réseaux de voies qui arrivent de différentes directions peuvent repré-

*Alexandre Ioan Cuza - premier prince régnant (1859-1866) des deux provinces roumaines - la Valachie et la Moldavie - réunies sous le nom de *Principautés Roumaines*

[illegible] de 1842, cu [illegible] de acces în [illegible]

[illegible] de Bucarest en 1842, avec [illegible] dans la ville.

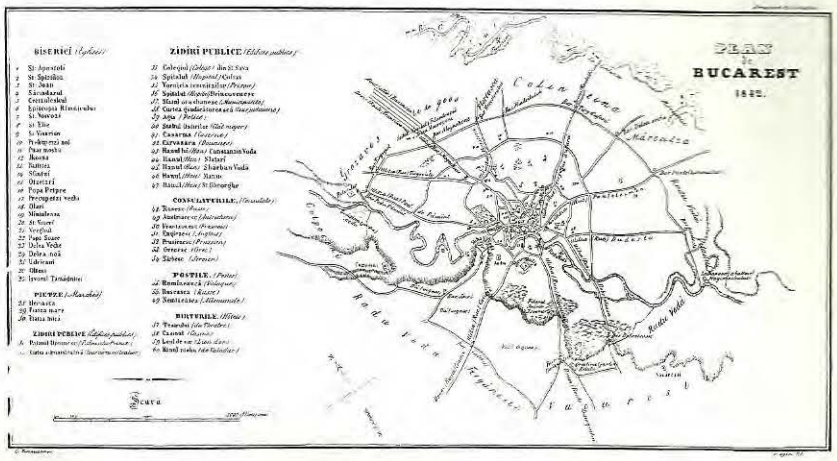
PLAN
de
BUCAREST
1842.
BISERICI (Eglises)
ZIDIRI PUBLICE (Edifices publics)
COSCIAVERILE (Tavernes)
POSTILE (Postes)
BIRTURILE (Offices)
ZIDIRI PUBLICE (Edifices publics)
PIEYZE (Marchés)
Colentina
Dambovitza
Podul Mogosoaiei
Podul Kalei Mosilor
Podul Kalei Vacaresci
Podul Kalei Targovistei
Podul Kalei Giurgiului
Podul Kalei Ploiescilor
Podul Kalei Buzeului
Podul Kalei Fundeni
Podul Kalei Vitanei
Podul Kalei Rahovei
Podul Kalei Craiovei
Podul Kalei Filaretului
Podul Kalei Serbanesci
Podul Kalei Mihai Vodă
Podul Kalei Dudescilor
Podul Kalei Cotrocenilor
Podul Kalei Grivitei
Podul Kalei Sosea
Podul Kalei Pantelimon
Podul Kalei Obor
Podul Kalei Dudesci
Podul Kalei Cotroceni
Podul Kalei Grivita

PL.16
Bucureşti. Principalele artere de circulaţie şi căi de acces, cu punctele de control aflate la intersecţia cu traseele circulare care marchează etapele evolutive ale oraşului.
Bucarest. Les principales artères de communication et les voies d'accès, avec les points de contrôle se trouvant à l'intersection avec les tracés circulaires qui délimitent les étapes évolutives de la ville.

numărul 4 poate evidenția și limita între două tipuri de structură urbană: un tip de structură pusă în valoare prin densitate sporită a construcțiilor, și un alt tip în care, prin comparație, devine dominant spațiul neconstruit (Pl.17-19). Această diferențiere de substanță, coroborată cu argumentul izvorât din determinările cronologice ale monumentelor cunoscute, fixează pe un traseu asimilabil acestui cerc însăși limita orașului în timpul lui Brâncoveanu. Ulterior, extinderea specifică perioadei fanariote (1714-1821) se va dezvolta în exteriorul aceluiași cerc.

b. ORAȘUL FANARIOT (secolul al XVIII-lea)

Îndepărtarea de la tron a marelui ctitor care a fost Constantin Brâncoveanu și numirea domnilor nepământeni - de obicei reprezentanți ai păturii bogate grecești din cartierele creștine ale Constantinopolului - s-a reflectat în schimbări majore petrecute în structura urbană a orașului (Pl.17-19).

Una din principalele probleme impuse de observarea lor în plan este dacă noul tip de structură, caracterizat prin prezența unor mari terenuri de cultură, este expresia exclusivă a faptului că această zonă se află la marginea orașului și, în consecință, poate reflecta pur și simplu o trecere de la o structură urbană spre una rurală sau, mai degrabă, ea apare ca un reflex al adoptării conștiente a unui anume tip de structură urbană, ale cărei origini și caracteristici este necesar a fi decodate. Un răspuns posibil la această întrebare este sugerat de o analiză a planului orașului Constantinopol (Pl.20). Pentru a vizualiza mai limpede o asemenea comparație, s-a extras din planul Borroczyn fondul construit al Bucureștiului (Pl.17): se evidențiază Calea Moșilor și Podul Mogoșoaiei, bisericile Sf.Gheorghe Nou, Sf.Gheorghe Vechi, biserica Colței și zona adiacentă ei, caracterizată de o concentrare de edificii deosebit de intensă; în același timp, de la limita amintită mai sus (cercul 4), se poate observa un mod cu totul diferit de distribuire în teritoriu a edificiilor. Indicând pentru aceeași suprafață numai drumurile (Pl.18), diferențierea între cele două zone apare cu și mai mare evidență. Se observă existența unui anumit tip de rețea stradală în interiorul cercului numărul 4; apoi, în exteriorul acestui cerc apare o structură diferită: de-a lungul Căii Moșilor, în spatele frontului dens de construcții de la stradă se pot observa suprafețe mari de teren neconstruit. Este limpede că aceste mari suprafețe, numite maidane, nu puteau să apară exact în lungul drumului, care, după cum spuneam, era înțesat cu case, ci în zonele aflate de o parte și de alta a sa, oferind o notă specifică, insolită, țesutului stradal. Calea Moșilor ni se dezvăluie astfel ca un ax al acestui nou

senter, en fait, les lieux d'entrée et de sortie de la ville, dénommés „barrières" dans le Règlement Organique, et qui en 1831 étaient au nombre de dix[43]. Cette relation entre les cercles et le tracé des voies d'accès est évocatrice d'un processus contrôlé de l'évolution urbaine de Bucarest, avec comme repères l'emplacement des églises qui marquent les limites de la cité[44]. C'est seulement depuis l'époque du prince Alexandre Ipsilanti (1774-1782) que sont présentées dans les documents „des croix, signes destinés à figurer les limites de la ville"[45].

Sur le cercle N°4 on peut aussi mettre en évidence la limite entre deux types de structure urbaine: un premier type, caractérisé par une forte densité du bâti, et un deuxième type, où domine l'espace libre (Pl.17-19). Cette différence de substance, si on la met en relation avec les déterminants chronologiques des monuments connus, fixe sur un tracé assimilable à ce cercle la limite de la ville au temps de Brâncoveanu. C'est à l'extérieur de ce cercle que va ultérieurement se poursuivre l'extension de la ville, pendant la période phanariote (1714-1821).

b. LA VILLE PHANARIOTE (XVIIIème siècle)

L'écartement du trône du grand constructeur qui fut Constantin Brâncoveanu, d'une part, et la venue au pouvoir de princes étrangers, sans attaches territoriales et représentant en général la classe riche des grecs issus des quartiers chrétiens de Constantinople*, d'autre part, sont des facteurs déterminants dans les changements majeurs de la structure urbaine de Bucarest à cette époque (Pl.17-19).

Le plan de la ville met en évidence un nouveau type de structure urbaine, caractérisé par la présence de grands terrains agricoles: c'est le seul signe qui indique que cette zone se trouve à la limite de la ville, mais c'est plutôt le reflet de l'adoption volontaire d'un certain type de structure urbaine, dont les origines et les caractéristiques méritent d'être décodées. Une réponse possible à cette question nous est suggérée par l'analyse du plan de la ville de Constantinople (Pl.20). Afin de mieux visualiser cette comparaison, nous utiliserons, en regard, le plan de Bucarest établi par Borroczyn. On mettra en évidence séparément la masse construite et la voirie. Sur le premier plan - masse construite (Pl.17), on peut repérer sans difficulté les voies Calea Moșilor et Podul Mogoșoaiei et les églises Sf.Gheorghe Nou, Sf.Gheorghe Vechi et Colțea. La zone adjacente est caractérisée par une intense concentration des constructions. De même, à l'extérieur de la limite déjà mentionnée, le cercle N°4, on peut observer une distribution totalement différente des édifices. En mettant en relief, cette fois, la voirie de la même surface (Pl.18), l'étude com-

*Provenant surtout du quartier constantinopolitain Phanar (Fanar), ces princes étaient appelés princes phanariotes

PL.17
București. Densități ale fondului construit (detaliu).
Bucarest. Densités du bâti (détail).

PL.18 ▷
București. Densități ale tramei stradale (detaliu).
Bucarest. Densités du réseau des rues (détail).

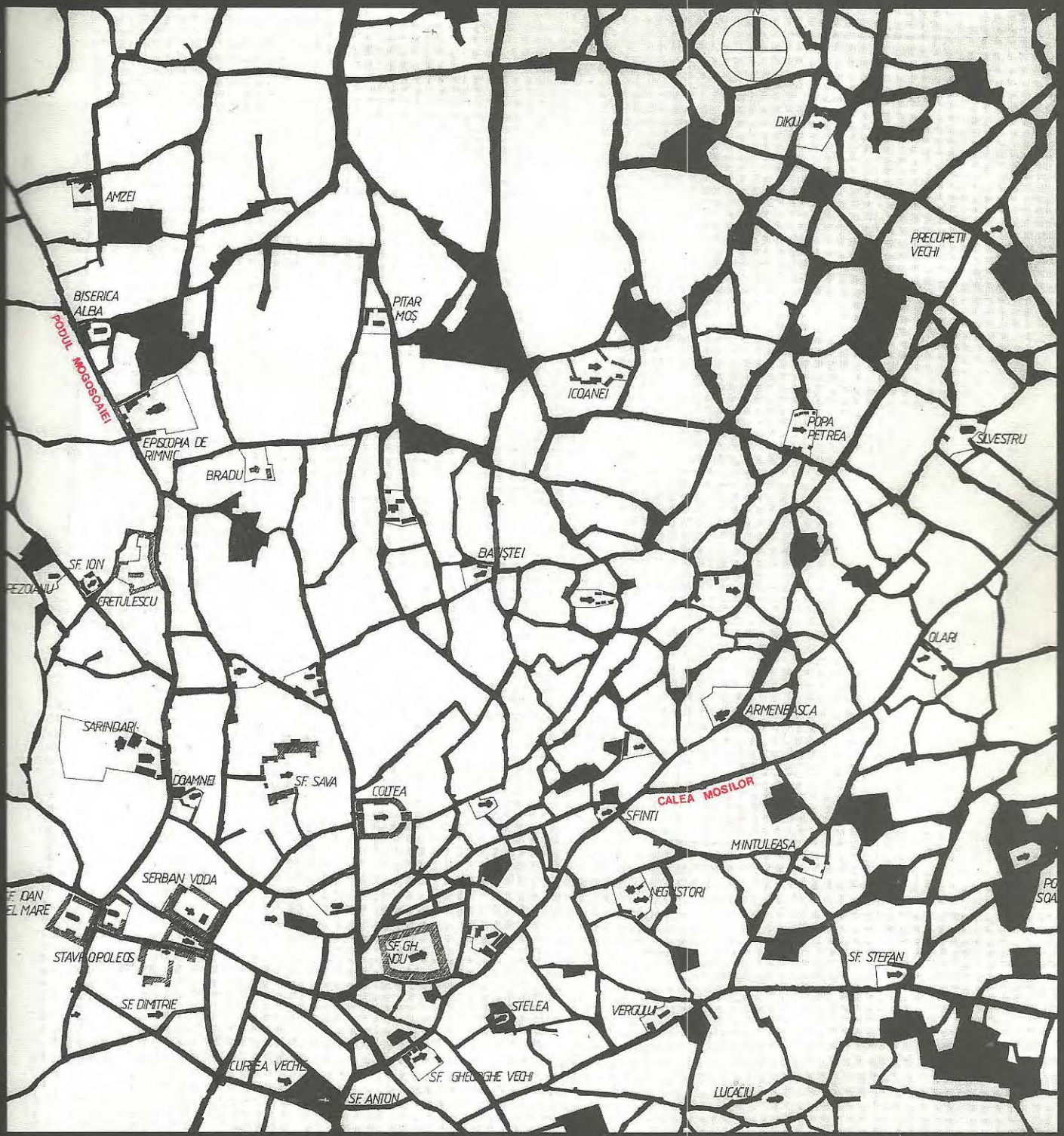
DIKU
AMZEI
PRECUPETII VECHI
BISERICA ALBA
PODUL MOGOSOAIEI
PITAR MOS
ICOANEI
POPA PETREA
SILVESTRU
EPISCOPIA DE RIMNIC
BRADU
BANISTEI
SF. ION
GRETULESCU
OLARI
SARINDARI
ARMENEASCA
DOAMNEI
SF. SAVA
COLTEA
CALEA MOSILOR
SFINTI
MINTULEASA
SERBAN VODA
NEGUSTORI
SF. GH. NOU
SF. STEFAN
STAVROPOLEOS
SF. DIMITRIE
STELEA
VERGULUI
CURTEA VECHE
SF. GHEORGHE VECHI
SF. ANTON
LUCACIU

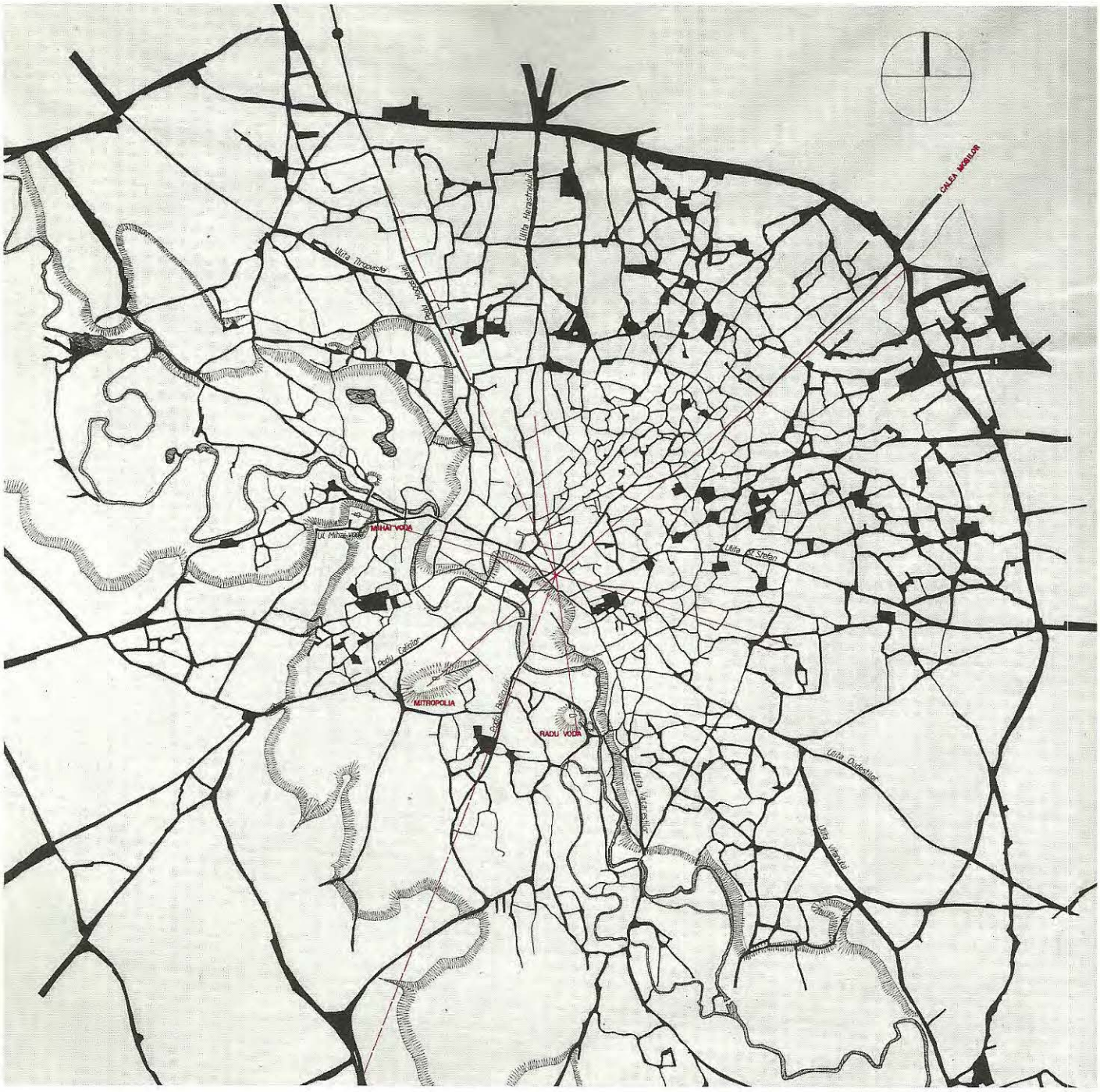

PL.19
București. Densitatea tramei stradale: străzi și maidane (plan general).
Bucarest. Densité du réseau des rues: rues et maïdans (plan général).

tip de rețea stradală (Pl.6, 18, 19). În planul Borroczyn aceste maidane apar toate înzestrate cu cîte o fântână. Dar ele mai pot fi puse în relație cu câte o biserică: se observă că biserica se află amplasată fie în mijlocul maidanului, fie maidanul este poziționat în imediata vecinătate a unei biserici. Este locul să amintim că noțiunea de maidan nu a inclus sensul peiorativ pe care l-a dobândit ulterior; un maidan era spațiul public de întâlnire, de schimb economic și în care se desfășura viața socială. Ilustrativă în acest sens devine afirmația lui Ion Ghica, care relatează despre oamenii care se adunau pe maidane cu căruțele lor, sau relatarea lui Victor Bilciurescu, care își amintea că „nu rămânea maidan neocupat în zilele Paștilor până la *Duminica Tomii*: care cum găsea un maidan liber și avea la îndemână o maimuță, o femeie cu barbă, sau un viței cu cinci picioare, îl ocupă și... gata negoțul"[46].

Un alt element specific al noii ambianțe urbane ni-l dezvăluie analiza structurii proprietăților din noile cartiere ale orașului. Se poate observa dispunerea caselor în funcție de o anume lotizare, în interiorul unui lot fiind dispuse terenurile de cultură. În interiorul acestui „iregular", care aparent caracterizează zona, este imposibil să nu se observe reliefarea unui anume tip de structură urbană. Acest fapt devine și mai evident dacă apelăm acum la o comparație cu unele cartiere din Constantinopol. Pentru aceasta s-a utilizat un plan al orașului Constantinopol aparținând relativ aceleiași perioade, mai precis un plan executat cu vreo zece ani mai târziu decât planul Borroczyn (Pl.20). Așadar, se pot evidenția o serie de zone asemănător organizate cu cele observate în cazul Bucureștiului (Pl.21). Atât la Constantinopol, cât și la București pare să funcționeze același principiu care determină răspândirea, repartizarea maidanelor de o parte și de alta a câte unui mare ax de circulație. Se poate observa cel puțin un ax important de intrare în Constantinopol, față de care maidanele apar „retrase" în interiorul suprafețelor laterale adiacente. De asemenea, se poate observa și un tip asemănător de organizare a proprietăților, cu terenurile de cultură dispuse în spatele caselor. În cazul Constantinopolului, ni se pare deosebit de semnificativă prezența acestui tip de structură cu preponderență în cartierele creștine, adică tocmai acolo de unde se recrutau domnii țărilor române în perioada fanariotă. Acest fapt devine cu atât mai relevant cu cât, în cazul orașului otoman, apariția acestui tip de structură nu poate fi pusă în legătură implicită cu procedeele de extindere în exteriorul unui traseu-limită, preexistent și virtual, pentru că, se știe, Constantinopolul avea (spre deosebire de București) o limită concretă, descrisă de incinta sa fortifi-

parative de ces deux zones met en évidence un certain type de réseau de voirie à l'intérieur du cercle N°4, remplacé à l'extérieur de ce cercle par une structure différente: le long de Calea Moșilor, derrière le front dense des constructions, se trouvent de très grandes surfaces de terrain.

Il est clair que ces grandes surfaces, appelées *maïdan** n'ont pas pu se constituer le long des voies déjà encombrées de constructions, mais dans des zones situées au-delà, offrant ainsi une note spécifique insolite au tissu urbain et à la voirie en particulier. Calea Moșilor apparaît ainsi comme un des nouveaux axes de ce type de voirie (Pl.6,18,19). Sur le plan Borroczyn, chaque *maïdan* a une fontaine. On peut aussi les rattacher à une église qui se situe soit au beau milieu du terrain, soit à proximité. C'est le moment d'ajouter qu'à cette époque, la notion de *maïdan* n'avait pas le sens péjoratif qui lui sera attribué ultérieurement: un *maïdan* était un espace public de rencontres, d'échanges commerciaux, un lieu où se déroulait la vie sociale. Ceci est illustré par un texte de Ion Ghica, qui parle des gens qui se rassemblent sur les *maïdans*, avec leurs chariots, ou par le récit de Victor Bilciurescu, qui se souvenait „qu'aucun *maïdan* ne restait inoccupé des jours de Pâques au dimanche suivant: chacun, dès lors qu'il avait trouvé une place sur le *maïdan*, avec à sa portée un singe, une femme à barbe ou un veau à cinq pattes, pouvait occuper un emplacement et le commerce débutait"[46].

Un autre élément spécifique de cette nouvelle ambiance urbaine nous est dévoilé par l'analyse de la structure des propriétés situées dans les nouveaux quartiers de la ville. La disposition des maisons résulte d'un lotissement, chaque lot comprenant un terrain cultivable. Il est impossible de ne pas constater le type de structure urbaine spécifique qui caractérise cette zone. Cela devient encore plus évident lorsqu'on la compare avec certains quartiers de Constantinople, en utilisant un plan de la même époque, en particulier un plan postérieur de seulement une dizaine d'années à celui de Borroczyn (Pl.20). On peut y observer toute une série de zones présentant une organisation similaire à celle de Bucarest (Pl.21). A Constantinople, comme à Bucarest, on note le même principe de détermination, d'extension et de répartition des terrains vagues de part et d'autre d'un axe principal de circulation. On peut repérer, à Constantinople, au moins un axe majeur d'accès le long duquel des terrains vagues sont répartis dans les zones adjacentes. On peut aussi y observer le même système d'organisation des propriétés, avec des terrains cultivables disposés à l'arrière des maisons. Dans le cas de Constantinople, la présence de ce type structurel est caractéristique des quartiers chrétiens, notamment des lieux

Târgul Moșilor la 1869.
Acuarelă de Preziosi.
La foire à Bucarest, en 1869.
Aquarelle par Preziosi.

Piața în București la 1869.
Acuarelă de Preziosi.
Marché à Bucarest, vers 1869.
Aquarelle par Preziosi.

*maïdan = terrain vague

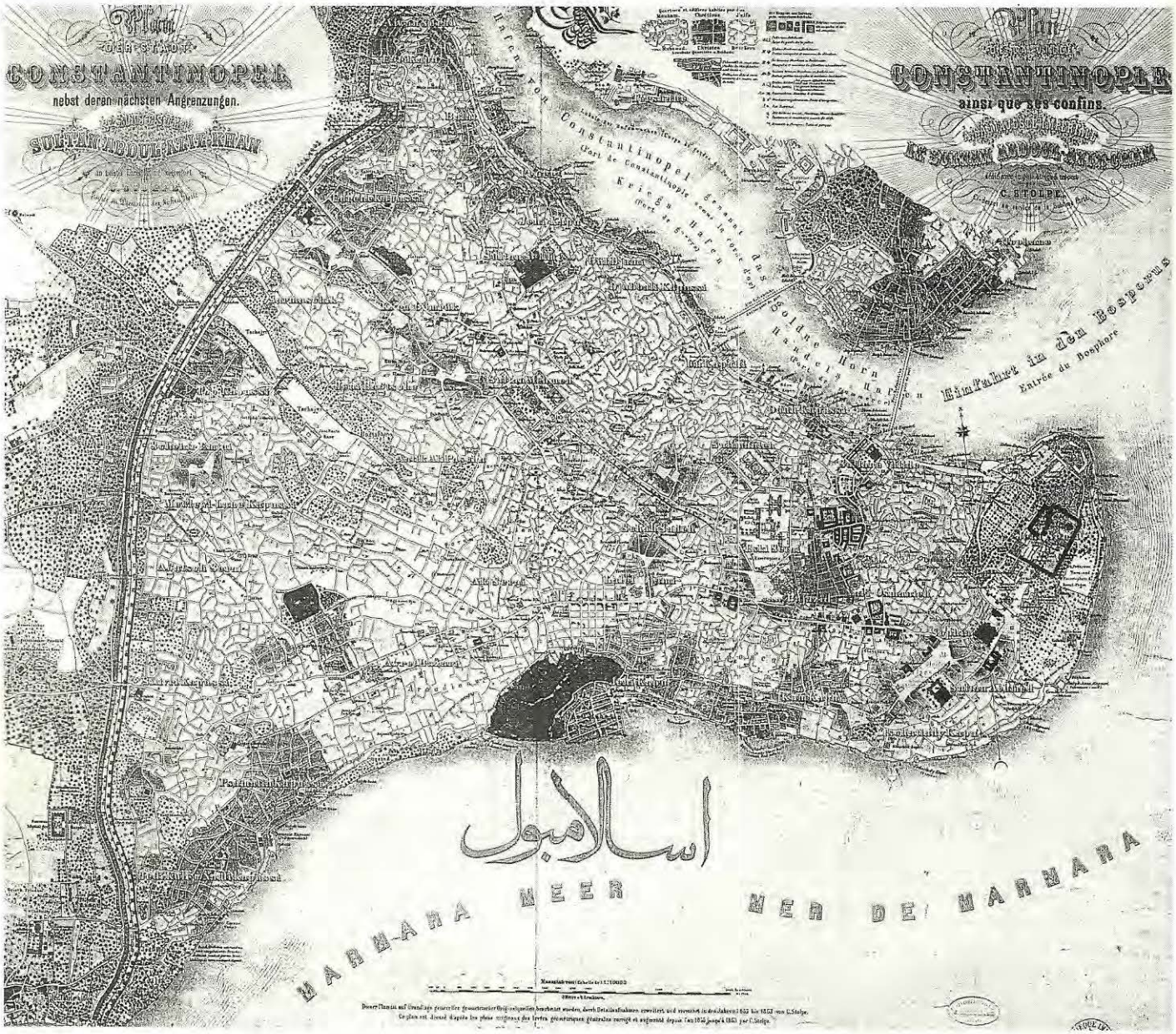

PL.20
Constantinopol.
Detaliu din planul orașului din anii 1855-1863.
Constantinople. Détail du plan de la ville de 1855-1863.

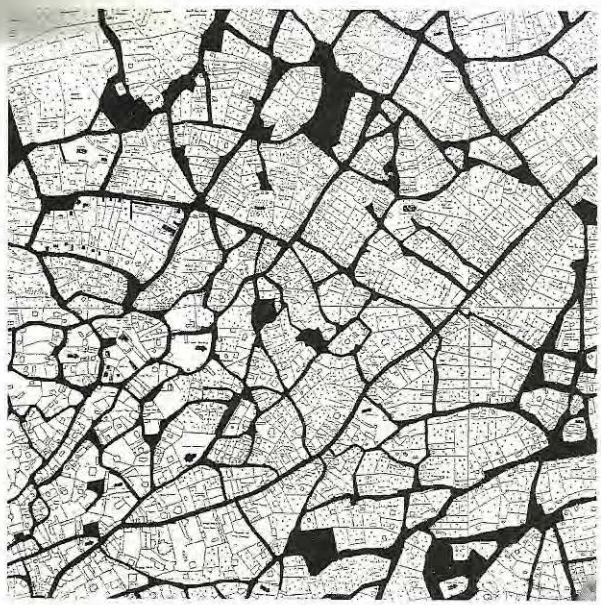

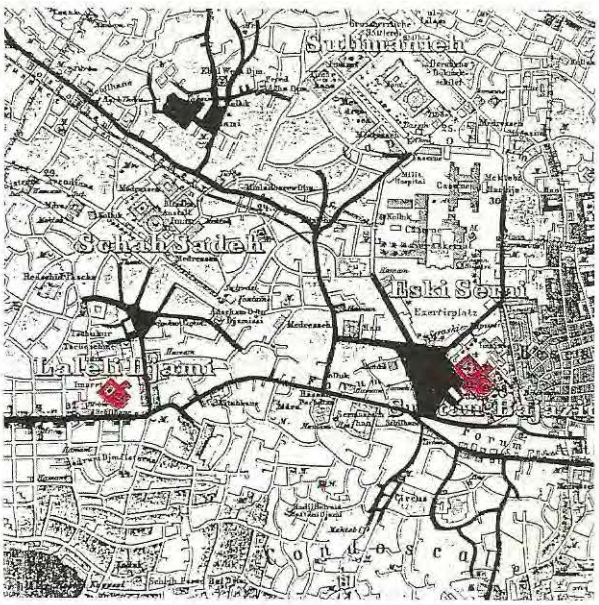

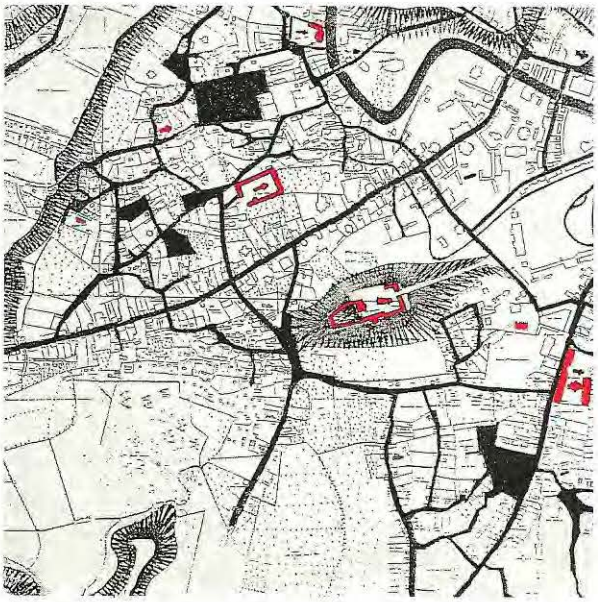

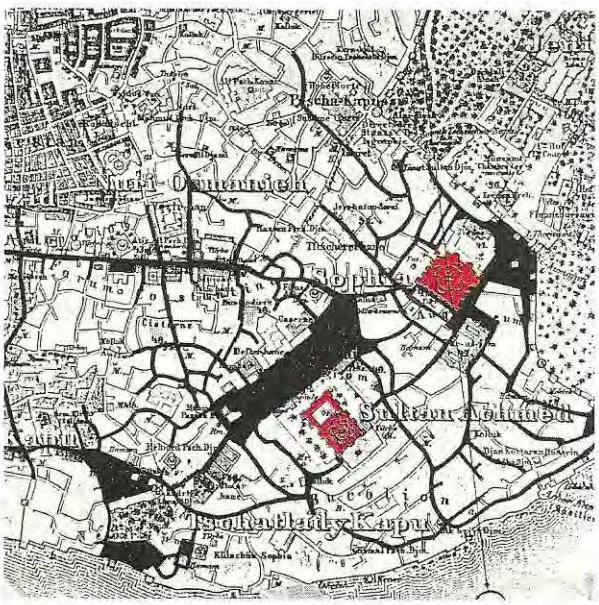

PL.21
Comparații
între București și Constantinopol.
Comparaisons
entre Bucarest et Constantinople.

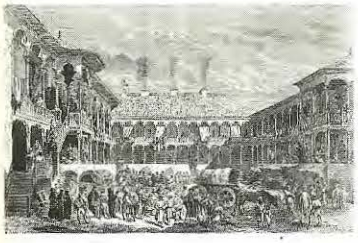

Hanul lui Manuc la 1860.
Gravură în lemn după Lancelot.
L'auberge de Manuc, en 1860.
Gravure sur bois d'après D.Lancelot.

cată. Este posibil, deci, să acceptăm, chiar dacă sub auspiciile ipotezei, ideea existenței unei relative autonomii economice, proprie cartierelor creștine, care să fi contribuit la particularizarea lor în contextul orașului otoman, generând ea însăși (sau fiind unul din principalii factori generatori) un tip specific de microstructură urbană. În consecință, având în vedere asemănările remarcabile între tipul constantinopolitan și cel bucureștean, nu putem exclude posibilitatea unui transfer direct de influențe dinspre capitala otomană spre București în timpul domniilor fanariote. O astfel de „transferare" a unui tip de structură urbană la București putea fi mult facilitată de însăși existența unei legislații urbane de tip constantinopolitan care, se știe, funcționa la București în timpul acestor domnii.

Această posibilă dimensiune de sorginte otomano-constantinopolitană trebuie recunoscută, descifrată și asumată; ea formulează una din particularitățile peisajului material și chiar spiritual al epocii, și este reflectată, integral sau parțial, pe plan arhitectural, de o serie de edificii, cum sunt: casa Melik din strada Spătarului nr.17, casa din strada Oțetari nr.23, Hanul lui Manuc (1808), Hanul cu Tei (1833) și Hanul lui Zamfir (distrus de incendiul din anul 1804 și refăcut în același an). Pe lângă această arhitectură a Bucureștiului care își exteriorizează sorgintea otomană, influențe care-și reclamă aceeași origine se constată și în terminologia mediului urban. Ele au fost puse în evidență și de istoricul Lazăr Șeineanu, care a identificat o serie de termeni de arhitectură intrați în limba română prin filieră otomană: odaie, pardosea, dulap, tavan, cercevea, cherestea, conac, cerdac etc., pentru a nu mai aminti cuvintele maidan sau teren viran[47]. Evidențierea acestor împrumuturi lingvistice suplinește, în oarecare măsură, golul de informație (referitoare la arhitectură), generat de voința de occidentalizare proprie secolului al XIX-lea, care a avut ca efect anularea aproape integrală a arhitecturii bucureștene din secolul al XVIII-lea.

Desigur, asimilarea relativ rapidă și complexă a influențelor de civilizație otomană descifrabile în tipul de locuire (cu ample reflexe asupra urbanului în general) propriu unui mediu românesc nord-dunărean, își poate găsi una din motivații în faptul că civilizația otomano-constantinopolitană apărea ea însăși ca o sinteză acumulată pe un fond bizantin. În concluzie, se poate spune că, în timp ce spațiul sacru, prin edificiile sale de cult, păstra încă cu acuitate reflexele unei „memorii" bizantine, în ordinea arhitecturii civile, Bucureștiul secolului al XVIII-lea devine un oraș al caravanseraiurilor urbane,

d'origine des princes des Pays Roumains de la période phanariote. Ce fait est encore plus révélateur quand on sait que, à l'encontre de Bucarest, la ville ottomane de Constantinople avait une enceinte fortifiée bien délimitée, ce qui laisse penser que ce type de structure n'était pas un quelconque procédé d'extension urbaine à l'extérieur d'un tracé virtuel préexistant, puisque, à Constantinople, il existait intra-muros. L'existence d'une relative autonomie économique, propre aux quartiers chrétiens, est donc imaginable, même sous la forme d'une hypothèse, autonomie qui a pu contribuer à leur particularisation dans le cadre de la ville ottomane et qui a pu générer un type spécifique de microstructure urbaine. Par conséquent, en tenant compte des ressemblances troublantes entre le type de structure urbaine de Constantinople et celui constaté à Bucarest, on ne peut pas exclure la possibilité d'un „transfert" direct des influences de la capitale ottomane vers Bucarest pendant les règnes phanariotes. Un tel transfert d'une structure urbaine de ce type particulier vers Bucarest aurait pu être facilité par l'existence même d'une législation urbaine de type constantinopolitain; or il est notoire qu'à Bucarest fonctionnait un tel type législatif à l'époque des règnes phanariotes.

Cette possible dimension de la ville, d'origine ottomane constantinopolitaine, doit être reconnue, déchiffrée et acceptée, car elle constitue une des particularités du paysage matériel et spirituel de l'époque, ce qui se traduit - intégralement ou seulement en partie - sur le plan architectural, par des édifices comme la maison Melik, au 17 de la rue Spătarului, comme l'Auberge de Manuc (1808), la maison au 23 de la rue Oțetari, l'Auberge des Tilleuls (1833) ou l'Auberge de Zamfir (détruite pendant l'incendie de 1804 et reconstruite la même année). A côté de cette influence ottomane dans l'architecture, on ne peut que constater la même origine en ce qui concerne la terminologie du milieu urbain. Cette origine ottomane a été mise en évidence par l'historien Lazăr Șeineanu, qui a identifié toute une série de termes d'architecture entrés dans la langue roumaine par des filières ottomanes, comme les mots *odaie* (chambre), *pardosea* (plancher), *dulap* (placard), *tavan* (plafond), *cercevea* (châssis), *cherestea* (bois de charpente), *conac* (manoir), *cerdac* (terrasse), pour ne plus mentionner *maïdan* ou *teren viran* (terrain vague)[47]. La mise en évidence de ces apports linguistiques supplée dans une certaine mesure à la carence d'informations concernant l'architecture, générée par la volonté d'occidentalisation propre au XIXème siècle, dont l'effet a été la disparition presque totale des constructions datant du XVIIIème siècle.

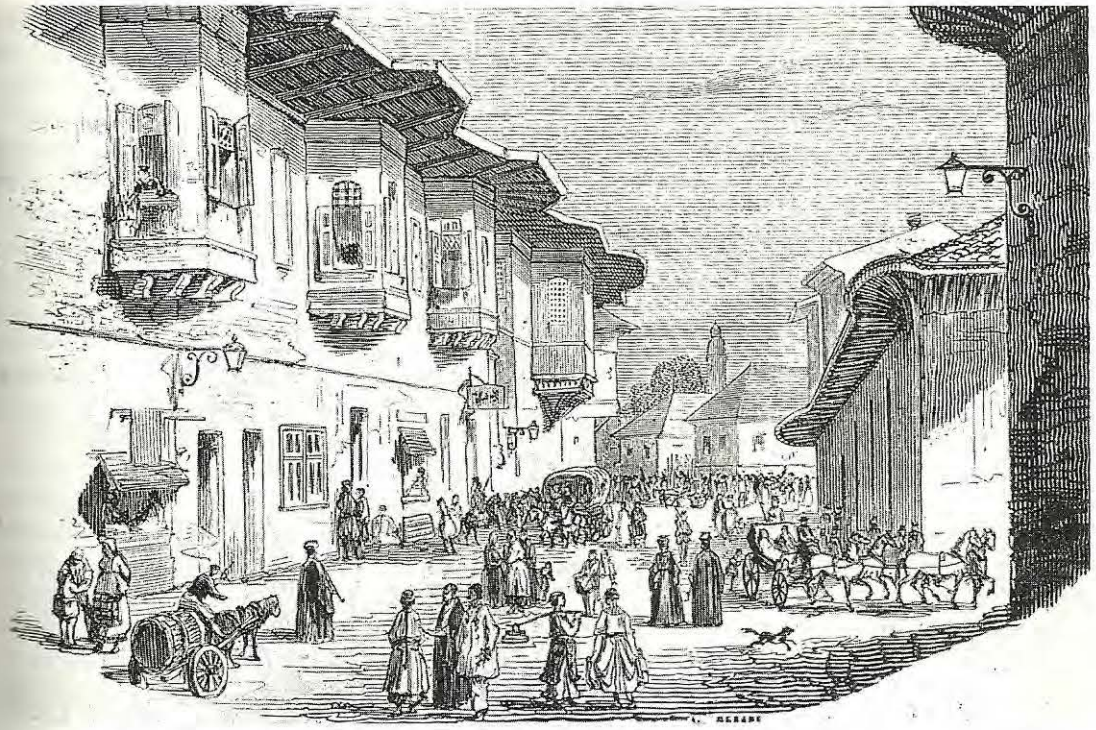

Uliță în București la 1841. Gravură în lemn după Ch.Doussault.
Une rue à Bucarest, en 1841. Gravure sur bois d'après Ch.Doussault.

definit de o arhitectură în care domină plinul, marcată de austeritate, dar închizând în intimitatea sa particularitățile unui tip de spațiu nou dobândit, curtea interioară[48].

Sans doute, l'assimilation relativement rapide et complexe des influences de la civilisation ottomane est d'ailleurs déchiffrable dans le mode de vie propre aux populations du nord du Danube, avec ses conséquences sur l'urbanisme; elle peut trouver une de ses justifications dans le fait que la civilisation ottomane constantinopolitaine elle-même apparaît comme une synthèse de diverses civilisations sur fond de civilisation byzantine. En conclusion, on peut dire que, tandis que l'espace sacré gardait constamment par ses édifices religieux la mémoire de Byzance, l'architecture civile de Bucarest au XVIIIème siècle donnait le jour à une ville *de caravansérails* urbains caractérisés par une architecture qui présentait vers la rue une muraille presque entièrement close, austère; une architecture qui renfermait dans son intimité la particularité d'un style spatial récemment importé: la cour intérieure[48].

ORAȘUL MODERN (sec. al XIX-lea - al XX-lea)

LA VILLE MODERNE (XIXème-XXème siècle)

Am vorbit de o legitate a dispunerii bisericilor pe cercuri concentrice. Această legitate a fost păstrată pe tot parcursul secolului al XVIII-lea și până la începutul secolului al XIX-lea. La începutul secolului al XIX-lea se produce, însă, o revoluție extraordinară, surprinzătoare în evoluția urbană a Bucureștiului. Urmându-l pe istoricul Neagu Djuvara, consider că voința de occidentalizare, în special după model francez, a fost așa de puternică, încât se poate spune că românii au fost colonizați practic de francezi fără prezența colonizatorului, ceea ce reprezintă una din cele mai mari reușite ale epocii moderne[49].

Acest fenomen, cu adânci și profunde ecouri în artă sau în modă, este reflectat în mod spectaculos și în arhitectură. Emblematică pentru noua etapă este capela, construită în stil neoclasic, a familiei Ghica de la Ghica Tei. Pe peretele de apus al bisericii, în dreapta și în stânga ușii, se află portretele votive ale fraților Alexandru și Grigore Ghica. Este, de fapt, un portret votiv simbolic. În stânga ușii se află Grigore al IV-lea Ghica, primul domn pământean (1822-1828)[50], reprezentat în ținută orientală, sau mai degrabă bizantină. El a fost acela care a dat - este adevărat că la sugestia Sublimei Porți[51] - decret pentru interzicerea ținutei europene. Dar nu este de imaginat că el apăra ținuta vestimentară otomană, ci apăra mai ales valorile tradiției bizantine. În dreapta ușii se află portretul lui Alexandru Ghica (1834-1842), fratele său, care este reprezentat în ținută occidentală. Dacă între biserica de la Sf.Gheorghe Nou, tipică pentru faza post-bizantină a orașului, și capela neoclasică a familiei Ghica sunt vreo 150 de ani diferență, între cele două personaje diferența este numai de zece ani. Alexandru Ghica a fost primul domn care-și rade barba, introduce ținuta vestimentară europeană, desființează obiceiul pupării mâinii ș.a.m.d. Alexandru Ghica rămâne un personaj extraordinar de important pentru problemele dezvoltării urbane din Țara Românească.

Această digresiune nu vrea decât să pună în evidență o împrejurare care nu trebuie uitată. Trebuie să subliniem necontenit că modernizarea urbană de la noi s-a realizat la scară mare și într-o anumită concepție. Desigur, se întrevăd aici și efectele păcii de la Adrianopol (1828), și ale Regulamentului Organic (subliniind că stăpânirea rusească asupra principatelor a deschis și ea calea influenței occidentale), dar nu putem ignora că un rol decisiv în focalizarea acestor procese l-a avut, fără îndoială, Alexandru Ghica. Este de ajuns, în acest sens, să amintim mutarea capitalelor județelor de câmpie la Dunăre, deschiderea sau sistematizarea orașelor-porturi dunărene, sistematizările rurale[52].

Această hotărâtă, spontană și aproape „pasională"[53]

Nous avons parlé des règles qui imposent la disposition des églises sur des cercles concentriques. Cette règle a été maintenue tout au long du XVIIIème siècle et jusqu'au début du XIXème siècle. C'est alors que s'est produite une révolution extraordinaire, surprenante dans l'évolution urbaine de Bucarest. Nous ralliant à l'historien Neagu Djuvara, nous considérons que la volonté d'occidentalisation, surtout à partir du modèle français, a été si forte, qu'on peut admettre que, dès le début du XIXème siècle et jusqu'au lendemain de la première guerre mondiale, les Roumains ont été „colonisés" par la France, sans la présence du colonisateur. „C'est la plus belle réussite d'influence par la culture qu'on ait enregistrée dans le monde moderne"[49].

Ce phénomène, avec ses profonds échos sur l'art et sur la mode, se reflète également dans l'architecture de manière très spectaculaire. La chapelle néoclassique de la famille Ghica de Ghica-Tei peut être considérée comme emblématique de cette nouvelle époque. Sur la paroi est se trouvent les portraits votifs des frères Alexandre et Grégoire Ghica. Ce sont en fait des portraits symboliques. A gauche de la porte se trouve l'effigie de Grégoire IV Ghica (1822-1828)[50], premier prince roumain après la période des phanariotes, représenté en tenue orientale, ou plus exactement byzantine. C'est lui qui avait promulgué un décret interdisant la tenue vestimentaire européenne, à l'instigation de la Sublime Porte[51]. Mais il n'est pas possible d'imaginer qu'il aurait pu plaider en la faveur des tenues vestimentaires ottomanes, mais bien plutôt de l'ancienne tradition byzantine. A droite de la porte se trouve le portrait d'Alexandre Ghica (1834-1842), son frère, qui est représenté en tenue européenne occidentale. Si 150 ans séparent l'église de Sf.Gheorghe Nou, caractéristique pour la période byzantine de la ville, de la chapelle néoclassique de la famille Ghica, 10 ans seulement séparent les deux personnages. Alexandru Ghica a été le premier prince à se présenter sans barbe et vêtu à l'européenne, à supprimer l'habitude du baisemain. Alexandre Ghica reste un personnage très important en ce qui concerne l'évolution urbaine de la Valachie.

Cette digression ne veut que mettre en évidence un fait qui ne doit pas être occulté: il faut sans cesse souligner que la modernisation urbaine a été réalisée chez nous à une grande échelle, suivant une certaine conception. Il est sûr qu'on entrevoit ici les effets de la Paix d'Adrianople (1828) et du Règlement Organique*, car la domination russe sur les Principautés Roumaines a ouvert la voie à l'influence occidentale, mais sans négliger le rôle décisif qu'a joué Alexandru Ghica dans la focalisation de ce processus. Il

Tabloul votiv de la biserica Ghica Tei. Grigore al IV-lea Ghica (imagine de la 1996).
Le tableau votif de la chapelle Ghica Tei. Grégoire IV Ghica (image de 1996).

Capela Ghica Tei (imagine de la 1996).
La chapelle Ghica Tei (image de 1996).

*Le Règlement Organique est un règlement d'organisation des Pays Roumains, apparu à la suite de la Paix d'Adrianople (1829). Il a été mis en pratique en Valachie en 1831, sous la direction du général russe Pavel Kiseleff, ouvrant le chemin du développement moderne de la Valachie par des réglementations politiques, économiques et administratives

întoarcere spre occident, susținută și de proiectele inițiate de Vodă Bibescu (1842-1848)[54], a pregătit marile transformări urbane ale orașului, care au avut loc după Revoluția de la 1848 și Unirea Principatelor, mai ales în timpul Regatului. Independența câștigată de noul regat românesc, creat sub domnia lui Carol I, marchează o și mai substanțială schimbare a mentalităților. Își face loc acum o voință puternică de asimilre a modului de viață și a civilizației occidentale, în care „modelul" francez a dobândit o asemenea autoritate încât istoricul N.Djuvara poate să afirme: „de la începutul secolului al XIX-lea și până în preajma primului război mondial, românii au fost „colonizați" de Franța fără prezența colonizatorilor. Este cea mai frumoasă victorie a influenței culturale care s-a înregistrat în istoria modernă"[55]. Această influență este evidentă mai ales în transformările de natură morfologică ale orașului București, care, în această perioadă, printr-un proces de „tranziție", devine o adevărată capitală modernă occidentală. Atunci s-a definitivat ideea de trasare a marilor axe ale orașului: axul nord-sud, prin actualele bulevarde Lascăr Catargiu, Gheorghe Magheru, Nicolae Bălcescu, I.C. Brătianu, care înlocuiesc și dublează Podul Mogoșoaiei*, apoi axul est-vest, prin actualele bulevarde Kogălniceanu Regina Elisabeta, Carol I, Pache Protopopescu, care înlocuiesc și dublează Calea Moșilor și fac legătura cu Gara de Est (Pl.22-23). S-a trasat și început actualul bulevard Gheorghe Coșbuc, care dublează, de fapt, Calea Rahovei, sau bulevardul Dacia, care dublează actuala stradă Mihai Eminescu. Similitudinea celor două axe principale - axul est-vest și axul nord-sud - cu „la grande Croisée" a lui Haussmann sau cu „la grande Croisée" din proiectul lui E.Hénard (proiectul de restructurare a Parisului medieval) este evidentă (Pl.24a, b, c). S-a încercat, de fapt, aplicarea și la București a unui principiu estetic haussmannian, prin care prefectul lui Napoleon al III-lea a încercat să dea o anumită solemnitate noii ambianțe urbane, create, printre altele, prin deschiderea a 95 de kilometrii de noi artere, care întretaie în toate direcțiile organismul medieval, făcând să dispară 50 de kilometrii de străzi vechi. Acest principiu a constat (cum se poate observa, de exemplu, în cazul bulevardului Henric al IV-lea, care are în ax Panteonul) în luarea în posesie a vechilor monumente și introducerea lor în noua rețea stradală[56]. Deși în cazul Bucureștiului influența principiilor haussmanniene este posibil de sesizat, ea se aplică unei țesături urbane de cu totul altă factură, și anume intervine peste moștenirea de sorginte medievalo-fanariotă a iregularului. Această realitate nu este străină de imposibilitatea aplicării exhaustive a principiilor haussmanniene în cazul capitalei românești. Și

suffit de rappeler que les capitales départementales situées dans la plaine ont été déplacées au bord du Danube, qu'on a ouvert ou systématisé des villes-ports danubiennes, qu'on a fait des systématisations rurales[52].

Cet engouement décisif, spontané et presque „passionnel" pour l'Occident[53], soutenu également par les projets initiaux du prince Bibescu (1842-1848)[54], a préparé les grandes transformations urbaines de Bucarest qui ont été effectuées après la Révolution de 1848 et l'Union des Principautés (1859), surtout pendant l'époque du Royaume de Roumanie. L'indépendance acquise par le Royaume Roumain, dont la création remonte au règne de Carol Ier (1866-1914), marque un changement encore plus net des mentalités. On voit surgir une volonté très forte d'assimilation des manières de vivre occidentales, où le modèle français acquiert une autorité surprenante[55]. Cette influence est évidente dans les transformations de la morphologie urbaine de Bucarest, qui, pendant cette période, va devenir une véritable capitale moderne occidentale. C'est alors qu'a pris corps l'idée de tracer les grands axes de la ville: l'axe nord-sud avec les boulevards Lascăr Catargiu, Gheorghe Magheru, Nicolae Bălcescu, I.C. Brătianu, qui remplacent et doublent en même temps Podul Mogoșoaiei*; l'axe est-ouest, avec les boulevards Kogălniceanu, Reine Elisabeta, Carol Ier, Pache Protopopescu, qui remplacent et doublent la Calea Moșilor, en réalisant une liaison avec la Gare de l'Est (Pl.22, 23). On commence à tracer et à réaliser l'actuel boulevard Gheorghe Coșbuc, qui double, en fait, la Calea Rahovei, ainsi que le boulevard Dacia qui double la rue Eminescu. La parenté des deux axes principaux, est-ouest et nord-sud, est évidente avec la „grande croisée" d'Haussmann ou du projet de restructuration du Paris médiéval de E.Hénard (Pl.24a, b, c). En fait on a essayé d'appliquer à Bucarest le principe esthétique haussmannien à l'aide duquel le préfet de Napoléon III a tenté d'instaurer une certaine solennité dans l'ambiance urbaine de l'époque, par l'ouverture de 95 kilomètres de voies nouvelles qui redécoupent dans toutes les directions la cité médiévale, avec, comme corollaire, la disparition de 50 kilomètres d'anciennes voies. Ce principe consiste à sauvegarder et intégrer les anciens monuments dans le nouveau réseau de voirie, comme le Panthéon dans l'axe du boulevard Henri IV[56]. Même si on peut reconnaître l'influence des principes haussmanniens, à Bucarest, ils s'appliquent à un réseau urbain d'une facture différente, à savoir sur un héritage d'une autre origine, celle de „l'urbanisme irrégulier" médiéval phanariote. Cette réalité rend impossible l'application intégrale des principes haussman-

*Podul Mogoșoaiei își schimbă denumirea în Calea Victoriei în 1877, după Războiul de Independență
Podul Mogoșoaiei change son nom en Calea Victoriei depuis 1877, après la Guerre d'Indépendance

Tabloul votiv de la biserica Ghica Tei. Alexandru Ghica (imagine de la 1996).
Le tableau votif de la chapelle Ghica Tei. Alexandre Ghica (image de 1996).

PL.24a
București. Planul orașului din anul 1895-1899 cu lucrările de sistematizare modernă.
Bucarest. Le plan de la ville de 1895-1899 avec les travaux de systématisation moderne.

PL.22
Bucureștiul modern. Dublarea Căii Victoriei cu actualele bulevarde G. Magheru, N.Bălcescu, I.C. Brătianu și intersecția cu bulevardele M.Kogălniceanu, Regina Elisabeta, Carol I (detaliu cu sublinierea fondului construit).
Le Bucarest moderne. Le doublement de la Calea Victoriei par les boulevards G. Magheru, N.Bălcescu, I.C. Brătianu et la croisée avec les boulevards M.Kogălniceanu, Reine Elisabeta, Carol Ier (détail - soulignement du bâti).

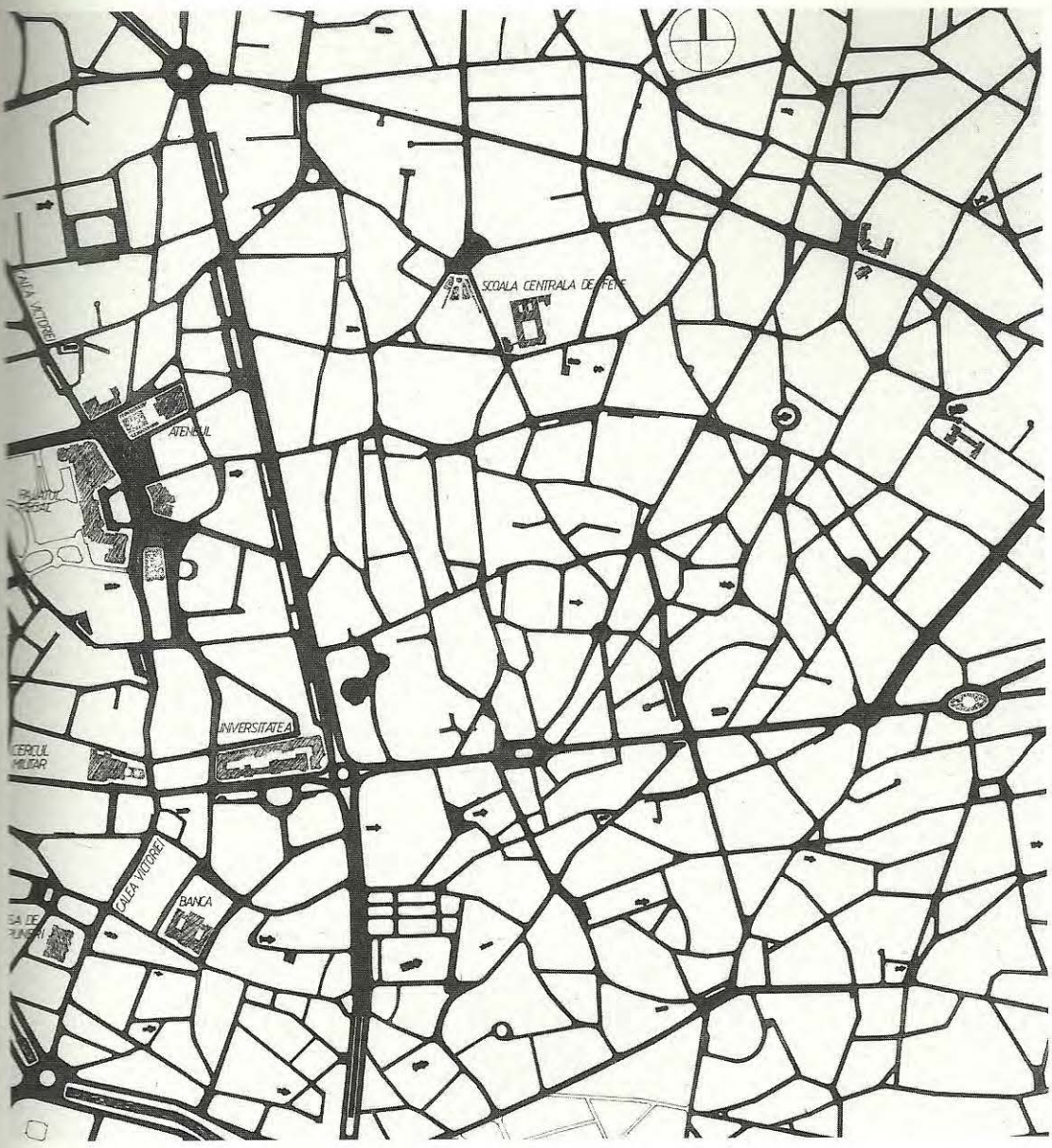

PL.23
Bucureștiul modern. Dublarea Căii Victoriei cu actualele bulevarde G. Magheru, N.Bălcescu, I.C. Brătianu și intersecția cu bulevardele M.Kogălniceanu, Regina Elisabeta, Carol I (detaliu cu evidențierea exclusivă a rețelei de circulație).
Le Bucarest moderne. Le doublement de la Calea Victoriei par les boulevards G. Magheru, N.Bălcescu, I.C. Brătianu, et la croisée avec les boulevards M.Kogălniceanu, Reine Elisabeta, Carol Ier (détail - soulignement exclusif du réseau des rues).

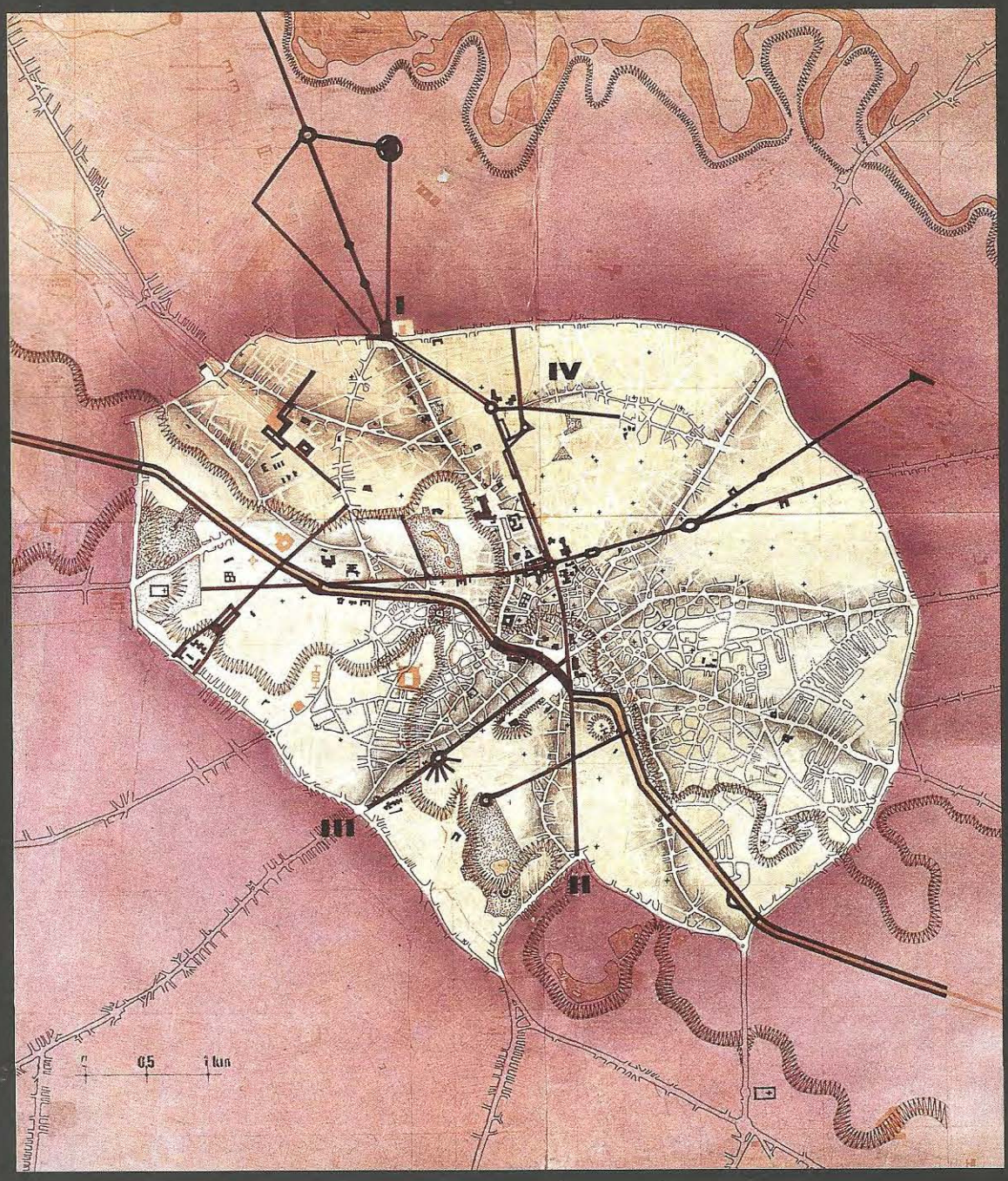
I
IV
III
II
0,5
1 km

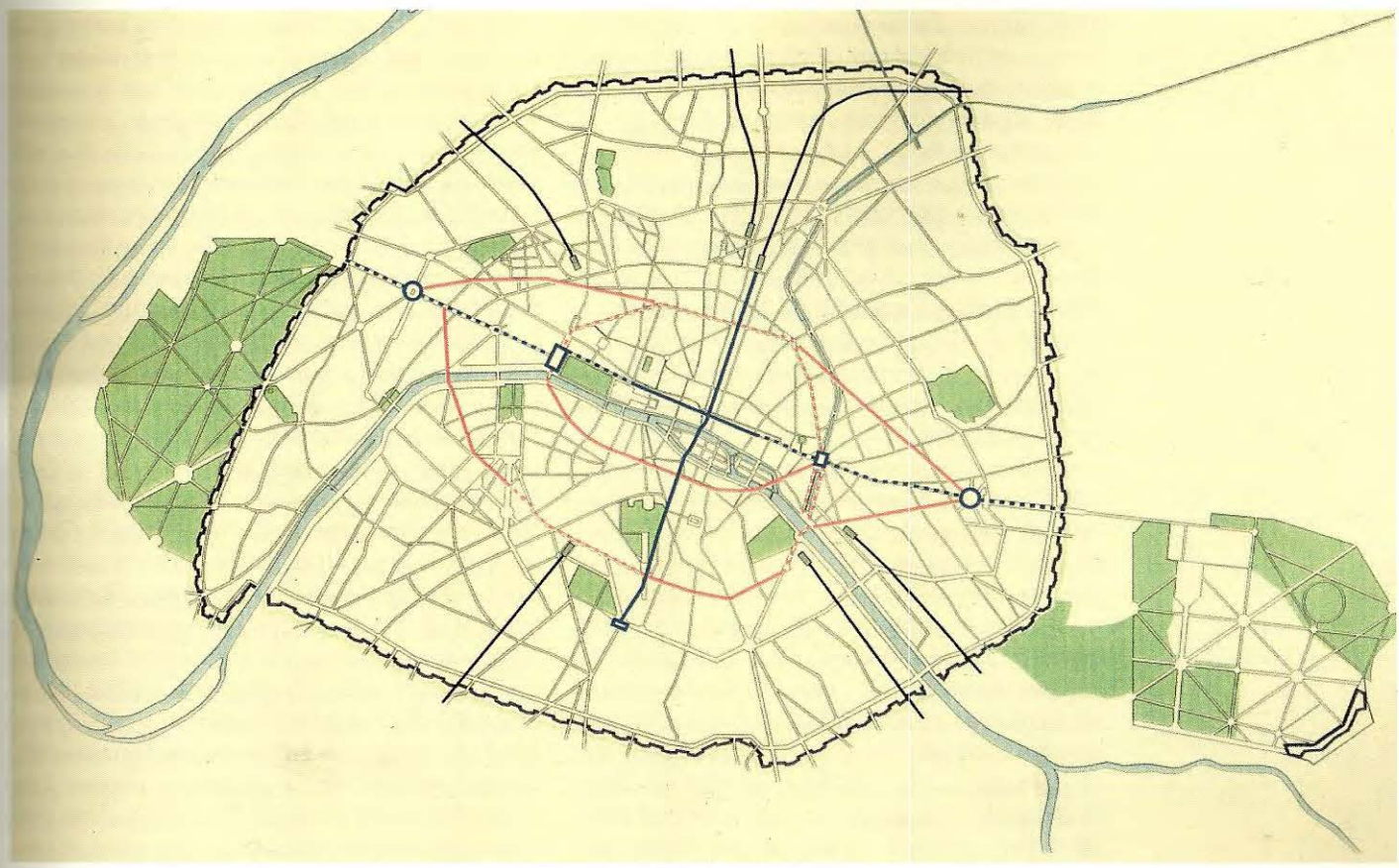

◁

PL. 24b
Trama majoră a orașului modern suprapusă peste cea a orașului medieval.
La trame majeure de la ville moderne superposée sur celle de la ville médiévale.

PL 24c
Planul general de "transformare a Parisului".
Le plan général de "transformation de Paris".

totuși, atât cât s-a reușit pe această linie, a fost suficient pentru a deschide definitiv capitalei o perspectivă europeană. De exemplu, actualele bulevarde Kogălniceanu și Regina Elisabeta, deci axul est-vest, au drept capăt de perspectivă Cotroceniul. Faptul că aceste propuneri de deschidere a unor axe de mari bulevarde s-au finalizat doar în perioada interbelică și chiar după cel de-al doilea război mondial, nu face decât să demonstreze viabilitatea lor pentru structura urbană (Pl.22-23). A existat, deci, o anume organizare logică în felul în care s-a intervenit în structura urbană, care are și meritul, printre altele, de a respecta principiul funcționării tramei stradale a orașului, aceste bulevarde fiind deschise pentru a capta rețeaua stradală preexistentă.

Această intervenție este prima care „uită" problema centralității de la Sf.Gheorghe Vechi. Acest fapt nu este de natură să ne surprindă, deoarece devine evident că orașul modern, orașul industrial își asumă desacralizarea orașului preexistent. Preludii ale acestui fenomen se fac simțite la noi încă în perioada fanariotă, acea augmentare a spațiilor publice în interiorul structurii urbane corespunzând de fapt unei anumite „laicizări" a gândirii filozofice occidentale a epocii, de care fanarioții înșiși nu erau străini. Dar acest proces continuă într-un ritm incomparabil mai alert pe parcursul secolului al XIX-lea. Să notăm un singur exemplu: Casa de Economii se construiește pe locul mănăstirii Sf.Ioan cel Mare. Un simbol mai agresiv al desacralizării decât casa banului în locul casei Domnului este greu de găsit!

În afară de aceste intervenții descrise prin tăierea marilor bulevarde, s-a petrecut, în paralel, și o modificare în interiorul structurii urbane. Apare, deci, o încercare de anulare, sau mai bine zis, de atenuare a iregularului, străzile rămânând de fapt aceleași, dar procedându-se la o corectare a țesutului stradal, la o aliniere și ordonare a fondului construit. Trebuie subliniat că intersecțiile din rețeaua stradală nu apar ca rezultat al unor dimensionări propriu-zise în funcție de necesitățile de trafic, ci apar efectiv ca reutilizare a vechilor maidane, care, deci, au capacitatea de a genera în structura orașului modern spații urbane pitorești, cu deosebirea că acum, în locul vechilor fântâni, apar benzinăriile! În același timp, se poate sesiza și o sensibilă modificare a raportului între spațiul construit și cel neconstruit (Pl.17, 22). Trebuie menționat, de asemenea, faptul că străpungerea orașului cu noi mari axe de circulație a fost mult facilitată de caracterul rarefiat al spațiului construit preexistent. Acest ultim aspect va influența pozitiv și asupra realizării acelor tipuri de legături care vor permite ulterior dezvoltarea noilor cartiere.

niens dans la capitale roumaine. Cependant tout ce qui a été conçu et réalisé dans ce sens a eu pour résultat l'ouverture de perspectives de type européen pour la capitale. Par exemple, la perspective ouverte par les boulevards actuels Kogălniceanu et Reine Elisabeta, donc l'axe est-ouest, est fermée par l'ensemble du monastère de Cotroceni. La finalisation de ces propos d'ouverture de nouveaux axes et boulevards pendant l'entre-deux-guerres, et même après la deuxième guerre mondiale, démontre qu'elles sont viables pour la structure urbaine (Pl.22-23). Il y a eu donc une certaine logique qui a dicté l'intervention sur la structure urbaine, intervention qui a aussi le mérite d'avoir, entre autres, respecté le principe d'une adéquation de la voirie existante; les boulevards qui ont été ouverts n'ont fait que la réutiliser.

Cette intervention sur le tissu urbain est la première qui ne prend pas comme centre géographique l'église Sf. Gheorghe Vechi. Cela n'a rien de surprenant, la ville moderne, c'est-à-dire la ville industrielle, doit assumer la désacralisation de la ville préexistante. On a pu voir les prémices de ce phénomène pendant la période phanariote, l'augmentation des espaces publics à l'intérieur de la structure urbaine correspondant en fait à une laïcisation de la pensée occidentale de l'époque, à laquelle même les phanariotes n'étaient pas étrangers. Mais ce processus se perpétue à un rythme accéléré tout au long du XIXème siècle. Nous n'en citerons qu'un seul exemple: La Caisse d'Epargne est construite à l'emplacement même du monastère Sf.Ioan cel Mare. La Maison de l'Argent à la place de la Maison de Dieu, c'est l'exemple le plus agressif de désacralisation que l'on puisse trouver!

A côté de ces interventions, liées à la réalisation des grands boulevards, on note parallèlement des modifications à l'intérieur même de la structure urbaine. On constate une tentative d'annuler ou, en tout cas, d'atténuer l'irrégularité du tissu urbain. Le tracé des rues reste le même, mais le tissu de la voirie subit des corrections, le bâti s'aligne et s'ordonne. Il faut cependant souligner que ce n'est pas le trafic qui a déterminé le dimensionnement des carrefours, mais plutôt le fait qu'ils ont été situés sur les anciens terrains vagues, qui ont donc l'avantage de faire surgir des espaces urbains pittoresques dans la structure de la ville, à cette différence près que les fontaines ont été remplacées par des pompes à essence! Dans le même temps on peut saisir une modification sensible du rapport espace bâti - espace libre (Pl.17, 22). Le percement des grands boulevards de la ville a été facilité par le caractère disséminé de l'espace construit préexistant. C'est cet aspect des choses qui va influencer de façon positive la réalisation de nou-

Nu putem uita aici lucrările de adâncire și regularizare a cursului Dâmboviței, care, în contextul epocii, pot fi și ele interpretate (chiar dacă numai parțial) ca reflex al metodelor de intervenție de tip haussmannian[57]. Aceste lucrări vor permite ulterior rezolvarea rețelei de canalizare a capitalei.

Pentru a conchide, se poate afirma că modul cel mai pregnant în care s-a petrecut modificarea structurii urbane poate fi descris în următorii termeni: în moștenirea iregularului, rețeaua de străzi și sistemul de parcelare dictează modul de ocupare în epoca modernă a spațiului prin volumul construit. Tocmai acest iregular rămâne ca un fel de moștenire, care generează atât caracterul organic al fondului construit, cât și caracterul eterogen al spațiului. Bucureștiul nu are acele deschideri mari, acele perspective pe care le posedă Parisul lui Haussmann. Monumentele importante - respectiv bisericile - se descoperă, în general, prin efectul surpriză (și doar în cazuri izolate prin efect de perspectivă) în interiorul structurii urbane. Acest aspect trebuie semnalat ca o particularitate esențială a orașului privit ca „un organism în funcțiune", dar mai ales sub raport estetic. Un caz sugestiv, atât în ceea ce privește corecturile realizate în țesutul stradal, cât și în încercarea de preluare, cu puține modificări, a moștenirii anterioare, se poate observa în vecinătatea intersecției străzilor Galați și Maria Rossetti, în zona bisericii Popa Petre (cercul numărul 6) (Pl.25). Ilustrativă, din acest punct de vedere, ar putea fi și restructurarea urbană care s-a realizat în zona bisericii Sf.Gheorghe Nou după incendiul din 1847, și care a dus aici la înființarea unei grădini publice și a unei rețele stradale asemănătoare cu cea din zilele noastre, suprapusă peste vechea rețea ale cărei urme mai sunt încă parțial vizibile[58].

Se înlocuiește aproape total arhitectura secolului al XVIII-lea cu o arhitectură de factură occidentală. Este o arhitectură care, în ansamblu, va purta o amprentă „eclectică", nuanțată fie de imixtiuni stilistice de tip clasicizant, fie romantic[59]. Acolo, însă, unde a existat un teren liber, s-au putut aplica mai complex modelele urbanismului occidental. Sugestivă în acest sens este zona rondului de la Coșbuc (vechiul cartier Grammont, proiectat în anul 1893 pe locul unei bălți asanate), care este cu totul altceva ca geometrie a planului, decât ceea ce s-a realizat anterior (Pl.26). A fost posibil aici ca intersecția să fie trasată mai hotărât și mai clar. Preocuparea pentru crearea unei rețele stradale eficiente și ordonat distribuite, odată cu renunțarea la individualizarea prin pitoresc în favoarea noilor deziderate ale orașului apar ca dominante (Pl.28, 29, 31, 32). Desigur că influențele haussmanniene nu și-au putut găsi un ecou în adoptarea regimului de înălțime al construcțiilor, din acest punct de vedere neexistând termen de comparație cu ceea

velles liaisons, permettant ultérieurement la création de nouveaux quartiers.

Il faut aussi citer ici les travaux de régularisation et d'approfondissement du lit de la rivière de Dâmbovița, travaux pouvant être interprétés (même si ce n'est qu'en partie) comme le réflexe des méthodes d'intervention haussmanniennes[57]. Ces travaux ont permis, après réalisation du réseau, de canaliser le cours de la rivière dans sa portion urbaine.

Pour conclure, on peut décrire les plus importantes modifications urbaines réalisées dans les termes suivants: dans les temps modernes, c'est la voirie et le cadastre parcellaire qui dictent les modalités d'occupation des sols par le bâti, dans le tissu urbain irrégulier. Cependant cet irrégulier constitue l'héritage qui définit le caractère organique du bâti et le caractère hétérogène de l'espace. Bucarest n'a pas les grandes ouvertures ni les perspectives du Paris d'Haussmann. Les monuments importants - les églises en particulier - provoquent un effet de surprise (et rarement un effet de perspective) à l'intérieur de la structure urbaine. Ceci mérite d'être signalé comme une particularité essentielle de la ville perçue comme lieu fonctionnel, aussi bien que sur le plan esthétique. Un exemple typique des corrections de la voirie, assorties de la tentative de préserver, avec des modifications minimes, l'héritage antérieur, est donné par le croisement des rues Galați et Maria Rosetti, notamment à proximité de l'église Popa Petre (cercle N°6) (Pl.25). Un autre exemple est fourni par la restructuration urbaine réalisée autour de l'église Sf.Gheorghe Nou après l'incendie de 1847, qui a abouti à la création d'un jardin public et à une voirie identique à l'actuelle, gardant des traces encore visibles de l'ancien réseau[58].

L'architecture du XVIIIème siècle est presque totalement remplacée par une architecture de style occidental, dont l'éclectisme nuancé est ouvert aux apports stylistiques du classicisme et du romantisme[59]. Dans les lieux où le terrain n'était pas déjà occupé, les modèles de l'urbanisme occidental ont pu être appliqués de manière plus complexe. Par exemple, la place circulaire située sur le parcours du Bd. G.Coșbuc (l'ancien quartier Grammont), conçue en 1893 sur l'emplacement assaini d'un ancien étang, a une géométrie plane entièrement différente des réalisations antérieures (Pl.26). Le carrefour a pu, dans ce cas, être tracé clairement, avec rigueur. La préoccupation dominante est de créer une voirie efficace et ordonnée; l'individualisation par le pittoresque laisse la place pour les nouveaux desiderata de la ville (Pl.28, 29, 31, 32). On ne retrouve pas d'échos haussmanniens en ce qui concerne le gabarit des constructions. Les maisons ne sont pas

Ovația bucureștenilor în fața Palatului Regal, la vestea proclamării Regatului, în ziua de 14 martie 1881.
Gravură pe lemn după R.Buths.
Ovations des bucarestois devant le Palais Royal à la nouvelle de la proclamation du Royaume, le 14 mars 1881.
Gravure sur bois d'après R.Buths.

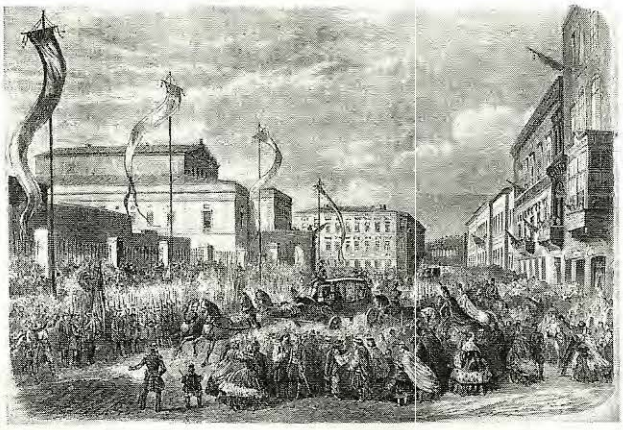

Calea Victoriei la 1862. Cortegiul domnitorului Alexandru Ioan Cuza la deschiderea Camerei.
Gravură pe lemn apărută în *„L'Illustration"* în 1862.
Calea Victoriei en 1862, au passage du cortège du Prince Régnant Alexandre Cuza. Gravure sur bois parue dans *„L'Illustration"* en 1862.

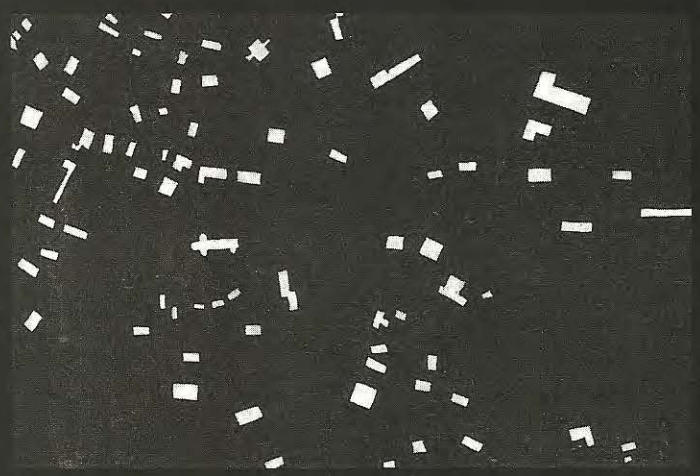

a

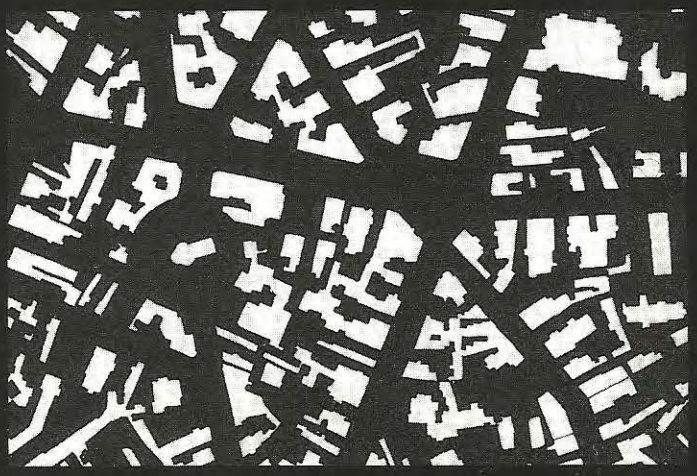

c

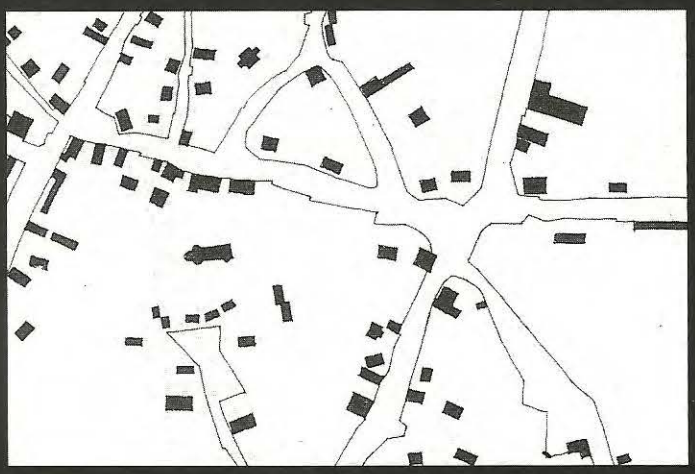

b

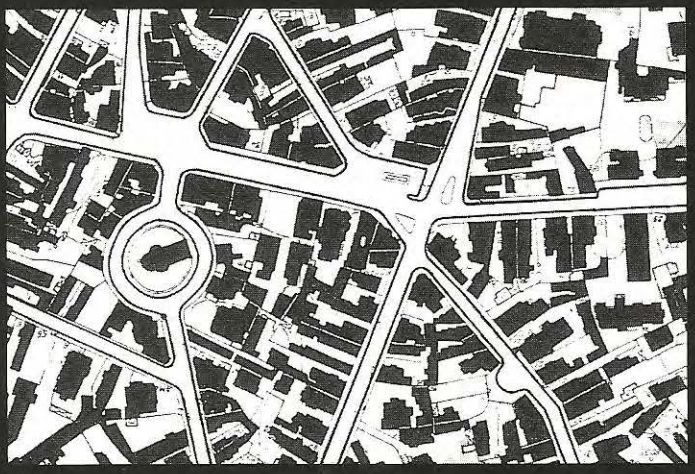

d

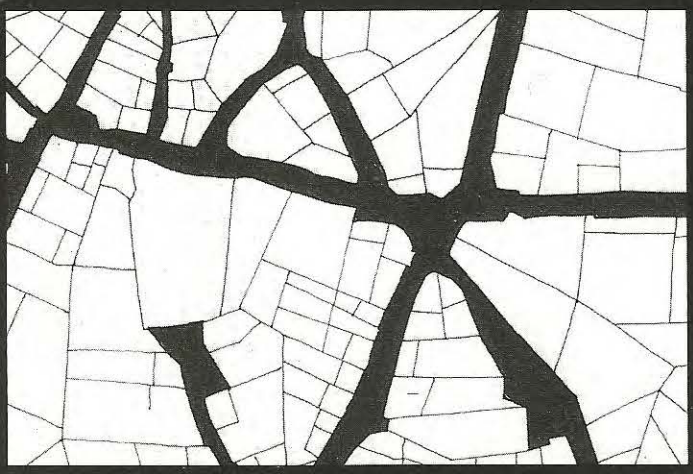

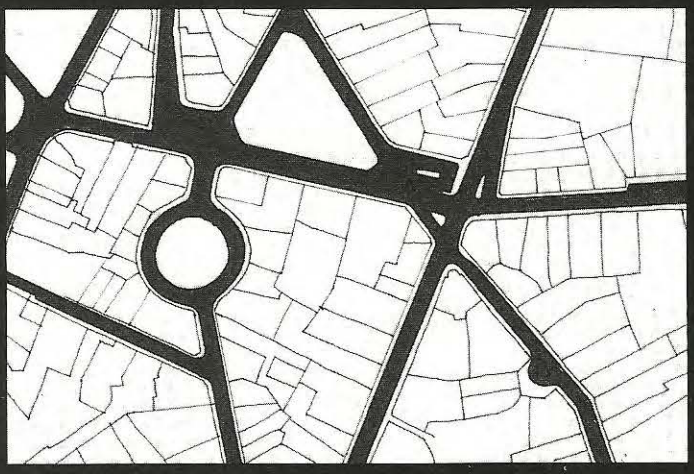

PL.25
Bucureştiul modern. Detaliu de sistematizare a zonei intersecţiei str. Maria Rosetti - str. Galaţi;
a.b. înainte de sistematizare;
c.d. după sistematizare.
Le Bucarest moderne. Détail de systématisation du croisement des rues Maria Rosetti et Galaţi;
a.b. avant la systématisation;
c.d. après la systématisation.

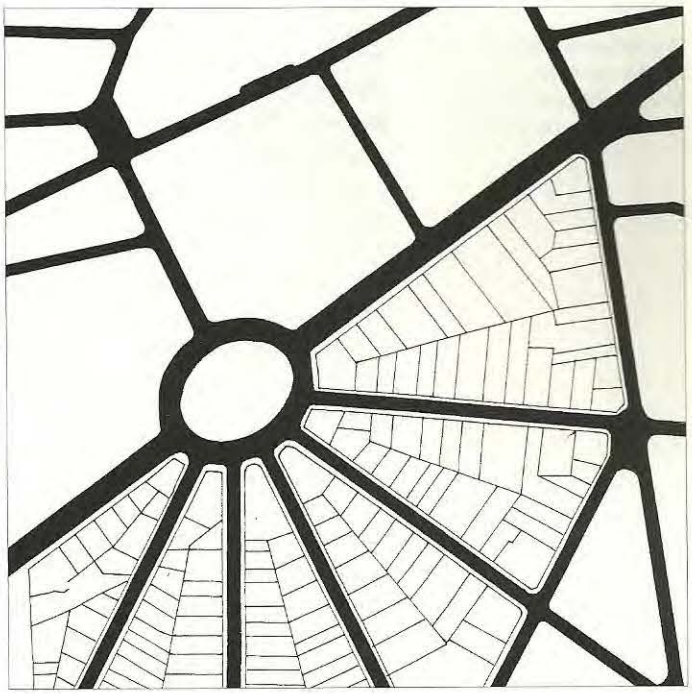

PL.26
Bucureştiul modern. Sistematizarea cartierului Grammont.
Le Bucarest moderne. La systématisation du quartier Grammont.

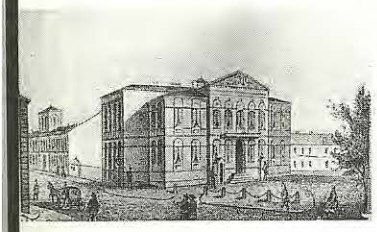

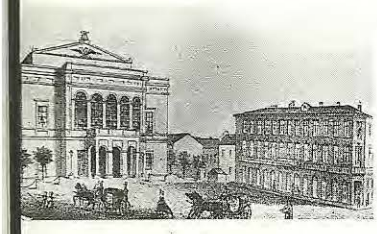

Palatul domnesc la 1866 (fosta casă Golescu). Litografie de J.R.Huber.
La résidence du Prince Régnant, vers 1866. Litho. par J.R.Huber.

Teatrul Național pe la 1866. Litografie de J.R.Huber.
Le Théâtre National de Bucarest, vers 1866. Litho. par J.R.Huber.

ce s-a realizat la Paris. În plus, nu toate casele sunt perfect aliniate, unele sunt retrase de la stradă, realitate care reflectă, printre altele, dificultatea cu care regulamentele de urbanism au pătruns în interiorul lotului. Și totuși, rezonanțe ale metodelor de intervenție proprii lui Haussmann s-au putut regăsi chiar și în studii mai ample privitoare la dezvoltarea orașului. Nu putem uita că în anul 1888 se inițiază studiul pentru primul plan de urbanism modern, ale cărui obiective sunt legate de circulație și de raportul acesteia cu teritoriul orașului. Atât studiile, cât și lucrările efective sunt dirijate de arhitectul român Grigore D.Cerchez. Inginer șef al orașului București în perioada respectivă, el studiase la Școala Centrală de Arte și Manufacturi din Paris (pe care o absolvă în anul 1873) și deci, cunoștea „transformarea Parisului".

Este interesant, însă, că în această perioadă, când s-a gândit și inițiat crearea marilor bulevarde, s-a construit totuși și pe vechea Cale a Mogoșoaiei (Calea Victoriei). Aici (sau în directă legătură), și nu pe marile bulevarde nou create, s-au construit edificiile reprezentative ale Regatului: Palatul Regal, Ateneul, Biblioteca Carol I, Casa de Economii și Consemnațiuni ș.a.m.d. Acest lucru se întâmplă tocmai datorită prestigiului și importanței câștigate de-a lungul vremurilor de Podul Mogoșoaiei, atribute care o fac de neabandonat. Interesant și demn de pus în evidență este faptul că toate aceste edificii preiau, în general, amplasamentele unor vechi mănăstiri: Ateneul se află pe locul Episcopiei de Râmnic, Cercul Militar pe locul Sărindarului, CEC-ul pe locul Sf.Ioan cel Mare. S-ar putea spune că vechile amplasamente au lăsat drept moștenire o garanție de reușită evoluției spațiului urban. În ansamblul său, traseul Căii Victoriei, sinuos, urmărind, de fapt, cornișa Dâmboviței, cu micile sale „alveole spațiale", poate fi descris, de fapt, ca o succesiune ritmată de spații în retragere de la axul străzii (Pl.27-28).

Un alt mod de occidentalizare a structurii urbane a constat în aplicarea modelului orașului grădină. Grădini au fost amenajate la București încă în timpul lui Mircea Ciobanu (1545-1554, 1558-1559). Pe la 1600 exista un corp de grădinari domnești, prin a căror strădanie grădina Curții Domnești a lui Matei Basarab trebuie să fi fost remarcabilă, de vreme ce doamna Elena își procura semințele de flori tocmai de la Brașov. Renumite au fost fost și grădinile domnești, mai ales în timpul lui Constantin Brâncoveanu, când erau îngrijite, se pare, de un grădinar șef străin de care ascultau douăzeci de grădinari. Era o grădină „foarte frumoasă, de formă pătrată și desenată după bunul gust italian", ne relatează secretarul domnesc, italianul Del Chiaro. Grădini aveau însă și boierii, cum era, ca să dăm

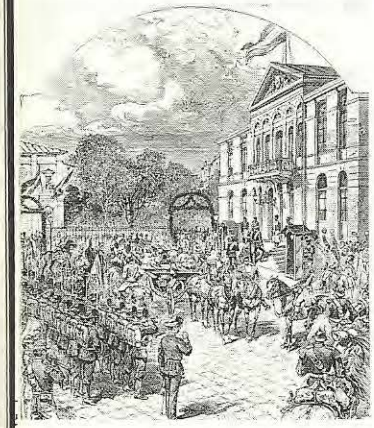

Sosirea țarului Alexandru II la palatul domnitorului Carol, în București, la 1877. Gravură în lemn după A.Ferdinandus.
Arrivée du Czar Alexandre II au palais du Prince Carol, à Bucarest, en 1877. Gravure sur bois d'après A.Ferdinandus.

alignées, certaines sont en retrait par rapport à la rue, ce qui reflète une difficulté à obtenir l'application d'un règlement d'urbanisme à l'intérieur des lots. Cependant, des résonances des méthodes d'intervention typiquement haussmanniennes ont pu être retrouvées dans des études plus vastes concernant le développement de la ville. On ne peut oublier que l'an 1888 marque le début de l'élaboration du premier plan moderne d'urbanisme, dont les objectifs étaient d'étudier la circulation dans ses rapports avec la ville. Etudes et travaux ont été dirigés par l'architecte roumain Grigore Cerchez. A l'époque ingénieur en chef de la ville de Bucarest, il était diplômé de l'Ecole Centrale des Arts et Manufactures de Paris en 1873, connaissant de ce fait la „transformation de Paris".

Il est intéressant de noter que pendant cette période de création des grands boulevards on a continué à construire dans l'ancienne Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei). C'est là, et non sur les nouveaux grands boulevards que se trouvent les édifices représentatifs des institutions du royaume: Le Palais Royal, l'Athénée Roumain, la Bibliothèque Carol Ier, la Caisse d'Epargne, etc. Ceci est lié au prestige et à l'importance acquise au cours des temps historiques par la Podul Mogoșoaiei, attributs qui empêchent toute désaffectation. Il est intéressant de noter que les emplacements de ces nouveaux édifices sont ceux d'anciens monastères: l'Athénée à la place de l'Evêché de Râmnic, la Maison de l'Armée sur l'emplacement du monastère Sărindar, la Caisse d'Epargne à la place de l'église Sf.Ioan cel Mare. On peut en déduire que les emplacements anciens laissent en héritage une garantie de réussite aux nouveaux espaces urbains. Le tracé sinueux de Calea Victoriei, qui suit la corniche de la Dâmbovița, avec ses petits „alvéoles spatiaux", peut être décrit comme étant une succession rythmée d'espaces en retrait par rapport à l'axe de la voie (Pl.27-28).

Une autre forme d'occidentalisation de la structure urbaine est représentée par l'application du modèle de la ville-jardin. Des jardins ont été aménagés à Bucarest déjà du temps de Mircea Ciobanul. Vers l'an 1600 à la Cour Princière de Bucarest il existait un corps de jardiniers. Le jardin de la Cour de Matei Basarab devait être remarquablement aménagé, et la princesse Elena se procurait des graines venant de Brașov, ville située à 170 kilomètres de Bucarest. Les jardins princiers de l'époque de Constantin Brâncoveanu étaient également renommés; ils étaient entretenus par un jardinier étranger, à la tête d'une équipe de 20 jardiniers. C'était „un très beau jardin carré, dessiné selon le bon goût italien", raconte le secrétaire princier italien Del Chiaro. Les *boyards* avaient aussi des jardins comme, pendant la deuxième moitié du XVIIIème

numai un exemplu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea „acea <<grădină englezească>> ce aparținea unui boier bătrân" (proprietate a familiei Dudescu[60]), vizitată în vara anului 1798 de Lady Craven. De fapt, „fiecare domn al Valahiei își aranja o grădină sau își făcea o vilă", notează pe la 1801 nobilul maghiar Vicențiu Bathyany[61].

Dar primele preocupări edilitare pentru amenajarea unor grădini și locuri de plimbare pentru marele public apar în epoca Regulamentului Organic. În timpul domniei lui Gheorghe Bibescu, arhitectul peisagist austriac Carl Friedrich Wilhelm Mayer primește însărcinarea să proiecteze Grădina Kiseleff, care - potrivit modei timpului - era împodobită și cu un lac cu romantice stânci artificiale[62].

După Revoluția de la 1848, în timpul domniei lui Barbu Știrbei (1849-1853), același Carl Friedrich Wilhelm Mayer începe realizarea proiectului „grădinii din centrul orașului", actualul parc Cișmigiu, pe locul căruia se întindea la acea dată o baltă urât mirositoare și care „era un focar de infecție în mijlocul orașului"[63]. Se introducea astfel în interiorul peisajului urban o întinsă zonă de agrement și de spațiu verde (Pl.29). Deși proiectată de un arhitect austriac în vocabular romantic[64], și apoi extinsă și transformată în anul 1910 de către arhitectul peisagist german Fr.Rebhuhn, în organizarea grădinii Cișmigiu se remarcă o puternică influență franceză. Aspectul final al Cișmigiului, cu combinația dintre somptuosul pateu rectangular cu cele două promenade drepte și micile alei cu traseu sinuos, care uneori urmăresc linia șerpuitoare a lacului, amintește în mod izbitor de „Jardin des Plantes" de la Paris (Pl.30).

Un alt tip de recepționare a influențelor occidentale, în special franceze, este oferit de parcul Carol și cartierul Inter, situate în zona Gării Filaret, prima gară a orașului, de unde, la 19/31 octombrie 1869, a pornit spre Giurgiu primul tren al Principatelor Unite. Parcul Carol - proiectat pentru Expoziția internațională din anul 1906 (pentru realizarea căruia a fost solicitat și arhitectul peisagist francez E.Redont) - oferă, prin intrarea din strada Mitropolit Nifon, o amplă perspectivă, care exploatează excelent potențialul zonei și în a cărui ambianță cartierul Inter - proiectat în aceeași perioadă pe latura sa vestică - se integrează perfect (Pl.31).

În schimb, la parcul Ioanid se poate constata o altă variantă de aplicare a principiilor orașului grădină (Pl.32). Vechiului maidan al lui Dumitru din planul Borroczyn (parcela mărginită de actualul bulevard Dacia și străzile: Polonă, Aurel Vlaicu și Dumbrava Roșie), este ocupat în anul 1913 cu un cartier de vile, grupate în jurul unui spațiu relativ vast (cca 1,5 ha), în care se organizează o grădină

siècle, „le <<jardin anglais>> appartenant à un vieux *boyard*" (propriété de la famille Dudescu)[60], que visite en 1768 Lady Craven. En fait "chaque prince de Valachie aménageait un jardin ou construisait un manoir", notait en 1801 Vincențiu Bathyany, noble hongrois[61].

Mais les premières préoccupations des édiles concernant les jardins publics et promenades apparaissent à l'époque du Règlement Organique. Sous le règne de George Bibescu, l'architecte et paysagiste autrichien Carl Friedrich Wilhelm Meyer reçoit l'ordre de dessiner le jardin Kiseleff, qui, selon la mode du temps, devait être décoré d'un étang et de rochers artificiels[62].

Après la Révolution de 1848, pendant le règne de Barbu Știrbei, le même Meyer commence la réalisation du „jardin du centre-ville", l'actuel jardin Cișmigiu, à l'emplacement d'une mare puante qui était „un foyer d'infection au centre de la ville"[63]. On introduisait ainsi une vaste zone d'agrément et d'espace vert dans le paysage urbain (Pl.29). Et bien que réalisé par un architecte autrichien, avec un vocabulaire architectural romantique[64], puis agrandi et transformé par l'architecte paysagiste allemand Fr. Rebhuhn, néanmoins on remarque une forte influence française dans la réalisation du jardin Cișmigiu. L'aspect final du jardin, avec son grand tapis vert rectangulaire bordé par deux promenades rectilignes et ses allées sinueuses, n'est pas sans rappeler le Jardin des Plantes de Paris (Pl.30).

Une autre façon de capter les influences occidentales, françaises notamment, nous est offerte par le jardin Carol et le quartier Inter, situés à proximité de la gare Filaret (la première gare de la ville et d'où est parti vers Giurgiu le premier train des Principautés Unies, le 19/31 octobre 1869). Créé pour l'Exposition Universelle de 1906 et réalisé par l'architecte français E.Redont, le jardin Carol nous propose - par l'entrée de la rue Mitropolit Nifon - une ample perspective. Cette entrée exploite très bien et intègre parfaitement, vers l'ouest, la perspective du quartier Inter, dont le projet de réalisation est contemporain à celui du jardin (Pl.31).

En revanche, le jardin Ioanid nous montre une possibilité différente d'application des principes de la ville-jardin (Pl.32). L'emplacement de l'ancien *maïdan* de Dumitru du plan de Borroczyn, c'est à dire la parcelle bordée par l'actuel boulevard Dacia et les rues Polonă, Aurel Vlaicu et Dumbrava Roșie, est occupé d'un quartier de villas groupées autour d'un espace relativement vaste, d'environ 1,5 ha, où s'organise un jardin public caractérisé par le tracé sinueux de ses allées et par une végétation de formes et dimensions variées[65].

Parcul Cișmigiu, perspectivă spre Arhivele Statului (imagine de la 1940).
Le parc Cișmigiu, vue vers les Archives de l'Etat (image de 1940).

Jardin des Plantes, Paris (imagine de la 1992).
Jardin des Plantes, Paris (image de 1992).

PL.27
București. Calea Victoriei (înainte de sistematizare).
Bucarest. La Calea Victoriei (avant la systématisation).

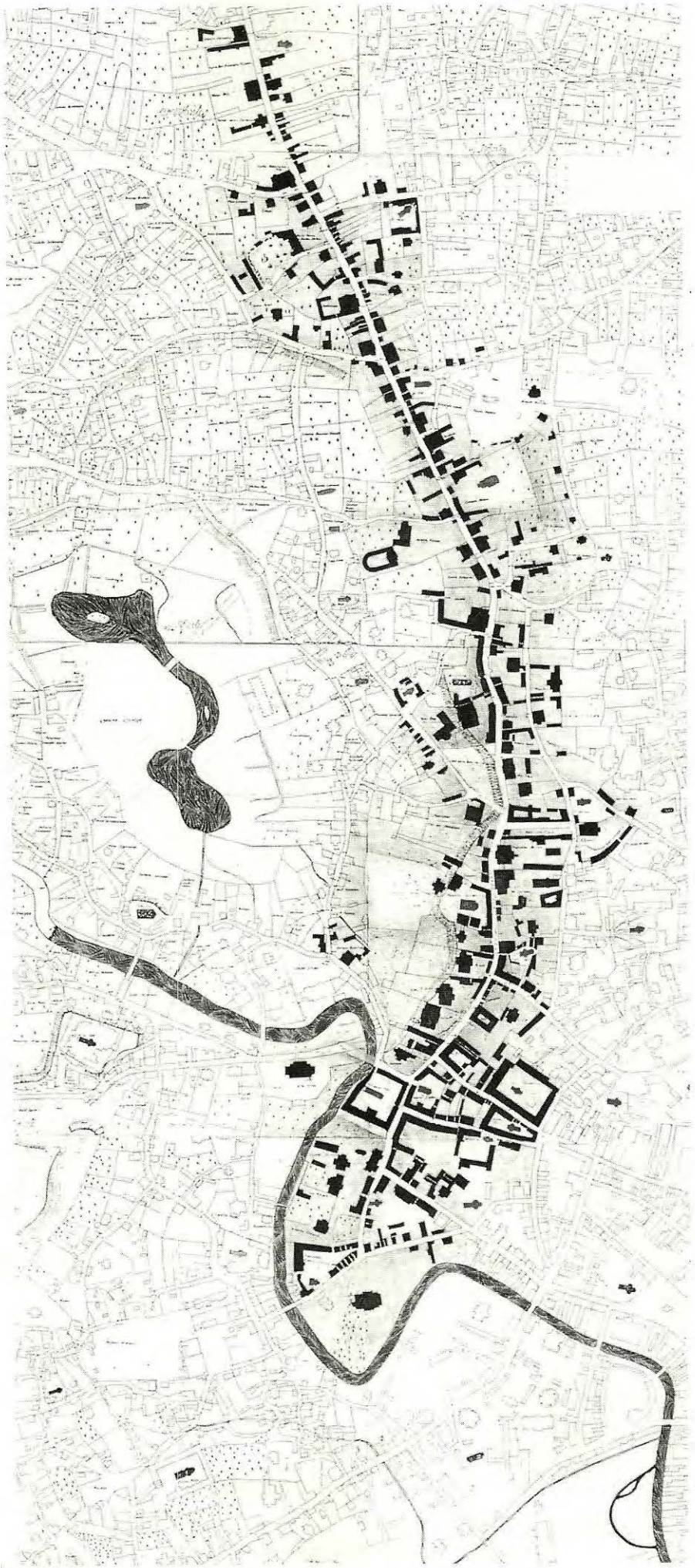

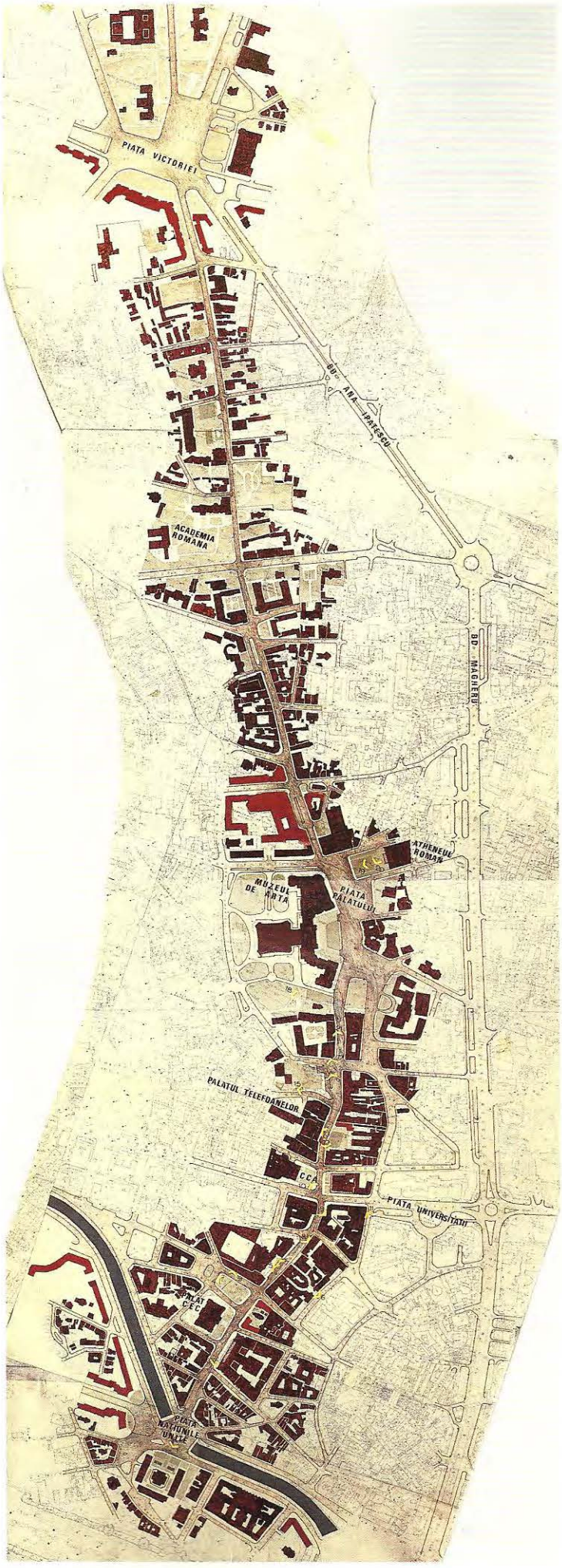

PL.28
Bucureștiul modern. Calea Victoriei (după sistematizare).
Le Bucarest moderne. La Calea Victoriei (après la systématisation).

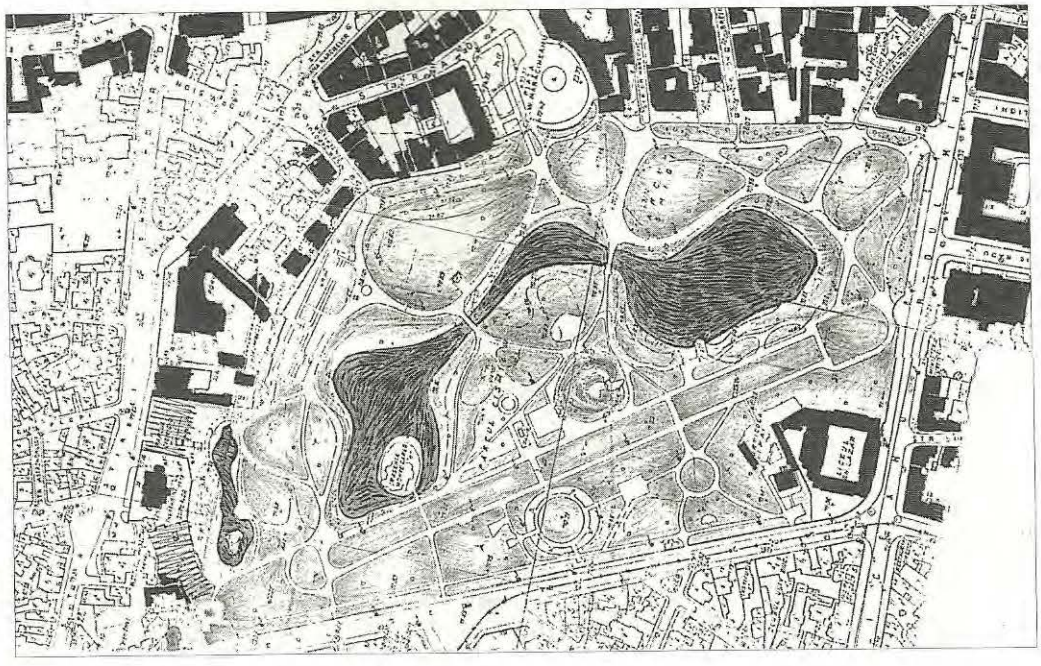

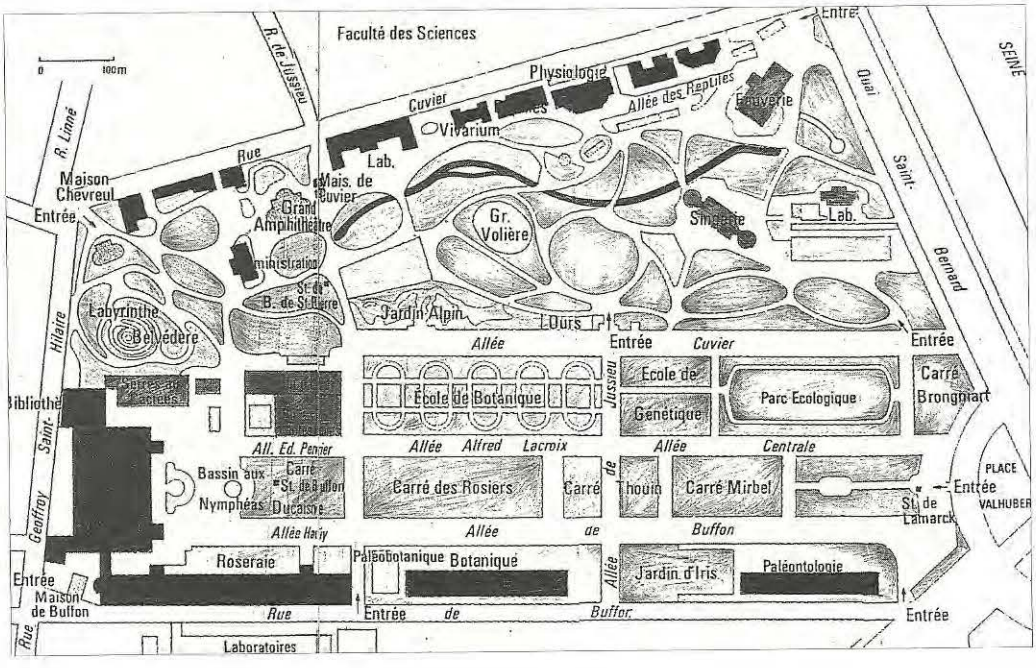

PL.29
Bucureștiul modern. Parcul Cișmigiu.
Le Bucarest moderne. Le parc du Cișmigiu.

PL.30
Paris. Jardin des Plantes.

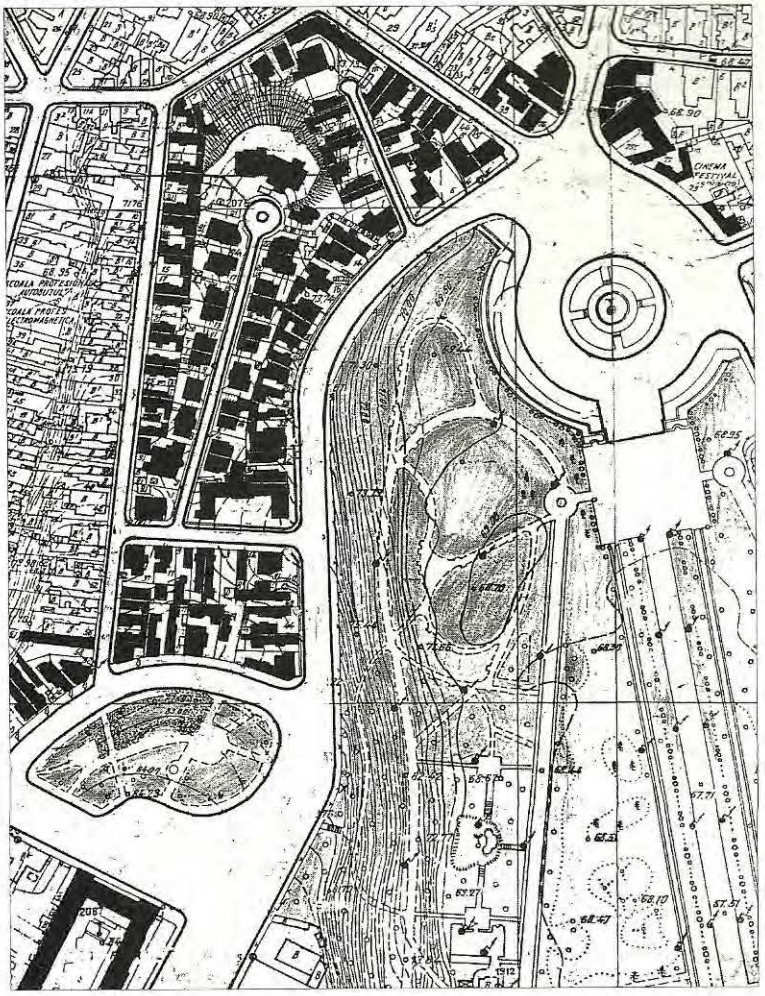

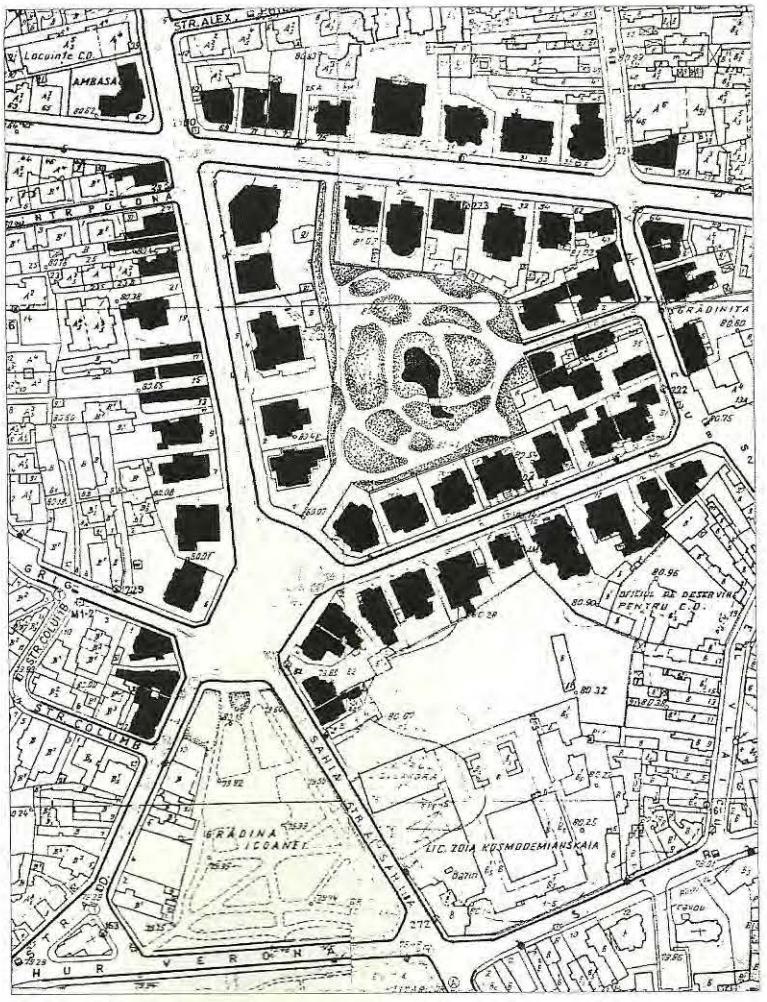

PL.31
Bucureștiul modern. Sistematizarea cartierului Inter.
Le Bucarest moderne. La systématisation du quartier Inter.

PL.32
Bucureștiul modern. Zona Grădina Ioanid.
Le Bucarest moderne. La zone du Jardin Ioanid.

Calea Victoriei - Piața Teatrului Național (imagine de la începutul secolului).
La Calea Victoriei - La Place du Théâtre National (image du début du siècle).

publică, caracterizată prin traseul sinuos al aleilor și printr-o vegetație variată ca dimensiune și formă[65].

Perioada interbelică, „perioada primei generații libere pentru creație" (M. Eliade), a reușit și prin arhitectură să puncteze în mod fericit un moment unic în istoria modernă. Este incontestabil că, în ansamblul său, arhitectura dintre cele două războaie mondiale poate fi inclusă în registrul adevăratelor valori, ea reușind să confere o notă de monumentalitate orașului, dar fără să devieze spre gigantismul agresiv care a marcat ireversibil orașul în epoca „socialismului multilateral dezvoltat". Emblematice pentru viziunea arhitecturală a acelei generații sunt, printre altele, ansamblurile Aro și Hotel Ambasador.

Integrarea naturală a unor civilizații și culturi urbane succesive fac din București un oraș de referință pentru spațiul sud-est european. Pentru arhitecți se poate afirma că o confruntare cu orașul devine o confruntare cu ei înșiși. „Bucureștiul este menit să ne verifice posibilitățile de creație, de configurare, de afirmare spirituală. Îl putem urî, îl putem disprețui, îl putem compătimi. El își păstrează funcțiunea, orice am crede noi și urmașii noștri despre el. Pentru simplul motiv că Bucureștiul a fost ales de un păstor cunoscător al semnelor, să fie *centrul*. Și aici, unde se dau atâtea bătălii vom afla într-o zi cine putem fi"[66].

L'entre-deux-guerres est „l'époque de la première génération créant librement" (Mircea Eliade); elle a réussi, à travers l'architecture, à marquer un moment unique dans notre histoire moderne. Il est incontestable que, dans son ensemble, l'architecture de cette période peut être incluse dans le registre des vraies valeurs, offrant à la ville une note monumentale, sans tomber dans le gigantisme agressif qui a marqué la cité à l'époque du „socialisme multilatéralement développé". Les ensembles Aro et Hôtel Ambassador, entre autres, sont emblématiques de la vision architecturale de la génération en question.

L'intégration naturelle des civilisations et cultures urbaines successives fait de Bucarest une ville de référence pour l'espace sud-est européen. En ce qui concerne les architectes, on peut affirmer qu'une confrontation avec la ville devient une confrontation avec eux-mêmes. "Bucarest est destiné à nous permettre de vérifier notre force de création, de configuration et d'affirmation spirituelle... On peut le haïr, le mépriser, le plaindre. Il garde sa fonction, malgré ce que nous-mêmes ou nos successeurs pouvons en penser, pour la simple raison que Bucarest a été choisi par un berger, connaisseur des signes, pour être *le centre*. C'est ici, où on se livre à tant de combats, qu'un jour nous apprendrons qui nous pouvons être"[66].

1. Pierre MERLIN, *Morphologie urbaine et parcellaire*, Saint-Denis, 1988.
2. Pierre LAVEDAN, Jeanne HUGUENAY, *Histoire de l'urbanisme. L'urbanisme au Moyen Age*, Paris, 1974.
3. Nicolae IORGA, *Byzance après Byzance*, București, 1935.
4. Constantin C.GIURESCU, *Istoria Bucureștilor*, București, 1979, p.214-217.
5. *Planul Bucureștului. Ridikat, tras chi publicat din porunka prea înăltzatului Domn Stăpînitor Barbu Știrbeiu. V. V. de maior baron Rudolf Artur Borroczyn.* București, 1852. Planul, "lucrat la scara 1/1000 din stânjenul natural" (1 stânjen=1,9665m), se află la Biblioteca Academiei.
6. George Matei CANTACUZINO, Octav DOICESCU, *Simetria. Caiete de artă critică 5*, București, 1943, p.15-20.
7. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.42.
8. Mircea ELIADE, *Profetism românesc*, vol.2: *România în eternitate*, București, 1990, p.86.
9. Renée Paule GUILLOT, *Les cités sacrées*, Saint-Amaud (Cher), 1989, p.11; Mircea ELIADE, *Sacrul și profanul*, București, 1992, p.52.
10. Arnold TOYNBEE, *Orașe în mișcare*, București, 1979, p.207.
11. Michel SERRES, *Rome. Le livre de la fondation*, Paris, 1983, p.47.
12. Florentina CĂZAN, *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, București, 1990, p.167-221; vezi și Tahsin GEMIL, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, 1991.
13. Vezi, de exemplu, pentru secolul al IV-lea e.n.: U.NÄSMAN, *Glas och handel i sen romersktid och folkvandringstid. En studie kring glas fran Eketorp-II*, Uppsala, 1984, p.156 harta 3, p.157 harta 4, p.158 harta 5, p.159 harta 6, p.160 harta 7.
14. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.48.
15. Pitești este reședință domnească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, orașul fiind atestat documentar în anul 1388: Eugenia GRECEANU, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, 1982, p.26-28.
16. Nicolae IORGA, *Point de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age* (conferință susținută la Sorbona), Paris, 1926.
17. Florin GEORGESCU (sub redacția), *Istoria orașului București*, București, 1965, vol.1, p.98.
18. *Ibidem*, p.102.
19. Veniamin NICOLAE, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, București, 1982, p.84-86; 97-98; 50-59; 39-44; 88-92; Nicolae STOICESCU, *Matei Basarab*, București, 1988,

1. Pierre MERLIN, *Morphologie urbaine et parcellaire*, Saint-Denis, 1988.
2. Pierre LAVEDAN, Jeanne HUGUENAY, *Histoire de l'urbanisme. L'urbanisme au Moyen Age*, Paris, 1974.
3. Nicolae IORGA, *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1935.
4. Constantin C.GIURESCU, *Istoria Bucureștilor* [*L'histoire de Bucarest*], Bucarest, 1979, pp.214-217.
5. *Planul Bucureștului. Ridikat, tras chi publicat din porunka prea înăltzatului Domn Stăpînitor Barbu Știrbeiu. V. V. de maior baron Rudolf Artur Borroczyn* [*Le plan de Bucarest. Levé, dessiné et publié à l'ordre du très honorable Prince Régnant Barbu Știrbeiu. V.V. par le commandant baron Rudolf Artur Borroczyn*], Bucarest, 1852. Le plan, "dessiné à l'échelle 1/1000 de la mesure naturelle" (1 mesure=1,9665m), se trouve à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine.
6. George Matei CANTACUZINO, Octav DOICESCU, *Simetria. Caiete de artă critică* [*La symétrie. Cahiers d'art critique*] *5*, Bucarest, 1943, pp.15-20.
7. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.42.
8. Mircea ELIADE, *Profetism românesc*, vol.2: *România în eternitate* [*Prophétisme roumain*, IIème vol.: *La Roumanie dans l'éternité*], Bucarest, 1990, p.86.
9. Renée Paule GUILLOT, *Les cités sacrées*, Saint-Amaud (Cher) 1989, p.11; Mircea ELIADE, *Sacrul și profanul* [*Le sacré et le profane*], Bucarest, 1992, p.52.
10. Arnold TOYNBEE, *Orașe în mișcare* [*Villes en mouvement*], Bucarest, 1979, p.207.
11. Michel SERRES, *Rome. Le livre de la fondation*, Paris, 1983, p.47.
12. Florentina CĂZAN, *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi* [*Les croisades. Moments de confluence entre deux civilisations et cultures*], Bucarest, 1990, pp.167-221; voir aussi Tahsin GEMIL, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI* [*Les Roumains et les Ottomans aux XIVème-XVème siècles*], Bucarest, 1991.
13. Voir, par exemple, pour le IVème siècle a.J.-C.: U.NÄSMAN, *Glas och handel i sen romersktid och folkvandringstid. En studie kring glas fran Eketorp-II*, Upsal, 1984, p.156 carte 3, p.157 carte 4, p.158 carte 5, p.159 carte 6, p.160 carte 7.
14. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.48.
15. Pitești est résidence princière depuis la deuxième moitié du XVIème siècle; la ville a été attestée dès 1388: Eugenia GRECEANU, *Ansamblul urban medieval Pitești* [*L'ensemble urbain médiéval de Pitești*], Bucarest, 1982, pp.26-28.

NOTE
NOTES

Calea Victoriei spre Bd. Regina Elisabeta și imobilul Gesckoff (imagine de la începutul secolului).
La Calea Victoriei vers le Boulevard Reine Elisabeta et l'immeuble Gesckoff (image du début du siècle).

p.94-125; la p.98 lista celor 30 de ctitorii ale lui Matei Basarab, p.102 ctitoriile în afara hotarelor țării.

20. Dana Sorana HARHOIU, *Ansamblul rezidențial de la Pașcani-Ilfov (o analiză de arhitectură ambientală)*, în "*Revista Monumentelor Istorice*" *1/1990*, București, 1990, p.36.

21. Roland BARTHES, *Sémiologie et urbanisme: L'aventure sémiologique*, Paris, 1985, p.270.

22. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.303.

23. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.301.

24. Fernand BRAUDEL, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVème-XVIIIème siècles*, vol.1*: Les structures du quotidien, le possible et l'impossible*, Paris, 1979, p.428.

25. Enrico GUIDONI, *La ville européenne, formation et signification du quatrième au onzième siècle*, Paris, 1984, p.20.

26. Françoise CHOAY, *La règle et le modèle*, Paris, 1980, p.10.

27. Mircea ELIADE, *op.cit.*, p.41.

28. Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, *Dictionnaire des Symboles*, Paris, 1973, p.302.

29. Pentru datarea bisericilor: G.I.IONNESCU-GION, *Istoria Bucurescilor*, București, 1899, p.171.

30. Asupra rezultatelor cercetărilor arheologice efectuate, între altele, la Radu Vodă, Mihai Vodă, Curtea Veche, Sf.Gheorghe Vechi, și care au dus la dezvelirea unor edificii de cult mai vechi de a doua jumătate a secolului al XVI-lea: Ion I.IONAȘCU, *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, București, 1959. Deși rezultatele au fost atunci negative, se impune o reluare a acestor cercetări, folosind metodologia și tehnica de cercetare arheologică a acestui sfârșit de mileniu. Că lucrurile stau așa o demonstrează cercetările atente efectuate în anii '60 la biserica Sf.Gheorghe Nou, unde s-a putut descoperi, sub biserica actuală, un alt edificiu de cult databil la mijlocul secolului al XV-lea: Panait P.PANAIT, *Începuturile orașului București în lumina cercetărilor arheologice*, în *"Materiale de istorie și muzeografie" V*, București, 1968, p.23. Pline de surprize se vor dovedi rezultatele cercetărilor de la Sf.Gheorghe Vechi...

31. Asupra rolului lui Matei Basarab în dezvoltarea Bucureștiului: Petre DACHE, *Considerații privind dezvoltarea Bucureștiului în vremea lui Matei Basarab: Matei Basarab și București*, București, 1988, p.23-28; v. și nota 19.

32. Nicolae STOICESCU, *Constantin Șerban*, București, 1990, p.48.

33. Marcel RONCAYOLO, *La ville et ses territoires*, Paris, 1990, p.96.

16. Nicolae IORGA, *Point de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age* (conférence presentée à la Sorbonne), Paris, 1926.

17. Florian GEORGESCU (sous la rédaction de), *Istoria orașului București* [*L'histoire de la ville de Bucarest*], Bucarest, 1965, Ier vol., p.98.

18. *Ibidem*, p.102.

19. Veniamin NICOLAE, *Ctitoriile lui Matei Basarab* [*Les fondations de Matei Basarab*], Bucarest, 1982, pp.84-86; 97-98; 50-59; 39-44; 88-92; Nicolae STOICESCU, *Matei Basarab*, Bucarest, 1988, pp.94-125; à la p.98 la liste des 30 fondations de Matei Basarab, p.102 les fondations en dehors des frontières du pays.

20. Dana Sorana HARHOIU, *Ansamblul rezidențial de la Pașcani-Ilfov (o analiză de arhitectură ambientală)*, [*L'ensemble résidentiel de Pașcani-Ilfov (une analyse d'architecture d'ambiance)*], in "*Revista Monumentelor Istorice*" *1/1990*, Bucarest, 1990, p.36.

21. Roland BARTHES, *Sémiologie et urbanisme: L'aventure sémiologique*, Paris, 1985, p.270.

22. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.303.

23. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.301.

24. Fernand BRAUDEL, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVème-XVIIIème siècles*, Ier vol.: *Les structures du quotidien, le possible et l'impossible*, Paris, 1979, p.428.

25. Enrico GUIDONI, *La ville européenne, formation et signification du quatrième au onzième siècle*, Paris, 1984, p.20.

26. Françoise CHOAY, *La règle et le modèle*, Paris, 1980, p.10.

27. Mircea ELIADE, *op.cit.*, p.41.

28. Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, *Dictionnaire des Symboles*, Paris, 1973, p.302.

29. Pour la date de fondation des églises: G.I.IONNESCU-GION, *Istoria Bucurescilor* [*L'histoire de Bucarest*], Bucarest, 1899, p.171.

30. En ce qui concerne les résultats des recherches archéologiques réalisées à Radu Vodă, Mihai Vodă, Curtea Veche, Sf.Gheorghe Vechi, et qui ont conduit à la découverte des églises antérieures à la deuxième moitié du XVIème siècle: Ion I.IONAȘCU, *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice* [*Le Bucarest d'antan à la lumière des fouilles archéologiques*], Bucarest, 1959. Quoique les résultats aient été alors négatifs, la reprise des fouilles s'impose, en utilisant la méthodologie et la technique de la recherche archéologique actuelle. Les recherches attentives exécutées dans les années '60 à l'église Sf.Gheorghe Nou ont permis de découvrir, sous

34. Wolfgang MÜLLER, *Die heilige Stadt*, Stuttgart, 1961, p.57 și fig.8/a-b.
35. Antonio STÄUBLE, *Ville réelle, ville idéale et ville utopique dans la littérature italienne de la Renaissance*, în vol. *L'homme dans la ville*, Lausanne, 1984, p.17-43.
36. *Dizionario Enciclopedico di Architettura e Urbanistica*, Roma, 1968, p.333.
37. V. și Răzvan THEODORESCU, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, vol.1, București, 1987, p.18, 29.
38. În legătură cu tratatul lui Filarete: Antonio di PIERO AVELINO known as FILARETE, *Treatise on Architecture*, New Haven - Londra, 1965, p.25 (II, 12-13); v. și Françoise CHOAY, *op.cit.*, p.212.
39. Ștefan IONESCU, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, 1981.
40. Gheorghe CRUTZESCU, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, București, 1987.
41. Constantin BĂLĂCEANU-STOLNICI, *Cele trei săgeți. Saga Bălăcenilor*, București, 1990, p.76.
42. Grigore G.TOCILESCU, Christea N.ȚAPU, *Materialuri folcloristice*, vol.1, București, 1980, p.129.
43. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.208.
44. *Ibidem*, p.206.
45. Această hotărnicie a orașului nu s-a păstrat; ea este cunoscută din pitacul din 19.07.1784 al lui Mihail Șuțu. Asupra dificultăților respectării acestor hotărnicii și a celor care au urmat: *ibidem*, p.207; alte hotărnicii au fost făcute sub Mircea Ciobanul sau Matei Basarab, dar datele pe care le avem asupra lor sunt incomplete: Petre DACHE, *op.cit.*, p.24.
46. Ion GHICA, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, 1976;Victor BILCIURESCU, *București și bucureștene de ieri și de azi*, București, 1945, p.32 și tot aici: "se întâmpla însă ca vreo ploaie picată pe nepregătite să spargă petrecerile, maidanele devenind iarăși pentru o perioadă de vreme mlaștini, în care larma comediilor s-o întreție o altă muzică, accea a țânțarilor provocatori de malarie".
47. Lazăr ȘEINEANU,*Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1900.
48. Recent, asupra acestui tip de arhitectură v. și *La maison turque. Bulletin d'Informations Architecturales 94* (supliment), Paris, 1985.
49. Neagu DJUVARA, *Les pays roumains entre Orient et Occident. Les principautés danubiennes au début du XIXème siècle*, Paris, 1989, p.308: „Caracteristica principală a domniei primilor domni pământeni va fi accelerarea procesului de occidentalizare. Un număr tot mai mare de tineri, boieri sau burghezi, vor studia în străinătate, în

l'église actuelle, un autre édifice remontant au milieu du XVème siècle: Panait P.PANAIT, *Începuturile orașului București în lumina cercetărilor arheologice*, [*Les origines de la ville de Bucarest à la lumière des fouilles archéologiques*], in *"Materiale de istorie și muzeografie" V*, Bucarest, 1968, p.23.Les résultats des recherches à Sf.Gheorghe Vechi pourraient aussi offrir des surprises.
31. En ce qui concerne le rôle de Matei Basarab dans le développement de Bucarest: Petre DACHE, *Considerații privind dezvoltarea Bucureștiului în vremea lui Matei Basarab: Matei Basarab și București* [*Considérations sur le développement de Bucarest durant le règne de Matei Basarab. Matei Basarab et la ville de Bucarest*], Bucarest, 1988, pp.23-28; voir aussi note 19.
32. Nicolae STOICESCU, *Constantin Șerban*, Bucarest, 1990, p.48.
33. Marcel RONCAYOLO, *La ville et ses territoires*, Paris, 1990, p.96.
34. Werner MÜLLER, *Die heilige Stadt*, Stuttgart, 1961, p.57 et fig.8/a-b.
35. Antonio STÄUBLE, *Ville réelle, ville idéale et ville utopique dans la littérature italienne de la Renaissance*, in *L'homme dans la ville*, Lausanne, 1984, pp.17-43.
36. *Dizionario Enciclopedico di Architettura e Urbanistica*, Rome, 1968, p.333.
37. Voir aussi Răzvan THEODORESCU, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)* [*La civilisation des Roumains entre mediéval et moderne. L'horizon de l'image (1550-1800)*], Ier vol., Bucarest, 1987, p.18, 29.
38. En ce qui concerne le traité de Filarete: Antonio di PIERO AVELINO known as FILARETE, *Treatise on Architecture*, New Haven - Londres, 1965, p.25 (II, 12-13); voir aussi Françoise CHOAY, *op.cit.*, p.212.
39. Ștefan IONESCU, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală* [*L'Epoque de Brâncoveanu. Dimensions politiques. Finalité culturelle*], Cluj-Napoca, 1981.
40. Gheorghe CRUTZESCU, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi* [*Podul Mogoșoaiei. L'histoire d'une rue*], Bucarest, 1987.
41. Constantin BĂLĂCEANU-STOLNICI, *Cele trei săgeți. Saga Bălăcenilor* [*Les trois traits. La saga de la famille Bălăceanu*], Bucarest, 1990, p.76.
42. Grigore G.TOCILESCU, Christea N.ȚAPU, *Materialuri folcloristice* [*Documents folkloriques*], Ier vol., Bucarest, 1980-1981, p.129.
43. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.208.
44. *Ibidem*, p.206.

Calea Victoriei în fața hotelului Imperial (imagine de la 1900).
La Calea Victoriei devant l'hôtel Impérial (image de 1900).

Italia, Germania, și, mai cu seamă, în Franța. Influența franceză, nu numai asupra ideilor politice, asupra dreptului, asupra literaturii și chiar asupra limbii, este preponderentă - de fapt, cvasiexclusivă. [...] De la Lisabona la Petersburg, de la Stockholm la Atena, moravurile, instituțiile, gândirea, limba au suferit, pretutindeni, mari transformări provocate de pătrunderea modelului francez. Însă nicăieri în Europa influența franceză nu va fi fost mai adâncă și mai durabilă decât în țările române. [...] legătura românilor cu Franța a fost „un caz pasional". Aidoma omului care-i gata să se înăbușe într-o încăpere fără aer, românul, după veacuri de izolare, era ca năucit, ca amețit de aerul proaspăt, când ferestrele s-au deschis pentru el către Occident."

50. V. și Cornel I.SCAFEȘ, Vladimir ZODIAN, *Grigore al IV-lea Ghica*, București, 1986.

51. Neagu DJUVARA, *op.cit.*, p.108.

52. Dana Sorana HARHOIU, *op.cit.*; v. și Anastasie IORDACHE, *Principii Ghica. O familie domnitoare din istoria României*, București, 1990.

53. Neagu DJUVARA, *loc. cit.*

54. Opera de occidentalizare rapidă inițiată de Bibescu a fost obiectul admirației unor călători străini, ca, de exemplu, H.Desprez (..."în fiecare zi capitala Valahiei se dezbracă de caracterul său oriental pentru a lua aspectul orașelor din occident.") sau Profirie Uspenschi, în: Nicolae IORGA, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981; despre unele atribute arhitecturale ale acestei occidentalizări: Monica MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *Romantismul în arhitectură*, București, 1990, p.136-152.

55. Vezi nota 49.

56. Jean des CARS, Pierre PINON, *Paris Haussmann: "Le pari d'Haussmann"*, Paris, 1991, p.181; Eugène HÉNARD, *Etudes sur les transformations de Paris et autres écrits sur l'urbanisme*, Paris, 1982.

57. În termeni cronologici, inițierea lucrărilor de asanare și adâncire a albiei Dâmboviței are loc însă mai devreme, în timpul Regulamentului Organic, când s-a încercat și asanarea lacurilor Colentinei: Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.99; George POTRA, *Istoria Bucureștilor*, București, 1981, p.177.

58. Nicolae IORGA, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, p.281; Andrei PĂNOIU, *Note inedite pe marginea incendiului Bucureștiului din anul 1847*, în *"Arhitectura" 2/1985*, București, p.37-38; Paul PETRESCU, *Cartiere bucureștene cu locuințe vechi*, în *"Materiale de istorie și muzeografie" VIII*, București, 1971.

59. Monica MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *op.cit.*, p.176-177.

60. Virgil CÂNDEA, *Stolnicul între contemporani*,

45. Cette délimitation de la ville n'existe plus; elle est connue grâce à l'arrêt du 19.07.1784 signé par le prince Mihai Șuțu. Pour les difficultés de faire respecter ces délimitations et les suivantes: *ibidem*, p.207; d'autres délimitations ont été faites sous les règnes de Mircea Ciobanul et Matei Basarab, mais les informations sur celles-ci sont incomplètes: Petre DACHE, *op.cit.*, p.24.

46. Ion GHICA, *Scrisori către V. Alecsandri* [*Lettres à V. Alecsandri*], Bucarest, 1976; Victor BILCIURESCU, *București și bucureștene de ieri și de azi* [*Bucarest et histoires bucarestoises d'hier et d'aujourd'hui*], Bucarest, 1945, p.32, et toujours ici: "S'il vient à pleuvoir par hasard, troublant les fêtes, les *maïdans* se transforment de nouveau pour quelque temps en marécages, où la musique des comédies est remplacée par une autre, celle des moustiques qui provoquent la malaria."

47. Lazăr ȘEINEANU, *Influența orientală asupra limbii și culturii române* [*L'influence orientale dans la langue et la culture roumaine*], Bucarest, 1900.

48. Récemment, sur ce type d'architecture voir aussi: *La maison turque. Bulletin d'Informations Architecturales 94* (supplément), Paris, 1985.

49. Neagu DJUVARA, *Les pays roumains entre Orient et Occident. Les principautés danubiennes au début du XIXème siècle*, Paris, 1989, p.308. „Le principal trait du règne des premiers princes locaux sera l'accélération du procés d'occidentalisation. Un nombre de plus en plus important de jeunes, *boyards* ou bourgeois, étudieront à l'étranger, en Italie, Allemagne et sourtout en France. L'influence française, non seulement au niveau des idées politiques, mais aussi au niveau du droit, de la littérature et sourtout de la langue, s'avère très importante - en fait, quasiexclusive. [...] De Lisbonne à St.Pétersbourg, de Stockholm à Athènes, les moeurs, les institutions, la pensée, la langue, ont subi, partout, d'importants changements, provoqués par la pénétration du modèle français. Mais nulle part l'influence française n'ait été en Europe aussi profonde et durable qu'aux pays roumains. [...] le lien des Roumains avec la France a été „un cas passionel". Tout semblable à l'homme sur le point de s'étouffer dans une pièce sans air, le Roumain, après des siècles d'isolement, se retrouvait éblouit par la fraîcheur de l'air quand les fenêtres se sont ouvertes vers l'Occident."

50. Voir aussi Cornel I.SCAFEȘ, Vladimir ZODIAN, *Grigore al IV-lea Ghica* [*Grégoire IV Ghica*], Bucarest, 1986.

51. Neagu DJUVARA, *op.cit.*, p.108.

52. Dana Sorana HARHOIU, *op.cit.*; voir aussi Anastasie IORDACHE, *Principii Ghica. O familie domnitoare din istoria României* [*Les princes Ghica. Une famille régnante*

București, 1971, p.93; Nicolae IORGA, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, p.172; Răzvan THEODORESCU, *op.cit.*, vol. 2, p.146-147.
61. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.329.
62. Monica MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *op.cit.*, p.136-137.
63. Rică MARCUS, *Parcuri și grădini din România*, București, 1958, p.54-58.
64. *Ibidem*, loc. cit.
65. *Ibidem*, p.199-202.
66. Mircea ELIADE, *Profetism românesc*, vol. 2: *București, centru viril*, București, 1990, p.86.

de l'histoire de la Roumanie], Bucarest, 1990.
53. Neagu DJUVARA, *loc. cit.*
54. L'oeuvre d'occidentalisation rapide lancée par Bibescu a suscité l'admiration des voyageurs étrangers, par exemple H.Desprez (..."chaque jour la capitale de Valachie renonce à son caractère oriental pour prendre l'aspect des villes occidentales") ou Profirie Uspenschi, dans: Nicolae IORGA, *Istoria românilor prin călători* [*L'histoire des Roumains vue par les voyageurs étrangers*], Bucarest, 1981; sur certaines particularités architecturales de cette occidentalisation: Monica MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *Romantismul în arhitectură* [*Le romantisme en architecture*], Bucarest, 1990, pp.136-152.
55. Voir note 49.
56. Jean des CARS, Pierre PINON, *Paris Haussmann: "Le pari d'Haussmann"*, Paris, 1991, p.181; Eugène HÉNARD, *Etudes sur les transformations de Paris et autres écrits sur l'urbanisme*, Paris, 1982.
57. Les activités d'assainissement et approfondissement du lit de la rivière de Dâmbovița commencent avant, à l'époque du *Règlement Organique*, quand on a essayé aussi l'assainissement des lacs de la rivière de Colentina: Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.99; George POTRA, *Istoria Bucureștilor* [*L'histoire de Bucarest*] , Bucarest, 1981, p.177.
58. Nicolae IORGA, *Istoria Bucureștilor* [*L'histoire de Bucarest*], Bucarest, 1939, p.281; Andrei PĂNOIU, *Note inedite pe marginea incendiului Bucureștiului din anul 1847* [*Notes inédites sur l'incendie de 1947 de Bucarest*], in *"Arhitectura" 2/1985*, Bucarest, 1985, pp.37-38; Paul PETRESCU, *Cartiere bucureștene cu locuințe vechi.* [*Quartiers bucarestois à vieilles maisons*], in *"Materiale de istorie și muzeografie" VIII*, Bucarest, 1971.
59. Monica MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *op.cit.*, pp.176-177.
60. Virgil CÂNDEA, *Stolnicul între contemporani* [*C.Cantacuzino parmi ses contemporains*], Bucarest, 1971, p.93; Nicolae IORGA, *Istoria Bucureștilor* [*L'histoire de Bucarest*], Bucarest, 1939, p.172; Răzvan THEODORESCU, *op.cit.*, IIème vol., pp.146-147.
61. Constantin C.GIURESCU, *op.cit.*, p.329.
62. Monica MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, *op.cit.*, pp.136-137.
63. Rică MARCUS, *Parcuri și grădini din România* [*Parcs et jardins de Roumanie*], Bucarest, 1958, pp.54-58.
64. *Ibidem*, loc. cit.
65. *Ibidem*, pp.199-202.
66. Mircea ELIADE, *Profetism românesc*, vol.2: *București, centru viril* [*Prophétisme roumain*, IIème vol.: *Bucarest, centre viril*], Bucarest, 1990, p.86.

Oraşul postbizantin

LA VILLE POST-BYZANTINE

„... sacrul şi religia au fost în mod tradiţional marii ordonatori ai spaţiului uman, prin jocul cuvântului sau al scrisului care, în timpuri arhaice, derula asupra monumentelor prescripţiile zeilor."

Dana Harhoiu

„...le sacré et la religion ont été traditionnellement les grands organisateurs de l'espace humain par le jeu des mots et de l'écriture qui, aux temps archaïques, déroulaient sur les monuments les commandements des dieux."

Dana Harhoiu

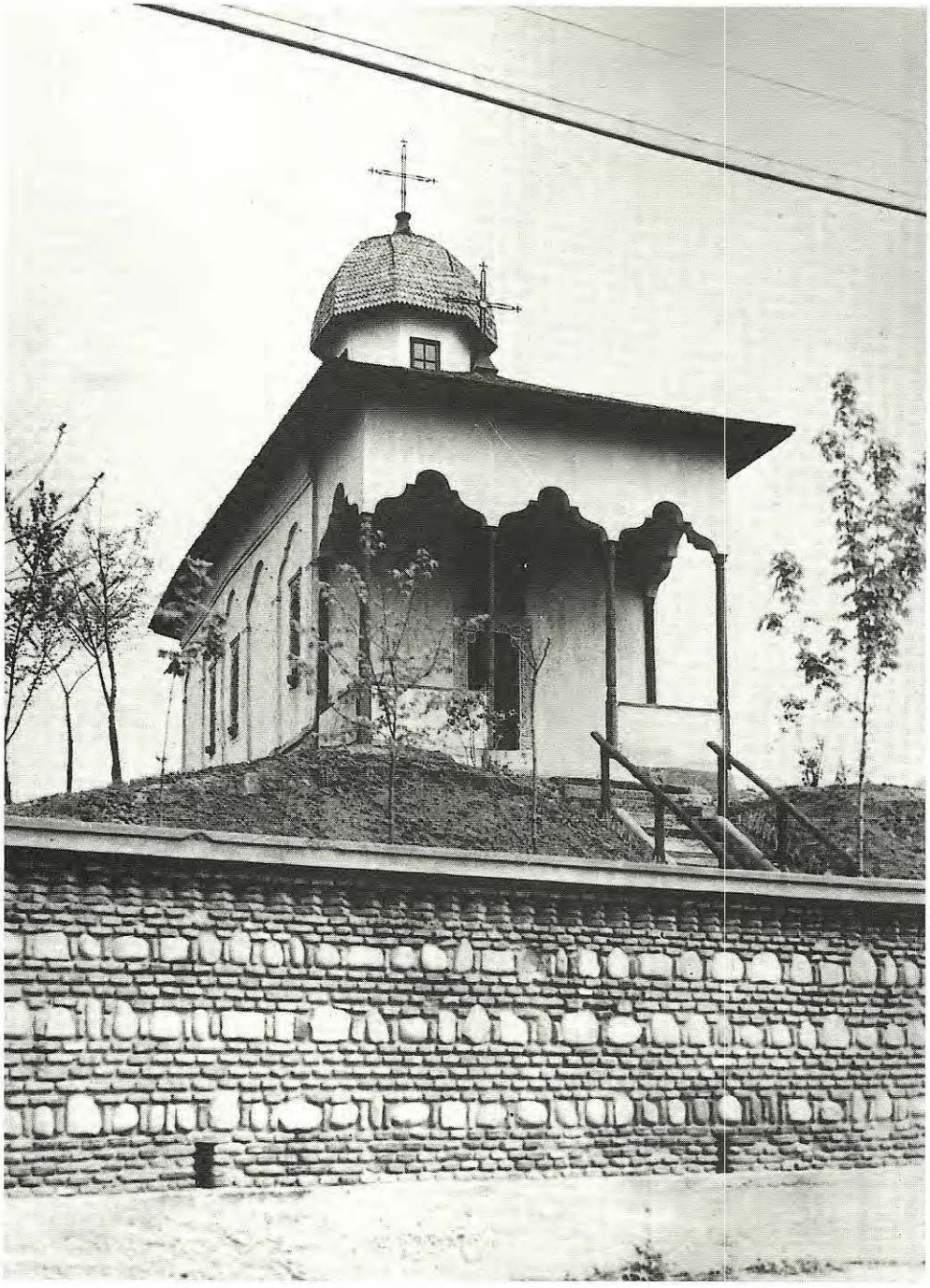

Biserica lui Bucur (imagine din 1940)

L'église de Bucur (image de 1940)

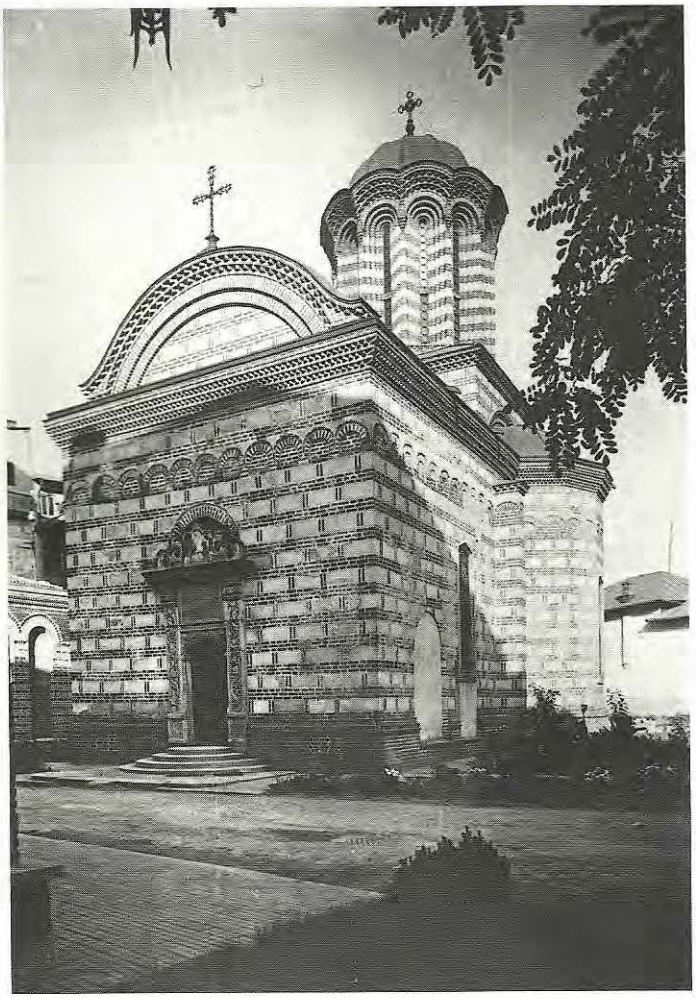

Biserica Curtea Veche (imagine din 1940)
L'église de Curtea Veche (image de 1940)

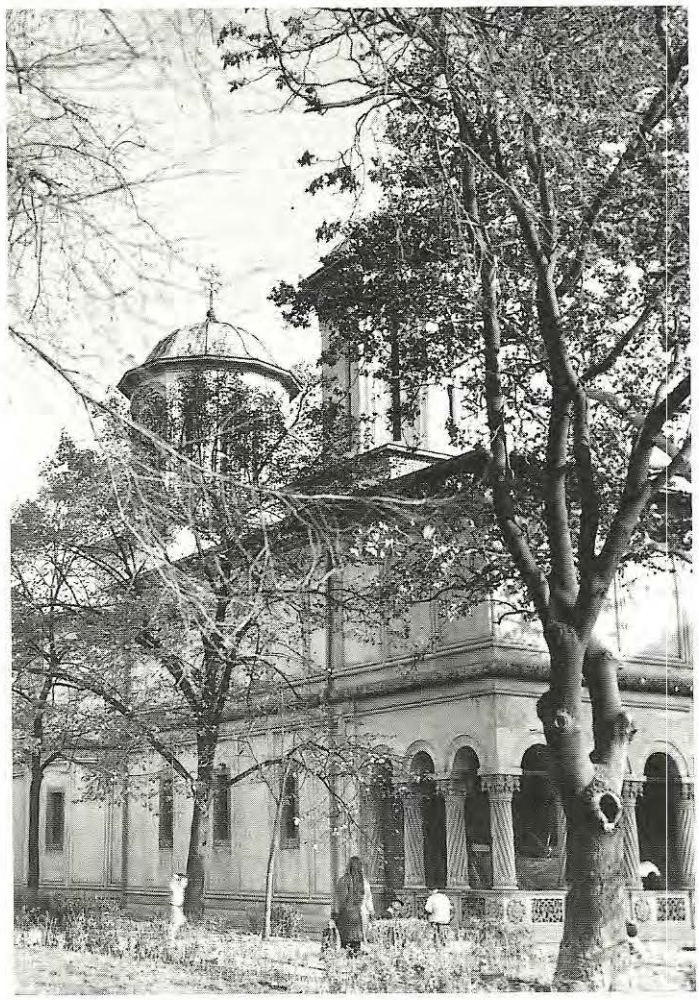

Biserica Sf.Gheorghe Nou (imagine din 1996)
L'église de Sf.Gheorghe Nou (image de 1996)

▷
Biserica Mitropoliei (imagine din 1932)
L'église Métropolitaine (image de 1932)

Dealul Mitropoliei cu Biserica Mitropolitană și Palatul Marii Adunări Naționale (imagine din 1933)
La colline de l'Ensemble Métropolitaine. L'église Métropolitaine et le Palais du Parlement (image de 1933)

Biserica Mitropoliei (imagine din 1940)
L'église Métropolitaine (image de 1940)

Biserica Sf.Dumitru (imagine din 1935)
L'église de Sf.Dumitru (image de 1935)
▷

Biserica Sărindar, pe locul actualului Cerc Militar (imagine de la începutul secolului)
L'église de Sărindar, là ou se trouve aujourd'hui le Cercle Militaire (image du début du siècle)

Biserica Sf.Nicolae Jitniță (imagine din 1935)
L'église de Sf.Nicolae Jitniță (image de 1935)

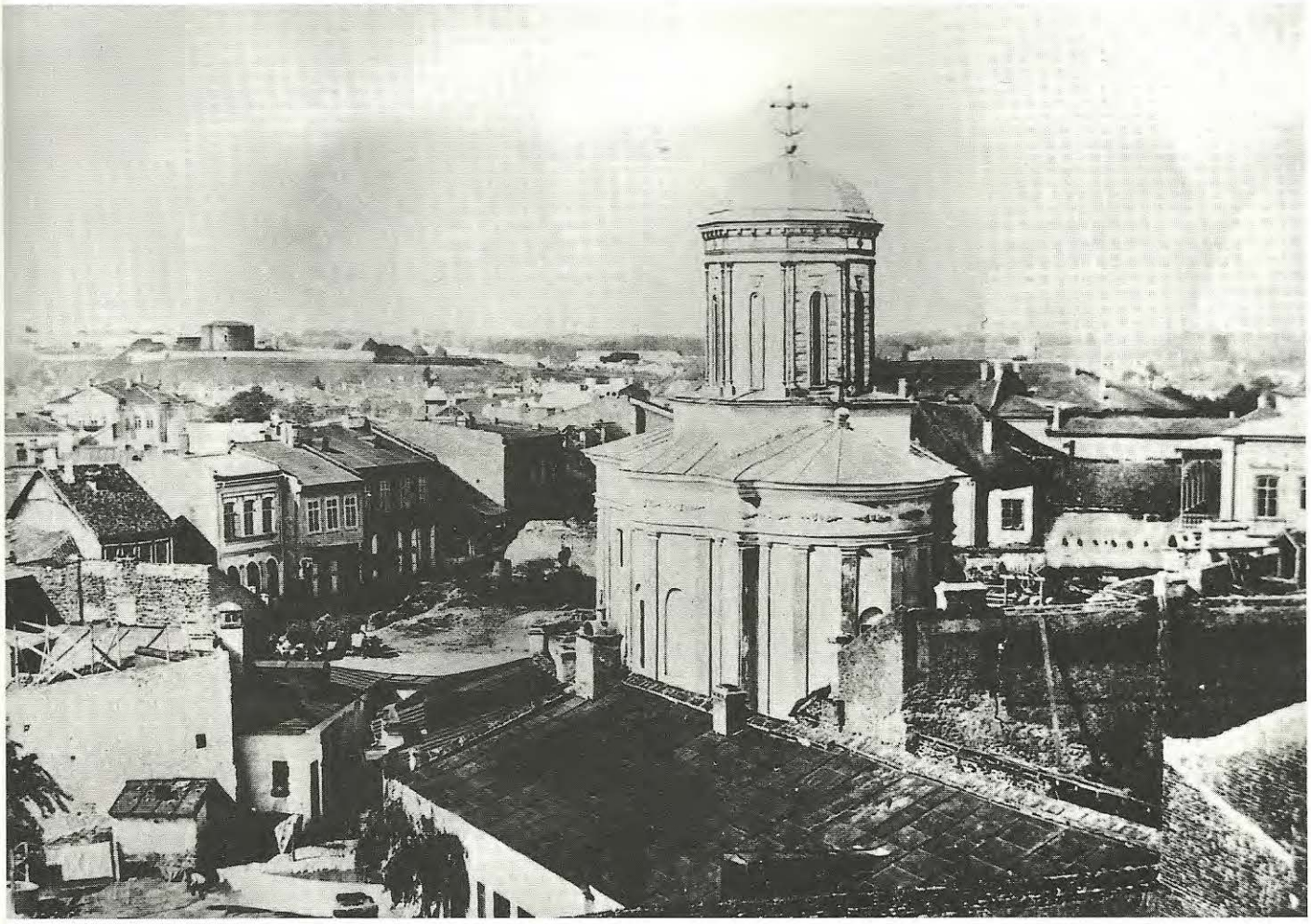

Biserica Zlătări (imagine din 1935)
L'église de Zlătari (image de 1935)

Biserica Zlătări (imagine din 1940)
L'église de Zlătari (image de 1940)

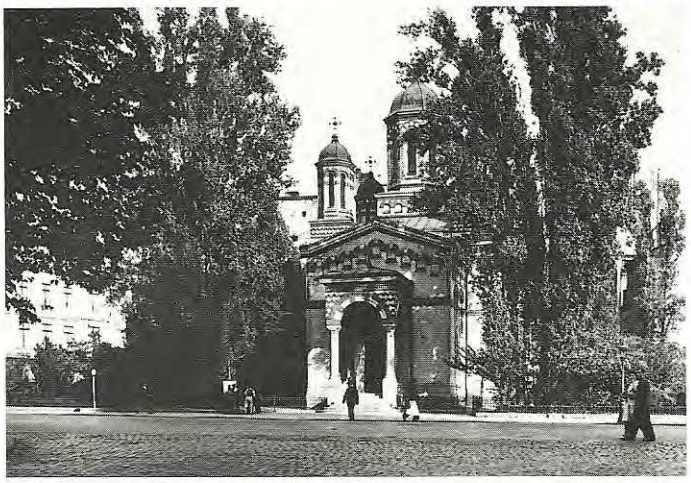

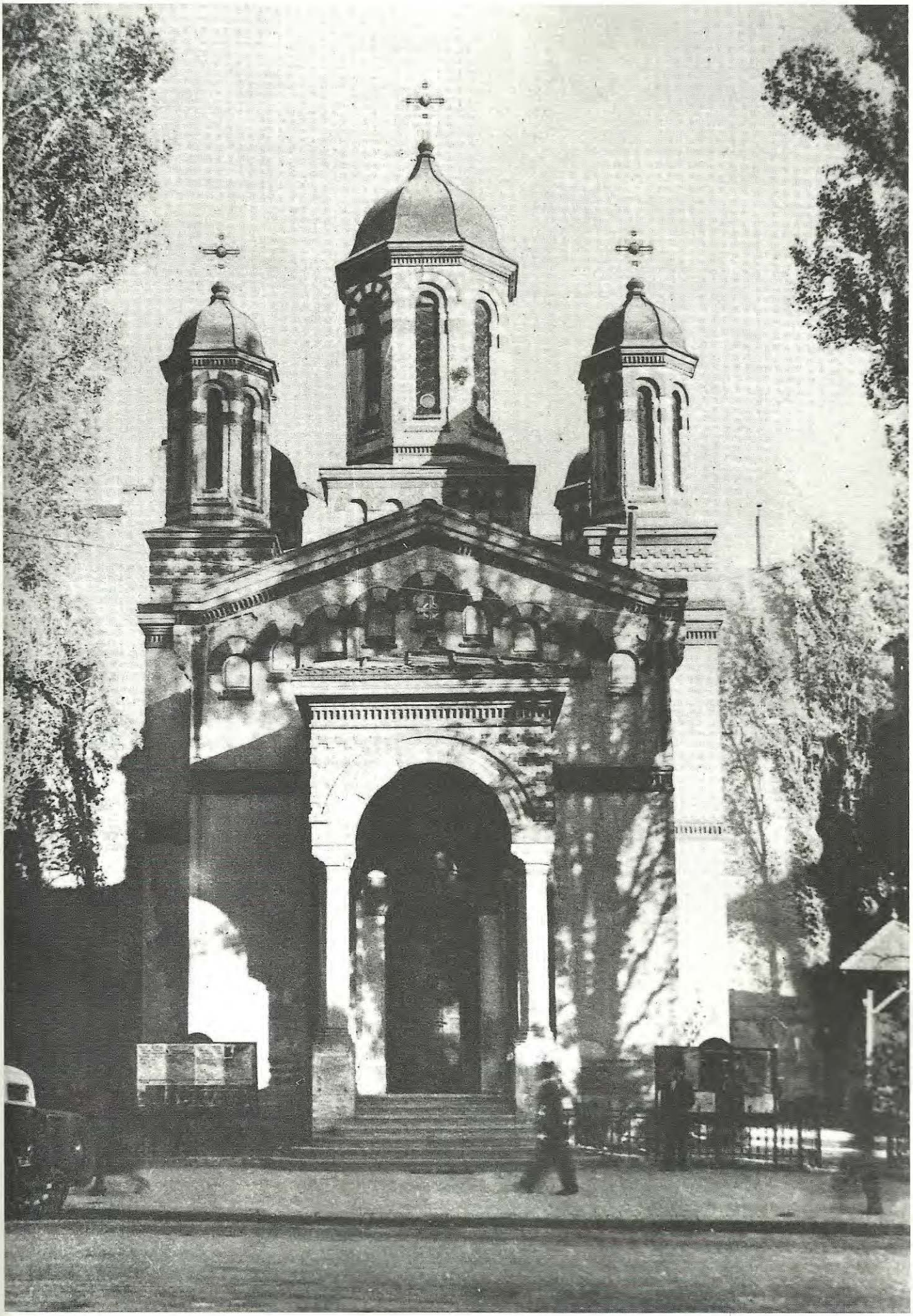

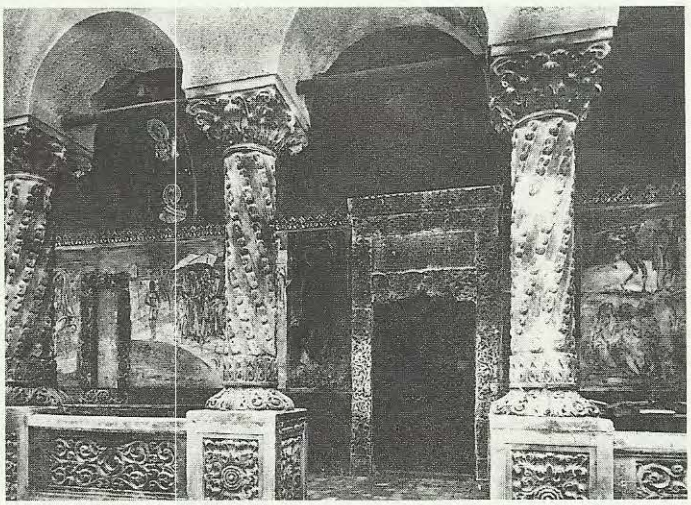

Biserica Stavropoleos (imagine din 1934)
L'église de Stavropoleos (image de 1934)

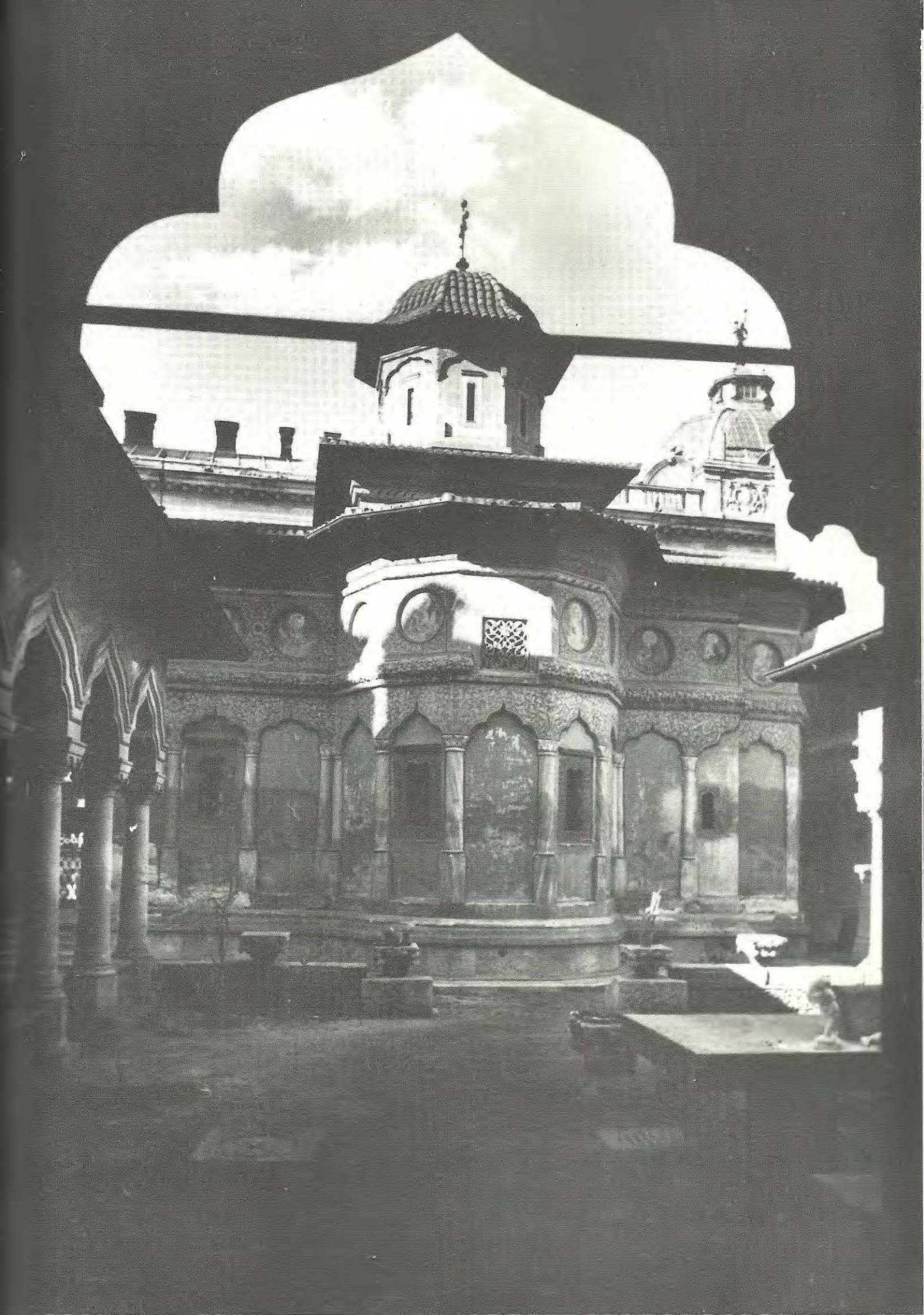

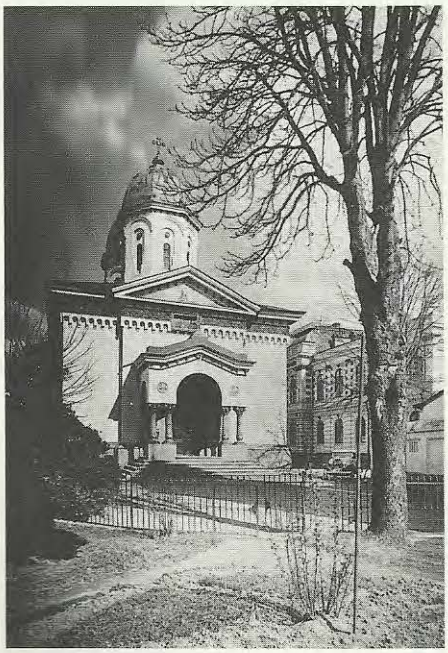

Biserica Radu Vodă și Internatul teologic (imagine din perioada interbelică)
L'eglise de Radu Vodă et l'Internat Théologique (image de la période d'entre-deux-guerres)

Biserica Boteanu (imagine din perioada interbelică)
L'église de Boteanu (image de la période d'entre-deux-guerres)

Biserica Sf.Apostoli (imagine din 1935)
L'église Sf.Apostoli (image de 1935)

Ansamblul Colțea (imagine din 1935)
L'ensemble de l'église Colțea (image de 1935)

Oraşul fanariot

LA VILLE PHANARIOTE

„... în ordinea arhitecturii civile, Bucureștiul secolului al XVIII-lea devine un oraș al caravanseraiurilor urbane, definit de o arhitectură în care domină plinul, marcată de austeritate, dar închizând în intimitatea sa particularitățile unui tip de spațiu nou dobândit, curtea interioară."

Dana Harhoiu

„...l'architecture civile de Bucarest au XVIIIème siècle donnait le jour à une ville de caravansérails urbains caractérisés par une architecture qui présentait vers la rue une muraille presque entièrement close, austère; une architecture qui renfermait dans son intimité la particularité d'un style spatial récemment importé: la cour intérieure."

Dana Harhoiu

Casa Melik, str. Spătarului 17
(imagine din 1960 - 70)
La Maison Melik, 17 rue Spătarului
(image de 1960 - 70)

◁
Locuință, str. Sf. Vineri (imagine din 1967-70)
Habitation, rue Sf. Vineri (image de 1967-70)

Locuință, strada Domnița Anastasia (imagine din 1967)
Habitation, rue Domnita Anastasia (image de 1967)

Hanul Elias (imagine din 1967)
L'Auberge Elias (image de 1967)

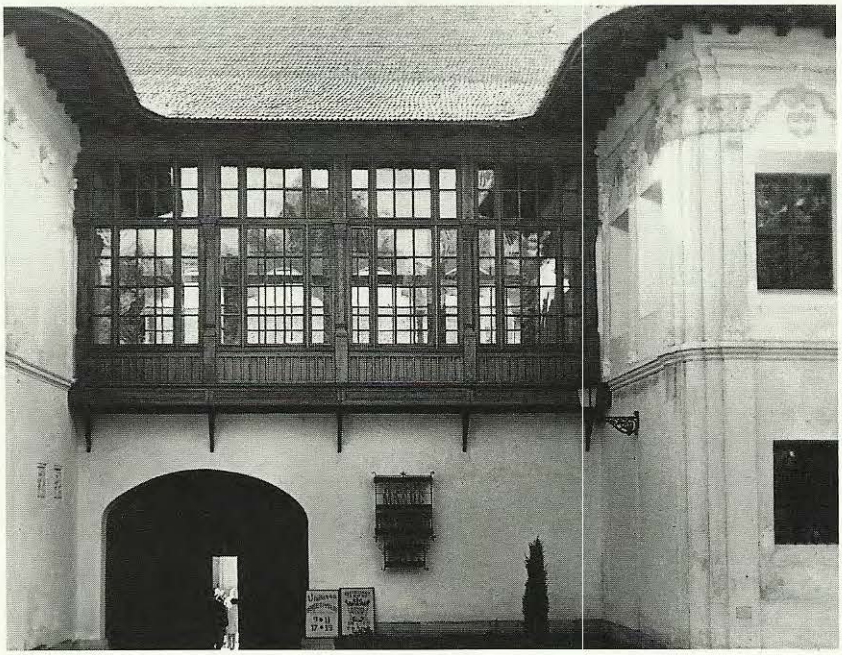

Hanul lui Manuc, intrarea principală, str Franceză 62 (imagine din 1972)
L'Auberge de Manuc, l'entrée principale, 62 rue Franceză (image de 1972)

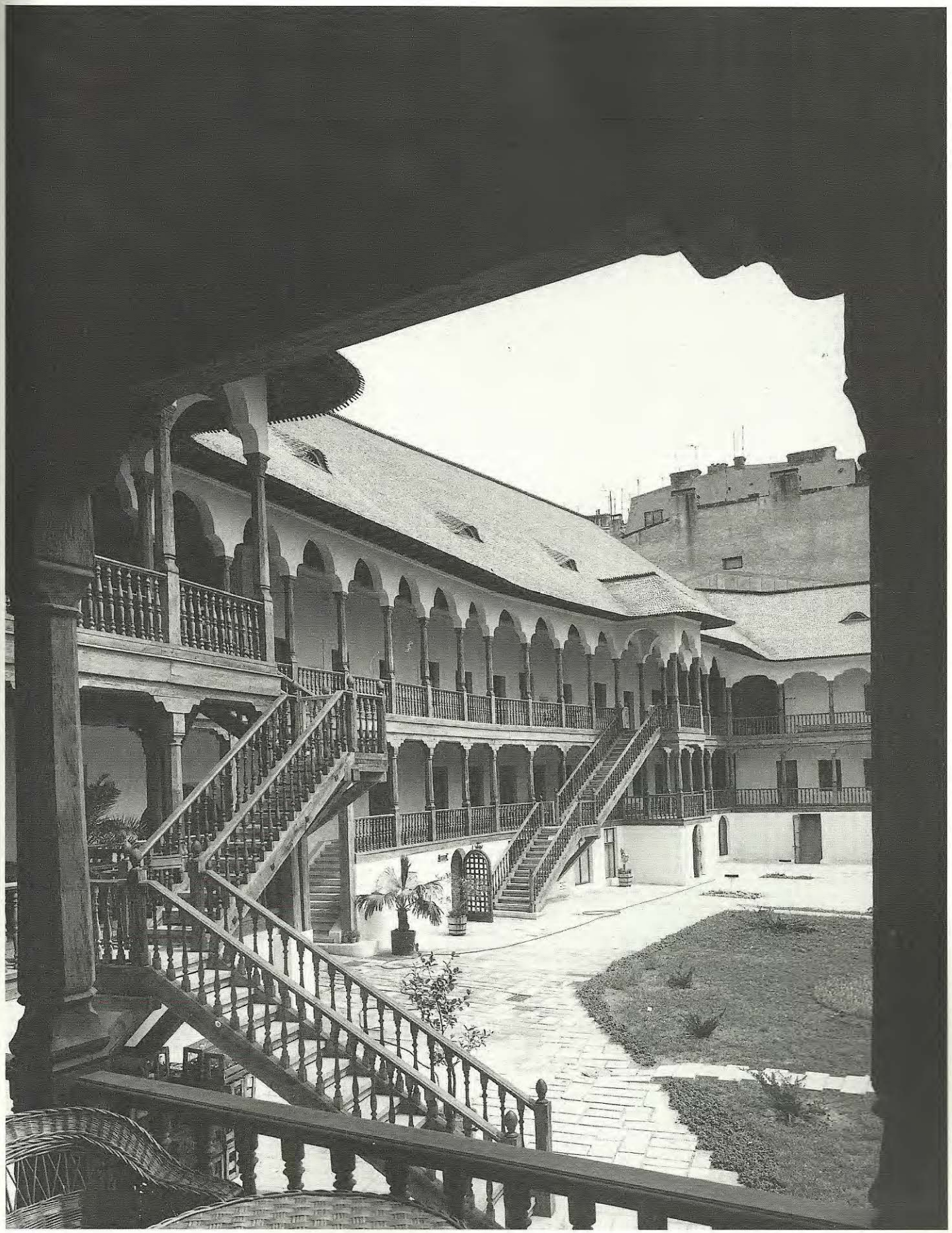

Hanul lui Manuc, curtea interioară
(imagine din 1972)
L'Auberge de Manuc, la cour
intérieure (image de 1972)

Hanul Patria, str. Sf.Ioan Nou1 (imagine din 1967)
L'Auberge Patria, 1 rue Sf.Ioan Nou (image de 1967)

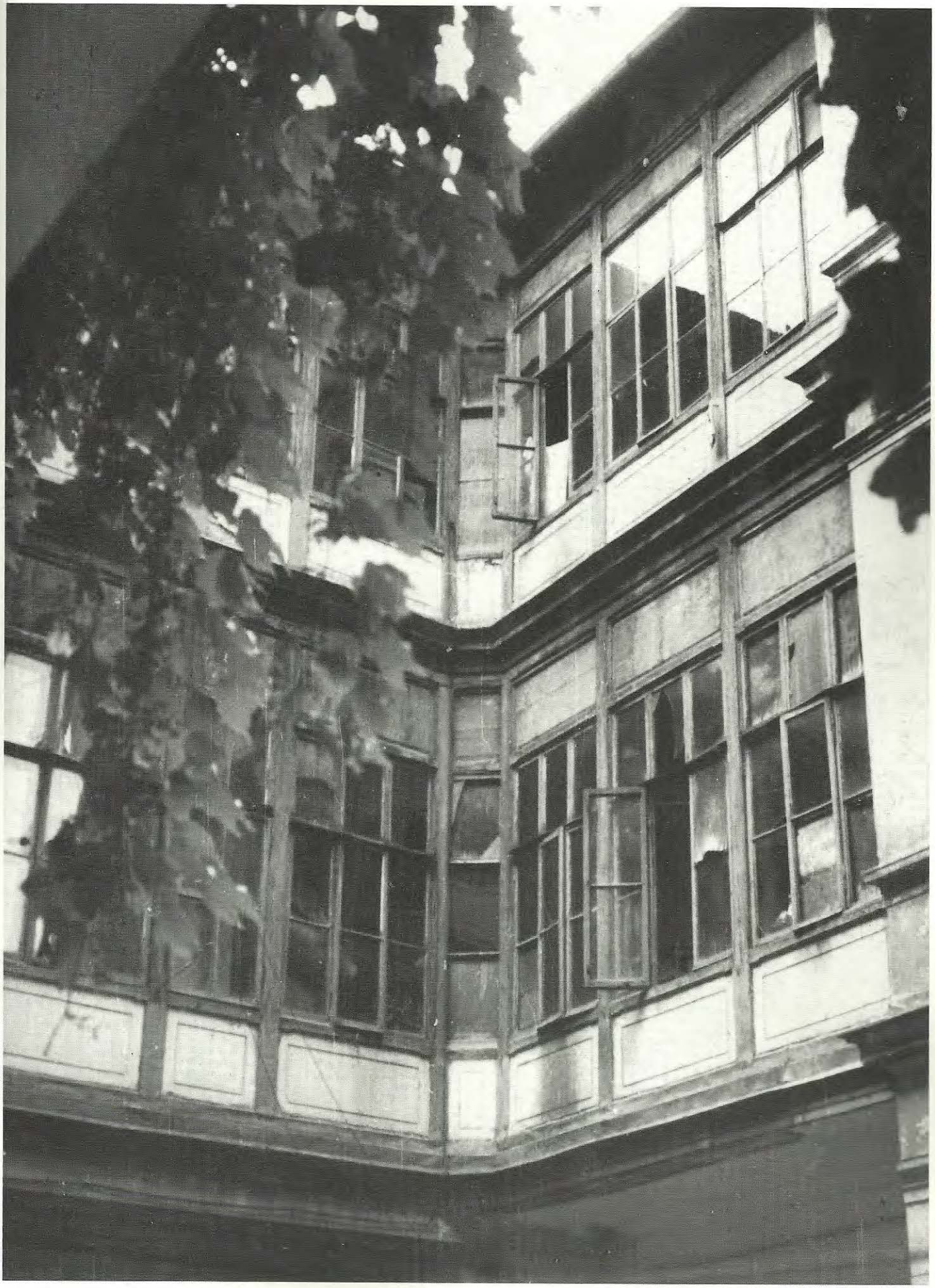

Locuință, Str. Ion Câmpineanu 5 (imagine din 1967)
Habitation, 5 rue Ion Câmpineanu (image de 1967)

Locuință, Calea Dudești 21 (imagine din 1967)
Habitation, 21 Calea Dudești (image de 1967)

Hanul Solocoglu, Calea Moșilor 136 (imagine din 1967)
L'Auberge de Solocoglu, 136 Calea Moșilor (image de 1967)

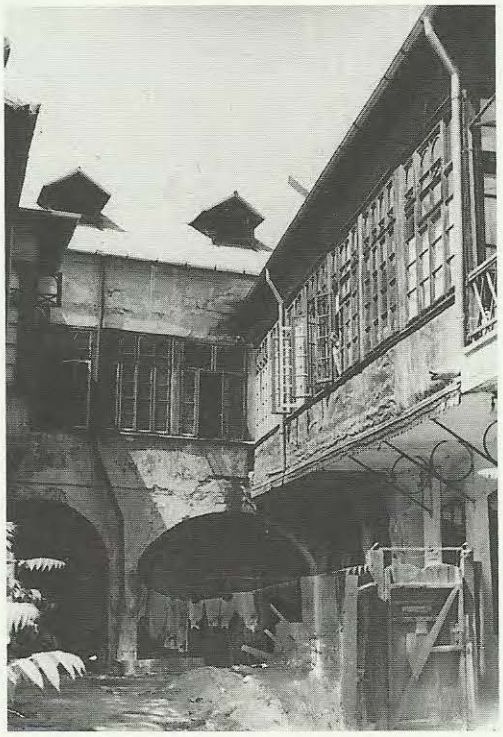

Hotel Fieschi, Intrarea Soarelui 2-4 (imagine din 1967)
Hôtel Fieschi, Intrarea Soarelui 2-4 (image de 1967)
▷

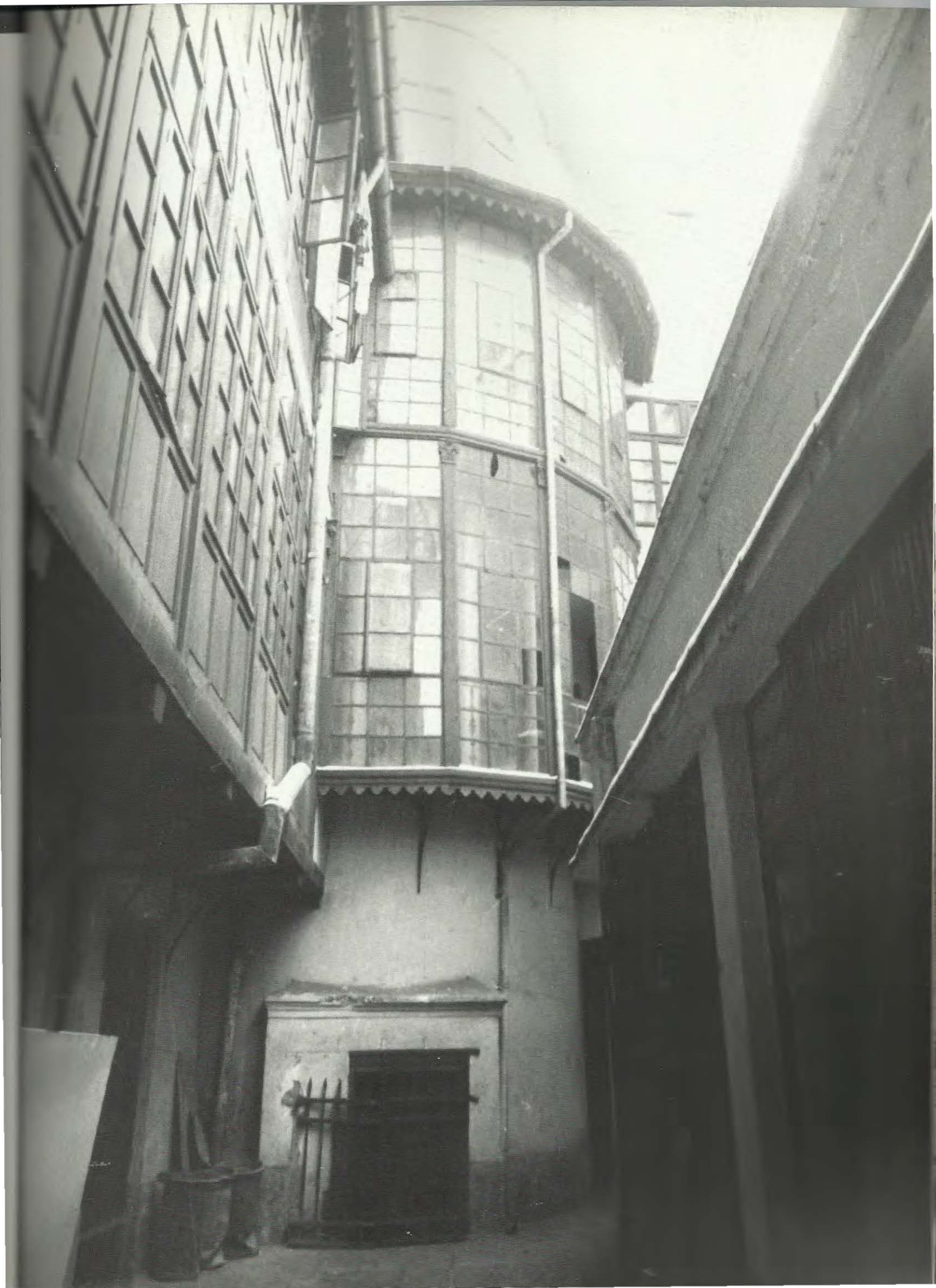

Orașul modern sec. XIX

LA VILLE MODERNE XIXÈME SIÈCLE

„Se înlocuieste aproape total arhitectura secolului al XVIII-lea cu o arhitectură de factură occidentală. Este o arhitectură care, în ansamblu, va purta o amprentă „eclectică", nuanțată fie de imixtiuni stilistice de tip clasicizant, fie romantic."

Dana Harhoiu

„L'architecture du XVIIIème siècle est presque totalement remplacée par une architecture de style occidental, dont l'éclectisme nuancé est ouvert aux apports stylistiques du classicisme et du romantisme."

Dana Harhoiu

Josef Heft
Teatrul Național (1846-1852)
Le Théâtre National (1846-1852)

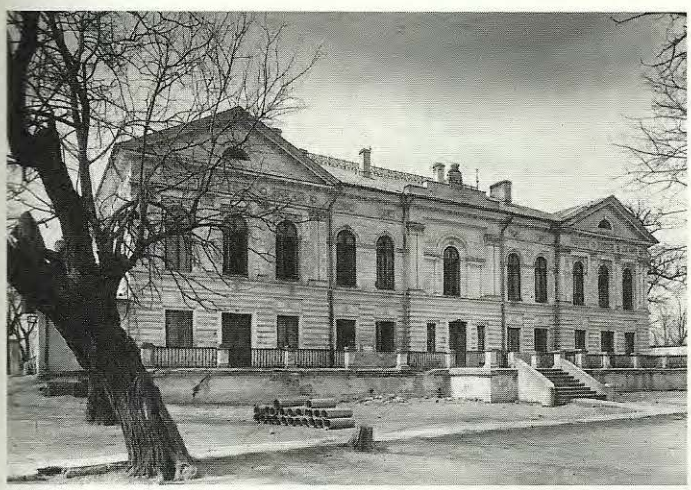

Palatul Ghica-Tei (1822)
Le Palais Ghica-Tei (1822)

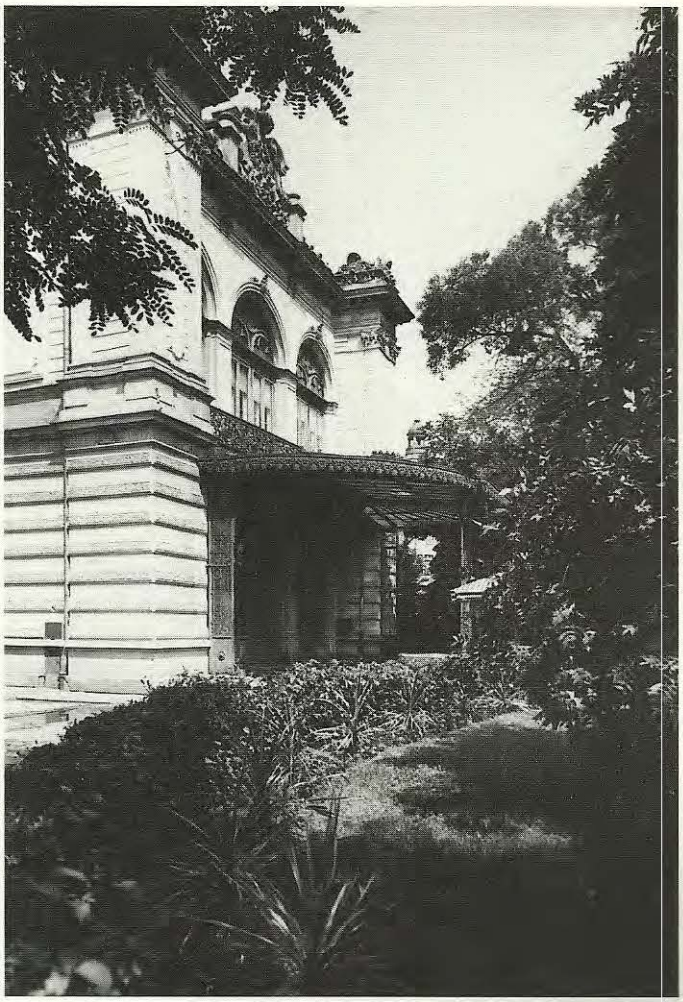

Konrad Schwing
Palatul Șutu, astăzi Muzeul de istorie al orașului București (1832-1834)
Le Palais Șuțu, aujourd'hui le Musée d'Histoire de la ville de Bucarest (1832-1834)

Albert Ballu
Palatul de Justiție (1890 - 1895)
Le Palais de la Justice

Petre Antonescu,
Paul Smărăndescu
Societățile de asigurare Adriatica (1930) și Agricola - Fonciera (1928)
Les sociétés d'assurance Adriatica (1930) et Agricola - Fonciera (1928)

Alexandru Săvulescu
Palatul Poștei, astăzi Muzeul Național de Istorie (1900)
Le Palais de la Poste, aujourd'hui Le Musée National d'Histoire (1900)

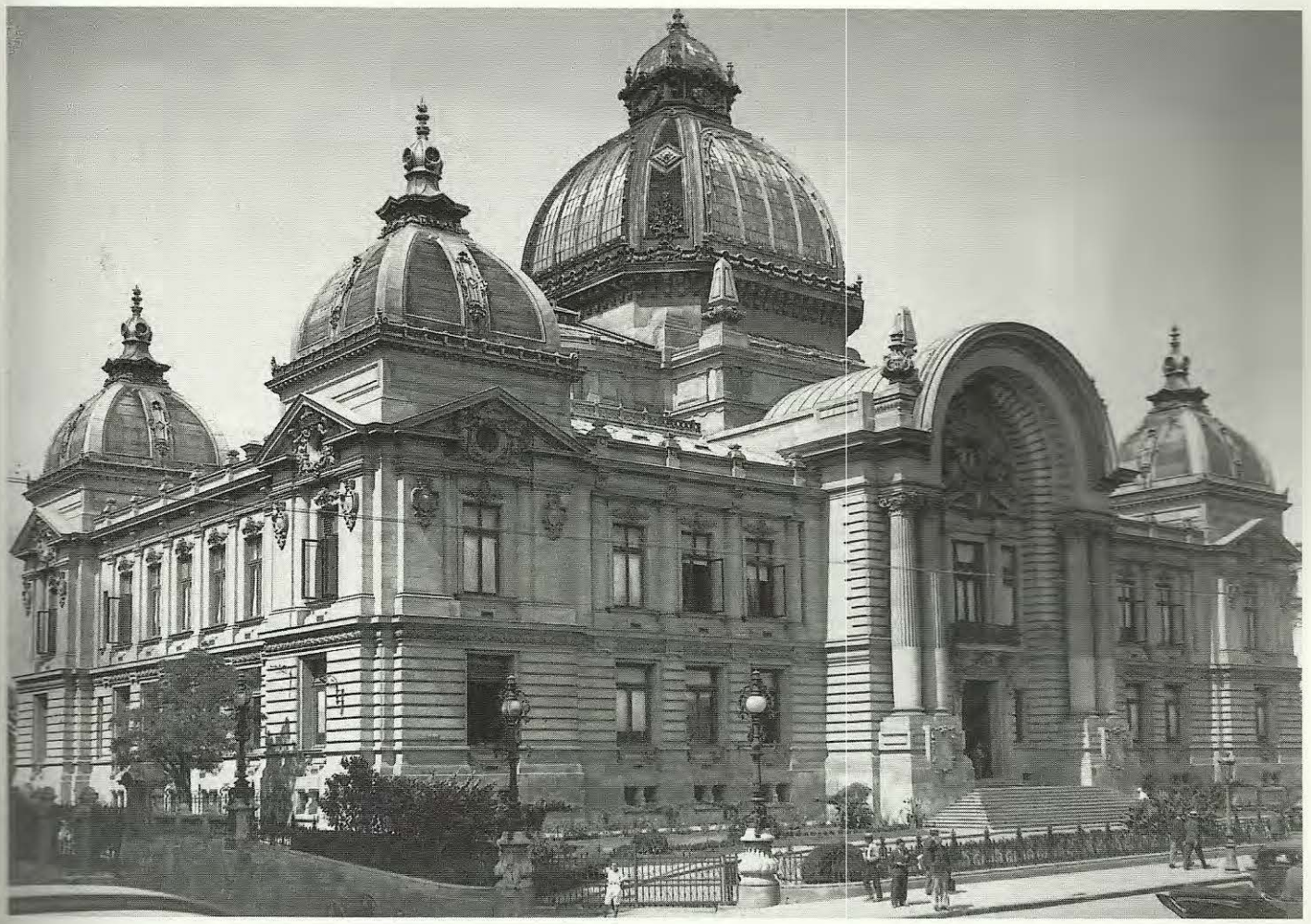

Paul Gottereau
Casa de Economii (1900)
La Caisse d'Epargne (1900)

De sus în jos, de la dreapta la stânga
De haut en bas, de droite à gauche

Albert Galleron, Cassien Bernard
Banca Națională (1883-1885)
La Banque Nationale (1883-1885)

Dumitru Maimarolu, Victor
Ștefănescu, Ernest Doneaud
Cercul Militar (1912)
Le Cercle Militaire (1912)

Calea Victoriei în fața restaurantului Capșa (imagine din perioada interbelică)
Calea Victoriei devant le restaurant Capșa (image de la période d'entre-deux-guerres)

Paul Gottereau
Fundațiile Regale Carol I, astăzi Biblioteca Centrală Universitară (1891-1895, extindere 1914).
Les Fondations Royales Carol I (1891-1895, extension 1914).

▷
Albert Galleron
Ateneul Român (1886-1888)
L'Athénée Roumain (1886-1888)

Ion D.Berindei
Palatul Cantacuzino, astăzi Muzeul George Enescu, (1898-1900).
Le Palais Cantacuzino, aujourd'hui le Musée George Enescu (1898-1900)
▷

Gradina Cişmigiu pe la 1940
Le Jardin Cişmigiu vers 1940

Strada Eugeniu Carada pe la 1940
Rue Eugeniu Carada vers 1940

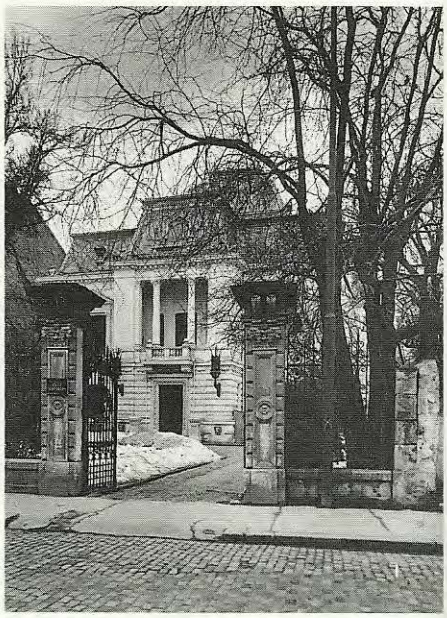

Casa Monteoru (1889)
La Maison Monteoru (1889)

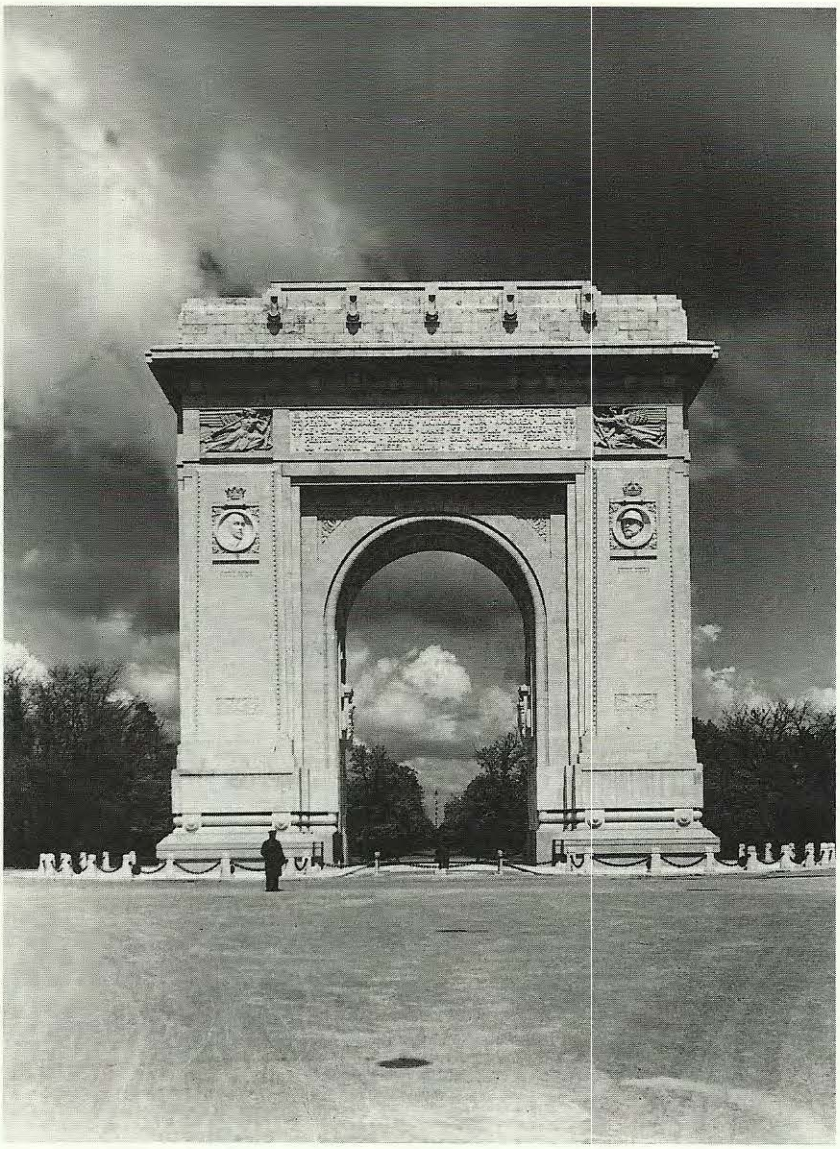

Petre Antonescu,
Arcul de Trimf (1935-1936)
L'Arc de Triomphe (1935-1936)

Oraşul modern 1890-1920

LA VILLE MODERNE 1890-1920

Şcoala naţională

„La noi, ca şi în alte ţări, oamenii de cultură progresişti şi-au ridicat atunci glasul, socotind că... singura cale către o creaţie artistică proprie, specifică, nu poate fi alta decât aceea a căutării unei forme noi, sprijinite pe tradiţii autohtone."

Grigore Ionescu

L'école nationale

„Chez nous, comme ailleurs, les intellectuels progressistes ont élevé la voix, en estimant que... le seul chemin vers une création artistique propre, spécifique, ne peut être que celui à la recherche des nouvelles forme, soutenues par des traditions autochtones."

Grigore Ionescu

Ion Mincu, Şcoala Centrală de Fete (1890–1894), L'Ecole Centrale pour Jeunes Filles (1890–1894)

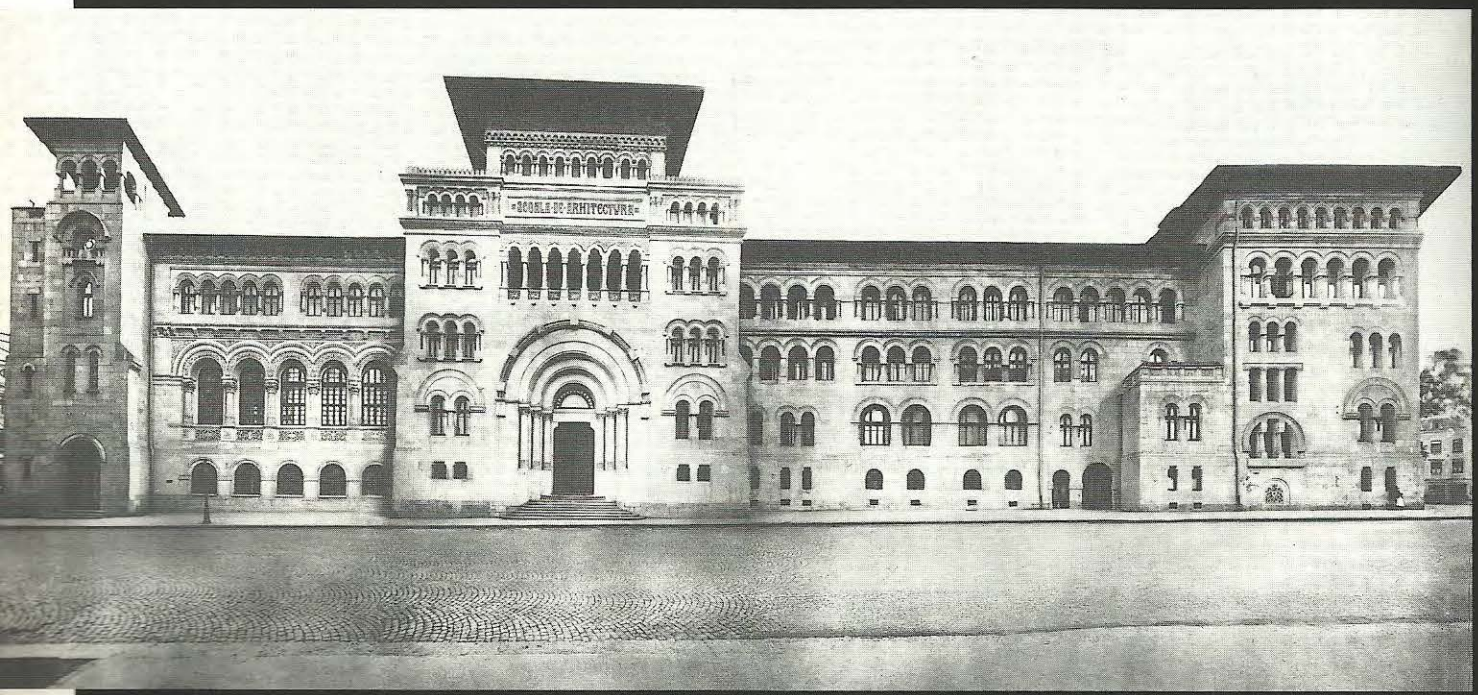

Grigore Cerchez, Școala de Arhitectură (1912-1917) /L'Ecole d'Architecture (1912-1917)

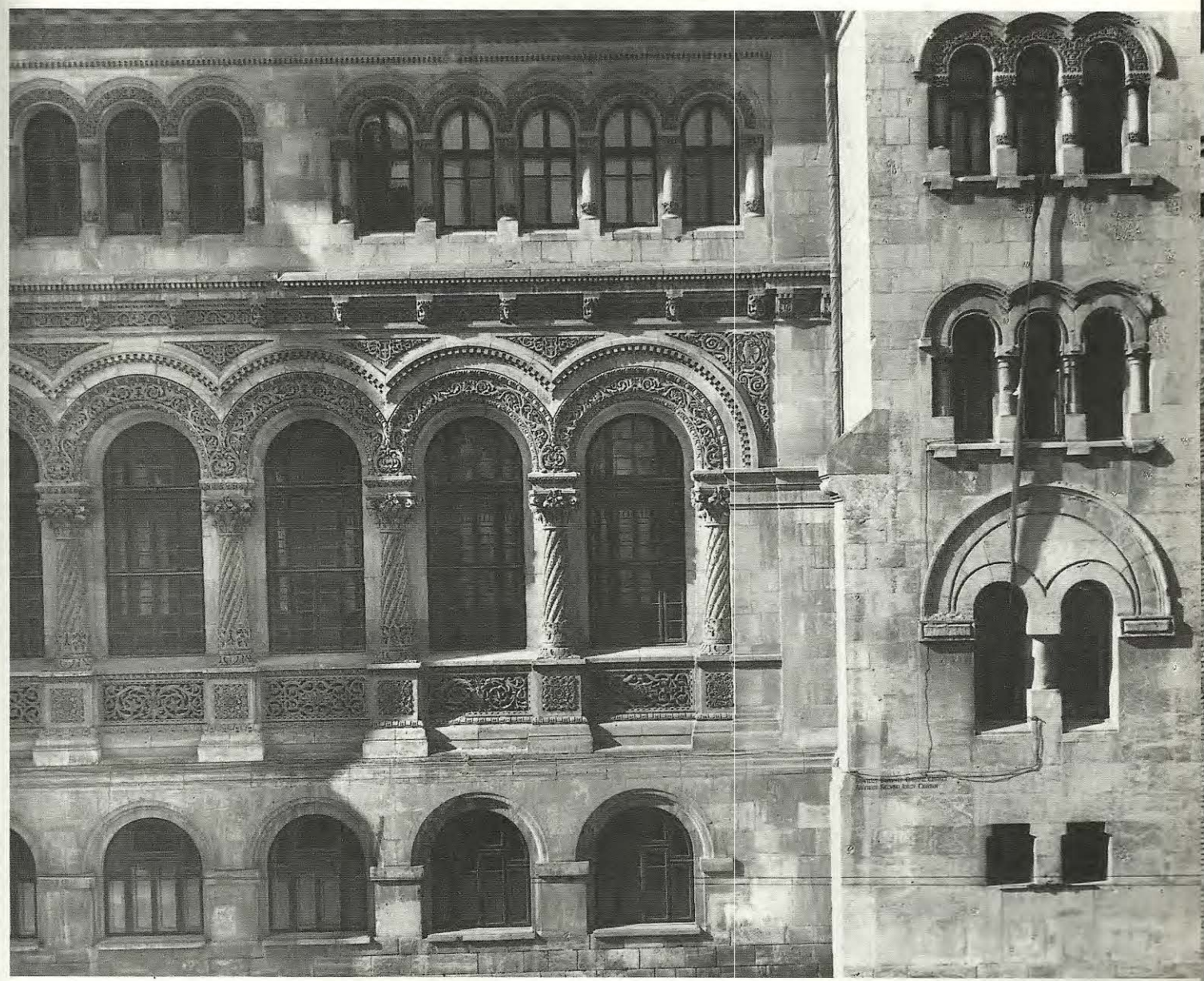

Şcoala de Arhitectură (detaliu de faţadă)
L'Ecole d'Architecture (détail de la façade)

Petre Antonescu
Ministerul Construcțiilor (1906-1910), astăzi Primăria Capitalei.
Le Ministère des Constructions (1906-1910), aujourd'hui la Mairie de Bucarest

▷
N.Ghica-Budești
Muzeul de Artă Națională (1912–1939), astăzi Muzeul Țăranului
Le Musée d'art National (1912–1939), aujourd'hui le Musée du Paysan

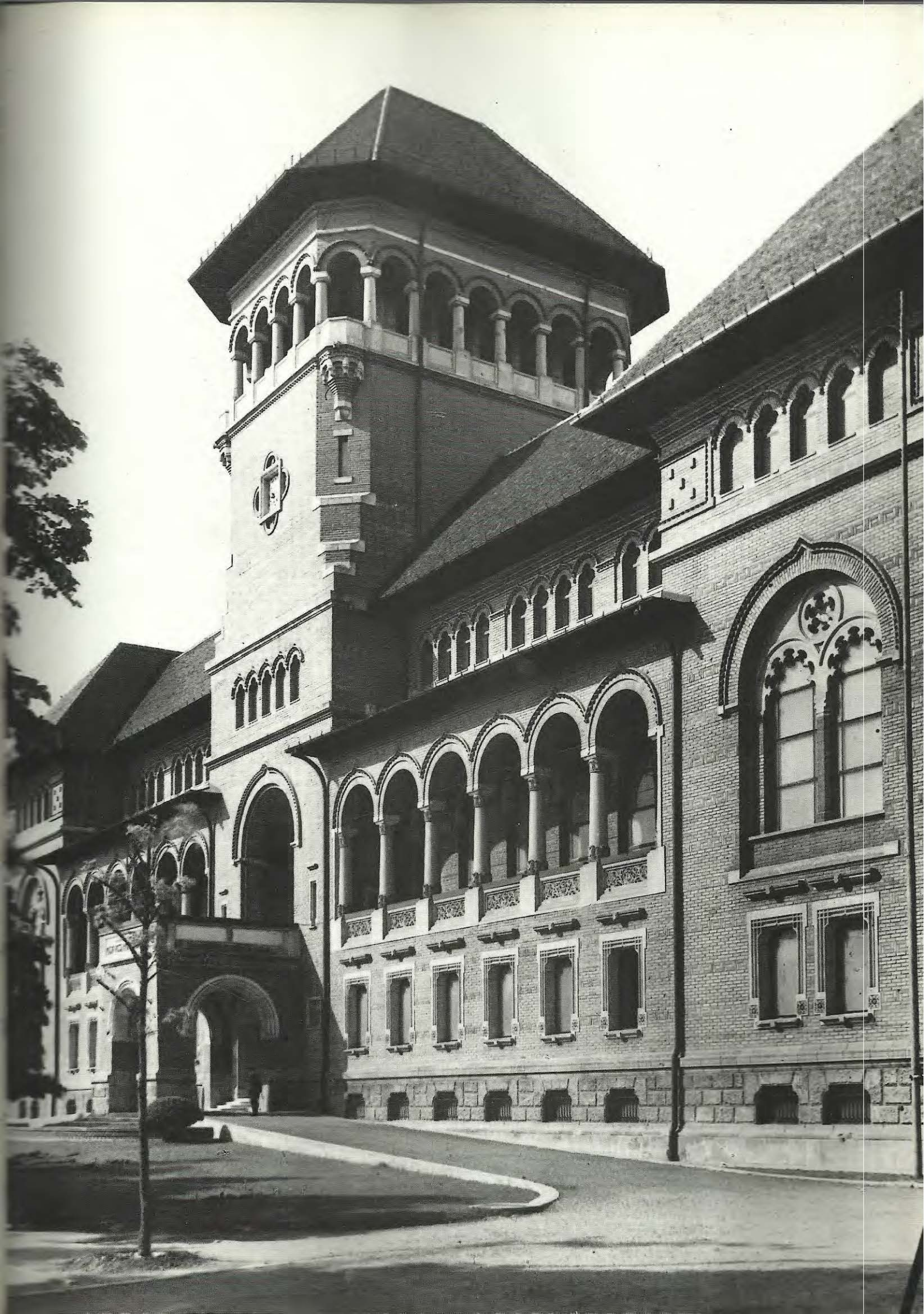

Orașul modern 1920-1940

LA VILLE MODERNE 1920-1940

„Perioada interbelică, „perioada primei generații libere pentru creație" (Mircea Eliade), a reușit și prin arhitectură să puncteze în mod fericit un moment unic în istoria modernă. Este incontestabil că, în ansamblul său, arhitectura dintre cele două războaie mondiale poate fi inclusă în registrul adevăratelor valori, ea reușind să confere o notă de monumentalitate orașului..."

Dana Harhoiu

„L'entre-deux-guerres est „l'époque de la première génération créant librement" (Mircea Eliade); elle a réussi, à travers l'architecture, à marquer un moment unique dans notre histoire moderne. Il est incontestable que, dans son ensemble, l'architecture de cette période peut Ítre incluse dans le registre des vraies valeurs, offrant à la ville une note monumentale..."

Dana Harhoiu

Piața Rosetti pe la 1940.

Place Rosetti vers 1940.

Bulevardul Magheru pe la 1940.
Le boulevard Magheru vers 1940.

Bulevardul Magheru pe la 1940.
Vedere spre imobilul Aro și Blocul Magistraților
Le boulevard Magheru vers 1940.
Vue vers l'immeuble Aro et l'Immeuble des Magistrats.

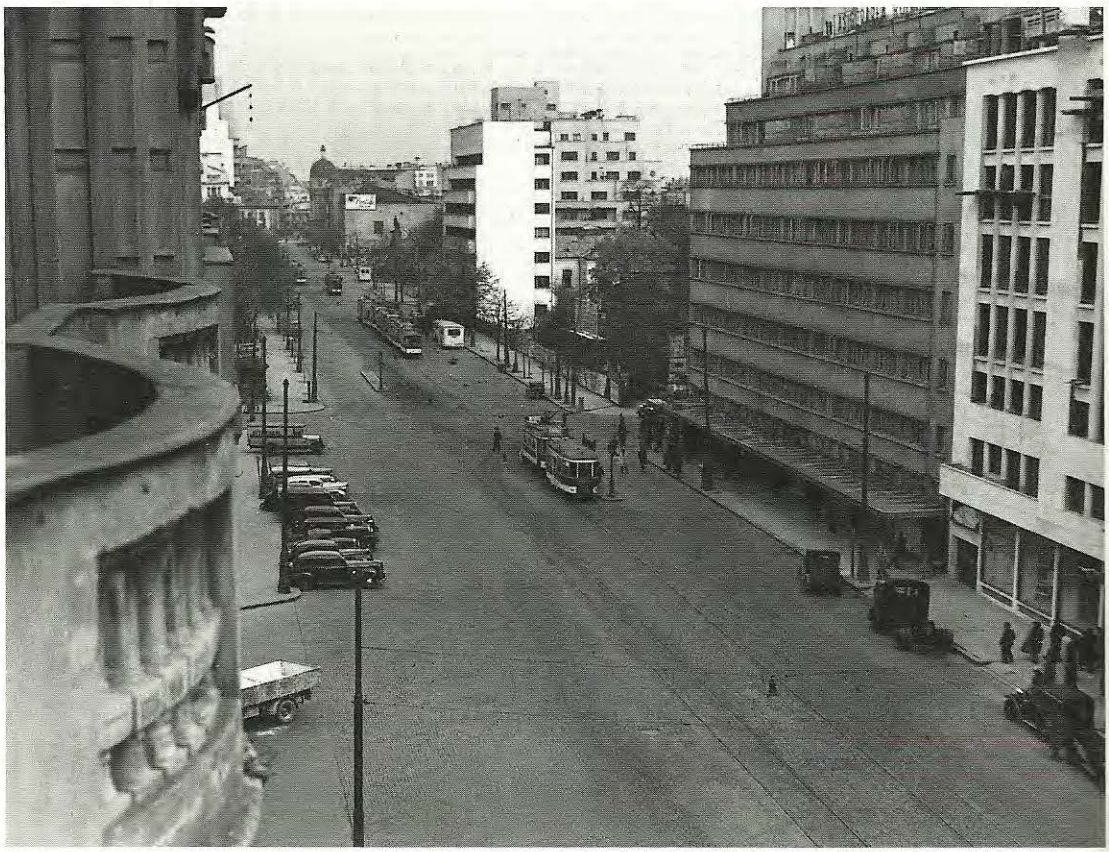

Bulevardul Magheru pe la 1940.
Le boulevard Magheru vers 1940.

Rudolf Fraenkel
Imobil pe bd. Magheru (1934-1935)
Immeuble sur bd. Magheru (1934-1935)

Horia Creangă, Imobilul Aro (1929-1931), Bd. Magheru/L'Immeuble Aro (1929-1931), Bd. Magheru

Arghir Culina, Hotel Ambasador (1935-1936)/L'Hotel Ambasador (1935-1936)

Arghir Culina, Hotel Ambasador (1935-1936)/L'Hotel Ambasador (1935-1936)

Bulevardul Magheru pe la 1930/Le boulevard Magheru vers 1930

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

BIBLIOGRAPHIE SELECTIVE

ANSAY Pierre,
SCHOONBRODT René,
Penser la ville. Bruxelles, 1989.
BALARD Michel, VEINSTEIN Gilles,
Continuité ou changement d'un paysage urbain? Caffa génoise et ottomane: Le paysage urbain au Moyen Age. Lyon, 1981.
BARTHES Roland,
L'aventure sémiologique. Paris, 1985.
BILCIURESCU Victor,
București și bucureștene de ieri și de azi. București, 1945.
Bucarest et histoires bucarestoises d'hier et d'aujourd'hui.
BONA Théodore,
Tracé et ornementation des jardins d'agrément. Bruxelles, 1859.
BOUMAZA Zouleika,
Formation et transformation des tissus historiques. Le vieux Milla: Le tissu urbain. Colloque international. Oran, 1987.
BRAUDEL Fernand,
La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. Paris, 1966.
BRAUDEL Fernand,
Civilisation matérielle, économie et capita-lisme, XVéme-XVIIIéme siècles, vol.1: Les structures du quotidien, le possible et l'impossible. Paris, 1979.
BULLOUGH D.A.,
Social and Economic Structure and Topography in the Early Medieval City, „Semaines d'Etudes du Centre Italien d'Etudes sur le Haut Moyen Age, 21", Spoleto, 1971/74.
CÂNDEA Virgil,
Stolnicul printre contemporani. București, 1971.
C.Cantacuzino parmi ses contemporains.
CARNAC Pierre,
Architecture sacrée. Paris, 1978.
CARS Jean des, PINON Pierre,
Paris Haussmann: „Le pari d'Haussmann". Paris, 1991.
CĂZAN Florentina,
Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi. București, 1990.
Les croisades. Moments de confluence entre deux civilisations et cultures.
CHEVALIER Jean,
Dictionnaire des Symboles. Paris, 1969.
CHOAY Françoise,
La règle et le modèle. Paris, 1980.
CHIARO Anton Maria del,
Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia. Veneția, 1718.
CRUȚESCU Gheorghe,
Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi. București, 1987.
Podul Mogoșoaiei. L'Histoire d'une rue.
DAGRON Gilbert,
Constantinople imaginaire, étude sur les recueils des Patria. Paris, 1984.
DAGRON Gilbert,
Naissance d'une capitale. La romanité chrétienne en Orient. Héritage et mutations. Londra, 1984.
DEVILLERS Pierre,
Les leçons du jardin français: l'axe de Paris et André Le Nôtre, grand jardinier de France. Paris, 1959.
DIEHL Charles,
Constantinople. Paris, 1924.
DUCELLIER Alain,
Byzance et le monde orthodoxe. Paris, 1986.
DUCELLIER Alain,
L'Eglise byzantine: entre pouvoir et esprit (313-1204). Paris, 1990.
ELIADE Mircea,
Images et Symboles. Paris, 1952.
ELIADE Mircea,
Profetism românesc. București, 1990.
Prophétisme roumain.
FINDLEY C.V.,
Bureaucratique Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte 1789-1922. Princetown, 1980.
GALIBERT L., PELLE C.,
Constantinople ancien et moderne. Paris, 1810.
GEMIL TAHSIN,
Românii și otomanii în secolele XIV-XV. București, 1991.
Les Roumains et les Ottomans aux XIVème- XVème siècles.
GIRARDIN René-Louis de,
De la composition des paysages, suivi de Promenade ou itinéraire des jardins d'Ermonville. Paris, 1979.
GEORGESCU Florian,
Istoria orașului București. București 1965.
L'histoire de la ville de Bucarest.
GIURESCU Constantin C.,
Istoria Bucureștilor. București, 1979.
L'histoire de Bucarest.
GRAHAM Rose,
The Romantic Garden. New York, 1988.
GRECEANU Eugenia,
Ansamblul urban medieval Pitești. București, 1982.
L'Ensemble urbain médiéval de Pitești.
***
Guide Jaune, De Paris à Constantinople (plans, cartes). Paris, 1912.
GUIDONI Enrico,
La ville européenne. Formation et signification, du quatrième au onzième siècles. Paris, 1981.
GUILLAND Rodophe,
Etudes de topographie de Constantinople byzantin. Amsterdam, 1969.
GUILLOT Renée Paule,
Les cités sacrées. Saint Amaud (Cher), 1989.
HADFIELD Miles,
A History of British Gardening. Pinguin Books, 1985.
HANSMANN Wilfried,
Gartenkunst der Renaissance und des Barocks. Köln, 1983.
HARHOIU Dana Sorana,
Ansamblul rezidențial de la Pașcani-Ilfov (o analiză de arhitectură ambientală), în Revista Monumentelor Istorice 1/1990, București,1990.
L'ensemble résidentiel de Pașcani-Ilfov (une analyse d'architecture d'ambiance), in Revista Monumentelor Istorice 1/1990.
HENARD Eugène,
Etudes sur les transformations de Paris et autres écrits sur l'urbanisme. Paris, 1982.
HUNT John Dixon, WILLIS Peter,
The Genius of the Place. The english landscape garden, 1620-1820. Londra, 1988.
IORDACHE Anastasie,
Principii Ghica. O familie domnitoare din istoria României. București, 1990.
Les princes Ghica. Une famille régnante de l'histoire de Roumanie.
IONESCU Ștefan,
Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală. Cluj-Napoca, 1981.
L'epoque de Constantin Brâncoveanu. Dimensions politiques. Finalité culturelle.
IONNESCU-GION G.I.,
Istoria Bucurescilor. București, 1899.
L'histoire de Bucarest.
IORGA Nicolae,
Byzance après Byzance. București, 1935.
IORGA Nicolae,
Istoria Bucureștilor. București, 1939.
L'histoire de Bucarest.
JOUVEN Georges,
La forme initiale. Symbolisme de l'architecture traditionnelle. Paris, 1985.

KOPPELKAMM Stephan,
Glasshouses and Wintergardens of the Nineteenth Century.
New York, 1984.
LAVEDAN Pierre,
Géographie des villes. Paris, 1959.
LAVEDAN Pierre,
HUGUENEY Jeanne,
Histoire de l'urbanisme. L'urbanisme au Moyen Age. Paris, 1974.
LEMY Ștefan,
Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc. București, 1990.
Sensibilité et histoire roumaine au XVIIIème siècle.
LYNCH Kevin,
L'image de la cité. Paris, 1976.
MARCUS Rică,
Parcuri și grădini din România.
București, 1958.
Parcs et jardins de Roumanie.
MANGO Cyril,
Le développement urbain de Constantinople (IVème-VIIème siècles). Paris, 1985.
MANTRAN Robert,
Istanbul dans la seconde moitié du XVIIIème siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale.
Paris, 1962.
MANTRAN Robert,
La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs (XVIème et XVIIIème siècles). Paris, 1965.
MĂRGINEANU-CÂRSTOIU Monica,
Romantismul în arhitectură.
București, 1990.
Le romantisme en architecture.
MERLIN Pierre,
Morphologie urbaine et parcellaire.
Saint Denis, 1988.
MÜLLER Werner,
Die Heilige Stadt. Stuttgart, 1961.
MÜLLER-WIENER Wolfgang,
Bildlexikon zur Topographie Istanbuls. Byzantion - Konstantinopolis - Istanbul bis zum Beginn des 17.Jahrhunderts.
Tübingen, 1977.
MÜLLER-WIENER Wolfgang,
Burgen der Kreuzritter im Heiligen Land. München, 1966.
NĂSTUREL Petre,
Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains. Byzantina, 1973.
NICOLAE Veniamin,
Ctitoriile lui Matei Basarab.
București, 1982.
Les fondations de Matei Basarab.
OSTROGORSKY George,
Histoire de l'Etat byzantin.
Paris, 1956.
PHAURE Jean,
Introduction à la géographie sacrée de Paris. Barque d'Isis. Paris, 1988.
***
Planul Bucureștului. Ridikat, tras chi publicat din porunka prea înăltzatului Domn Stăpînitor Barbu Știrbeiu. V. V. de maior baron Rudolf Artur Borroczyn.
București, 1852.
Le plan de Bucarest. Levé, dessiné et publié à l'ordre du très honorable Prince Régnant Barbu Știrbeiu. V.V. par le commandant baron Rudolf Artur Borroczyn.
RASMUSSEN Steen Eiler,
Villes et architecture. Un essai d'architecture par le texte et l'image.
Paris, 1984.
RICE Talbot David,
Constantinople, Byzance, Istanbul.
Paris, 1965.
SANSOT Pierre,
Poétique de la ville. Paris, 1988.
SCAFEȘ Cornel I., ZODIAN Vladimir,
Grigore al IV-lea Ghica.
București, 1986.
Grégoire IV Ghica.
SERRES Michel,
Rome. Le livre de la fondation.
Paris, 1983.
SITTE Camillo,
L'Art de bâtir des villes. L'urbanisme selon ses fondements artistiques.
Paris, 1984.
STÄUBLE Antonio,
L'homme dans la ville.
Lausanne, 1984.
STOICESCU Nicolae,
Constantin Șerban. București, 1990.
STOICESCU Nicolae,
Matei Basarab. București, 1988.
STOICESCU Nicolae,
Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București.
București, 1961.
Le répertoire bibliographique des monuments féodaux de Bucarest.
THEODORESCU Răzvan,
Civilizația românilor între medieval și mo-dern. Orizontul imaginii (1550-1800), vol.1. București, 1987.
La civilisation des Roumains entre médiéval et moderne. L'horizon de l'image (1550-1800), Ier vol.
THOVIN Gabriel,
Plans raisonnés de toutes espèces de jardins. Paris, 1819.
TOCILESCU Grigore G.,
ȚAPU Christea N.,
Materialuri folcloristice.
București, 1980-1981.
Documents folkloriques.
TOYNBEE Arnold,
Orașe în mișcare. București, 1979.
Villes en mouvement.
UMWIN Raymond,
L'Etude pratique des plans des villes. Introduction à l'art de dessiner les plans d'aménagement et d'extension.
Paris, 1981.
WATKIN David,
The English Vision: the Picturesque in Architecture, Landscape and Garden Design. Londra, 1982.
ZANANIRI Georges,
Histoire de l'église byzantine.
Paris, 1954.

PROVENIENȚA ILUSTRAȚIILOR
PROVENANCE DES ILLUSTRATIONS

Dana Harhoiu (Pl.1-32, p. 69)

Muzeului de Istorie a Orașului București / Le Musée d'Histoire de la ville de Bucarest (p. 69, 74, 75, 77, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93)

Biblioteca Uniunii Arhitecților din România / La Bibliothèque de l'Union des Architectes de Roumanie (p. 58, 59, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133)

Casa memorială arhitect Constantin Joja / La Maison Mémoriale architecte Constantin Joja (p. 96,97,98,99, 100,101,102,103)

Arhivele Bucureștilor nr. 1 Bucureștii vechi, București, 1936./ *Les Archives de Bucarest no. 1. Le vieux Bucarest.* (p. 17, 26, 30, 34, 35, 39, 47, 53, 57, 65, 68)

Ioan Cuciurcă (p. 10, 11, 18)

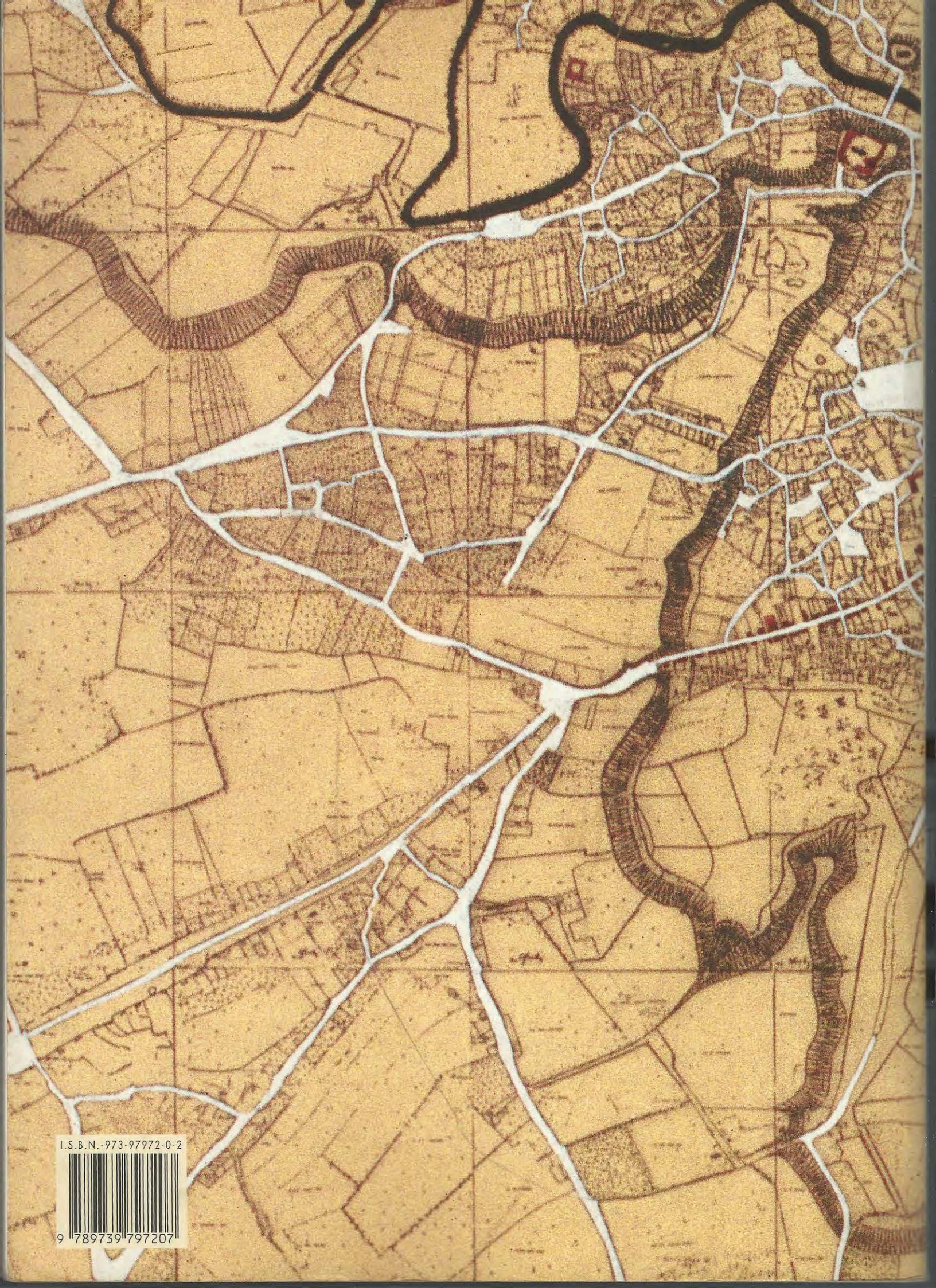

I.S.B.N.-973-97972-0-2

9 789739 797207

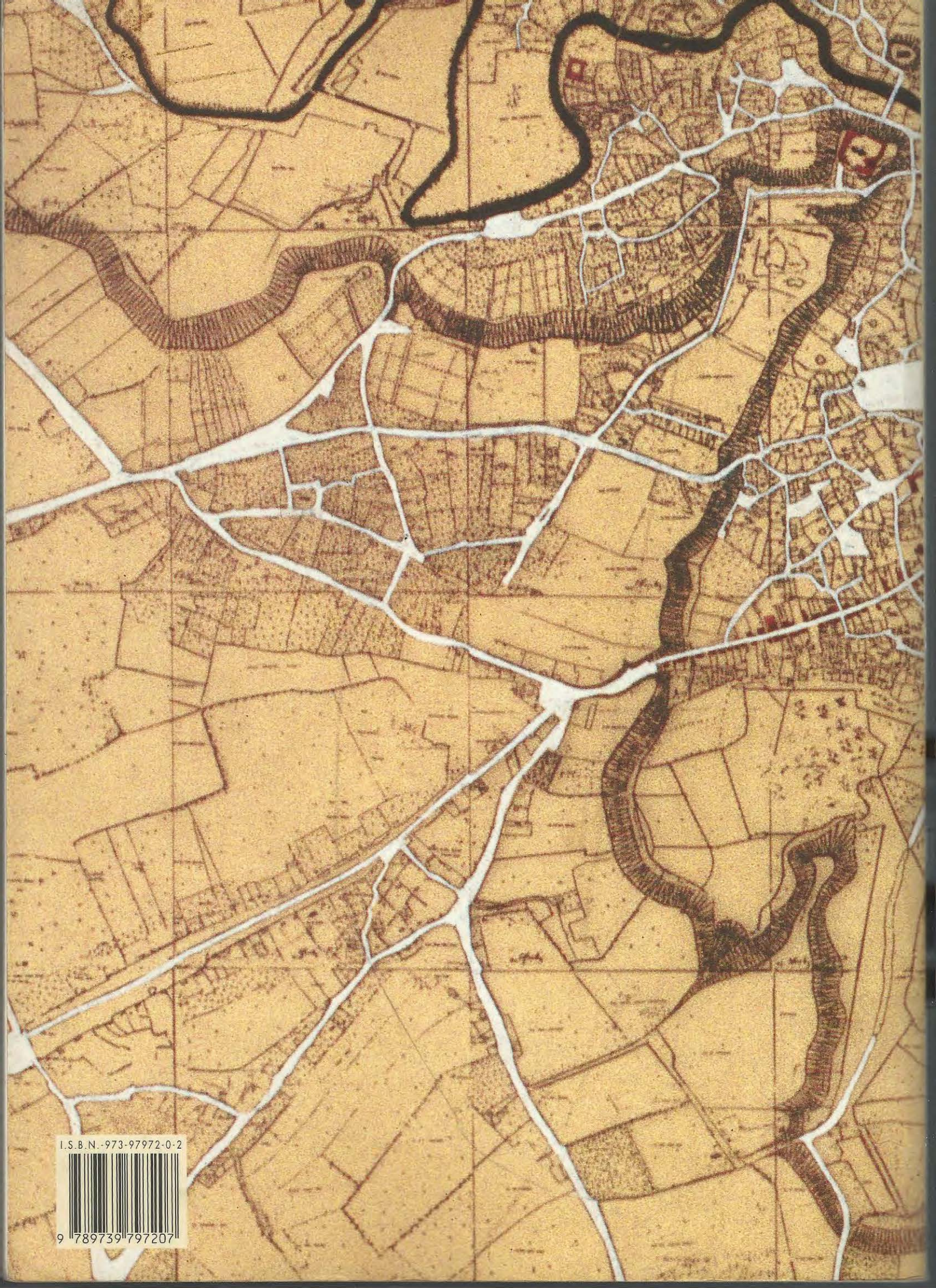

I.S.B.N.-973-97972-0-2

9 789739 797207